

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ У БЕОГРАДУ
„ПРОСВЈЕТА“ — РАДНА ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ИЗДАВАЧКУ
ДЈЕЛАТНОСТ, ЗАГРЕБ

Уредници

Др ДАНИЦА МИЛИЋ
Др СТАНКО КОРАЋ

За издавача

Др ДАНИЦА МИЛИЋ
БРАНИСЛАВ БЕЛАП

ВОЈИН С. ДАБИЋ

BANSKA
БАНСКА КРАЈИНА
(1688–1751)

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКОГ И
ХРВАТСКОГ НАРОДА И КРАЈИШКОГ
УРЕЂЕЊА У БАНИЈИ

БЕОГРАД — ЗАГРЕБ
1984.

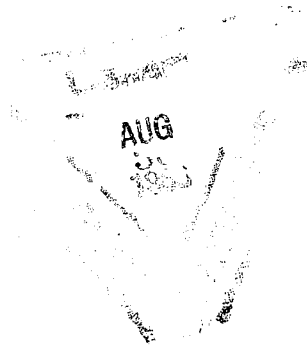
Рецензенти:

Др СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ, дописни члан САНУ

Др ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ, дописни члан САНУ

Др ДУШАНКА БОЈАНИЋ, научни саветник Историјског института

DR
1037
B36 D33
1984

ОЦУ СТАНКУ

*Објављивање ове студије финансијски је помогла Републичка заједница науке
Србије и Српска академија наука и уметности.*

ПРЕДГОВОР

Војна крајина, посебна одбрамбена установа која је раздвајала, али и повезивала југословенске области и народе под хабсбуршком и турском влашћу, остала је до данашњих дана на маргинама интересовања наше историографије. Није потребно доказивати да због тога још увек не можемо потпуније сагледати и разумети своју прошлост, посебно прошлост хрватског и српског народа у Хрватској од почетка XVI до краја XIX века. Уверење да Војна крајина заслужује више пажње него што јој је до сада придавано, и да други задаци наше историографије нису приоритетнији од овог, подстакло нас је да се упустимо у мукотрпно трагање за изворима и проучавање једне од најмање проучених крајишких области — Банске крајине.

Прошлост Банске крајине дели се на два основна периода: на период од краја XVI до краја XVII века и на период од краја XVII века до развојачења Војне крајине. У првом периоду свог постојања, Банска крајина налазила се на Купи, због чега се у изворима често спомиње и као Покупска крајина. У другом периоду, који се може поделити на неколико раздобља, налазила се између Купе и Уне, па је ова област баштинила од ње своје садашње име Банија. Банска крајина између Купе и Уне, за разлику од Банске крајине на Купи, била је јасно разграничена са хрватским провинцијалним крајевима и уређена слично другим крајинама у краљевини Хрватској и Славонији.

У овом раду, насталом као резултат вишегодишњих истраживања, настојало се да се колико-толико прошири досадашње знање о прошлости народа и крајишког уређења у Банској крајини у раздобљу од њеног стварања између Купе и Уне крајем XVII до потпуне милитаризације половином XVIII века. С обзиром на малобројност објављених извора, наш покушај не би био остварив да није прикупљена обимна изворна грађа из Архива Хрватске, Архива ЈАЗУ, Свеучилишне књижнице, Надбискупског и Каптолског архива у Загребу, Архива САНУ у Сремским Карловцима, Музеја Српске православне цркве у Београду и Ратног архива у Бечу. Изворна подлога овог рада, посебно поглавља о крајишкој буни 1751. године, била би још богатија да су постојали предуслови за коришћење грађе некадашњег владичанског архива у Плашком. Међутим, грађа плашчанског архива, која је после страдања у другом светском рату поверена

на чување Архиву Хрватске, остала је несрећена до данашњих дана и, упркос предусретљивости архивских службеника, практично недоступна истраживачима.

Већина извора за проучавање прошлости Банске крајине писана је на немачком и латинском језику, али сачуван је и извештај број докумената на народном језику, најчешће кајкавском дијалекту. Народни језик коришћен је обично приликом објављивања разних прописа и прогласа крајишком становништву, затим у документима о додели земљишта појединим крајишницима и бројним крајишким представкама, жалбама и тужбама. Како сами нису знали да пишу, што је било и изричито наглашено у једној представи с краја XVII века, крајишници су били принуђени да своје молбе и „потешчице“ кажују у перо ученим људима или писарима ван своје средине. Неколико представки, писаних ћирилицом, срочили су им и њихови свештеници. Премда су писари уносили у крајишке „потешчице“ своју лежику и рогобатне фразе административног језика, сачувана је у њима лепота и драж непосредног сведочења самих крајишника о свом животу и тешкоћама. Као поуздано сведочанство из прве руке, фрагменти ових докумената често су цитирани у овом раду. При том, поштована је у највећој могућој мери графика оригинала и задржане су све недоследности у бележењу појединих гласова (употреба различитих графема или двографемских комбинација за означавање истих фонема).

* * *

На крају, пријатна ми је обавеза да изразим захвалност сарадницима Историјског института, а посебно др Даници Милић, за размешање, храбрење и помоћ пружену током рада на овој монографији. Најтоплије се захваљујем и својим рецензентима, др Душанки Бојанић, др Василију Крстићу и др Славку Гавриловићу, који су ме задужили драгоценим сугестијама и примедбама. Трајну захвалност дугујем и др Сими Бирковићу уз чију сам помоћ и подршку почео да учим занат историчара.

I

СТВАРАЊЕ КРАЈИНЕ ИЗМЕЂУ КУПЕ И УНЕ И ЊЕНО ПОТЧИЊАВАЊЕ ХРВАТКОМ БАНУ 1703. ГОДИНЕ

Првобитна Банска крајина створена је у последњим деценијама XVI века у Покупљу са задатком да покрива у одбрамбеном погледу простор између Славонске и Хрватске крајине и спречава турске провале преко Купе у Туропоље и даље у правцу Загреба. Ослобађањем поунских утврђења за време бечког рата (1683—1699), стекли су се услови за преношење тежишта одбране од Турака са Купе на Уну и стварање новог крајишта између споменутих река. Стварање нове крајине, која је успешно заменила дотадашњу покупску Банску крајину, било је праћено жестоким сукобима око заповедништва између хрватских сталежа и бана, са једне, и вараждинских официра и унуграшњоаустријских сталежа, са друге стране. Овај сукоб, у који је било увучено и банијско становништво, разрешен је 1703. године потчињавањем области између Купе и Уне и тамошње крајине хрватском бану.

1. ПОКУПСКА БАНСКА КРАЈИНА

Стварање Славонске и Хрватске крајине у XVI веку, а посебно изградња Карловца 1579. године, утицали су у одређеној мери на промену правца турских провала и на њихово усмеравање према недовољно заштићеном Покупљу. Ова чињеница принудила је поседнике покупских властелинастава, као и хрватске сталеже у целини, да усредсреде своју пажњу на спречавање турских продора преко Купе, што је, на крају, довело до образовања покупске Банске крајине. Њеним стварањем довршена је подела хрватско-турске границе на три, у организационом и логистичком погледу, одвојена сектора одбране: Хрватску и Приморску крајину о којима су се старали корупски и крањски сталежи, Банску крајину о којој су се старали хрватски сталежи и Славонску крајину о којој су се старали штајерски сталежи.¹

Поред банске војске, коју је бан издржавао средствима добијеним од Угарске краљевске коморе, основни терет одбране Покупске

¹ *Historija naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1959, 416—424.

крајине носили су плаћени краљевински војници, звани харамије. Њих су хрватски сталежи почели да унајмљују међу зависним сељацима на покупским властелинствима већ у другој половини XVI века. Харамијска служба трајала им је четири месеца годишње, а састојала се обично у држању стража уз Купу и Саву. Број стражарских места и број харамија у служби нису зависили само од тренутних потреба, већ и од финансијских могућности краљевине, које никада нису биле велике. Како средства прикупљена краљевинским порезом нису била довољна за плаћање потребног броја харамија, владар је у ту сврху уступио хрватским сталежима 1638. године и половину својих тридесетничких (царинских) прихода остварених у Хрватској и Славонији.²

Премда су хрватски сталежи и бан држали на граници од краја XVI до краја XVII века и по неколико стотина плаћених војника, одбрана Покупске крајине тешко да би могла бити успешна без доприноса тамошњих властелинстава, посебно поседа загребачког каптала, бискупа и породице Ердеди. Каптол је, на пример, морао да се брине о снабдевању и одбрани Сиска и Дренчине, што га је понекад стајало и преко хиљаду форинти годишње, али је, захваљујући повољном положају ових утврђења, могао „ратном привредом“ да надокнади део средстава утрошених за њихово одржавање.³

Крајишници у покупској Банској крајини, за које се само условно може употребити назив крајишник, били су зависни сељаци на поседима властеле и цркве, а за своју војничку службу примали су плату из краљевинске благајне или су, ако су служили као властелински војници, били ослобођени неких поданичких обавеза на властелинству. Њихова упорна настојања да добију положај „крајншћака“, какав су имали крајишници у Славонској и Хрватској крајини, довела су до низа буна које су потресале Покупље и Посавину у XVII веку. Међутим, иако су бунама понекад успевали да привремено побољшају свој положај, или да само спрече његово даљње попоршавање, није им пошло за руком да се у потпуности реше поданичких обавеза према властели, без обзира на то што су све до пред крај XVII века били основни чинилац одбране на широком сектору хрватско-турске границе.⁴

Осебујан положај и важну улогу у покупском одбрамбеном систему имала је петрињска тврђава, која је, упркос чињеници што се

² Исто, 421—424, 708—709; J. Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Zagreb 1980, 240, 506—507; N. Klaić, »Ostatci ostataka« *Hrvatske i Slavonije u XVI stoljeću*, Arhivski vjesnik, 16, 1973, 291—293; Z. Herkov, *Grada za finansijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I*, Zagreb 1956, 499—516, sub voce: »impositio Regni«; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske krajine II*, Zagreb 1885, 344—345.

³ *Historija naroda Jugoslavije II*, 707; В. Дабић, *Прилог проучавању ратне привреде у Хрватској, Славонској и Банској крајини од половине XVI до краја XVII века*, Историјски часопис 22, 1975, 91—101.

⁴ N. Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Beograd 1976, 188—294.

налазила у Банској крајини, припадала Вараждинском генералату. Петрињу су саградили Турци на ушћу Петрињице у Купу 1592. године, са намером да обезбеде својој војсци чврсто упориште за нова освајања у Хрватској, али су само неколико година касније морали да је напусте под притиском хришћанске војске. У рукама нових господара добила је она супротну улогу од оне коју су јој наменили њени градитељи — постала је кључна тврђава за одбрану Покупља и седиште нове капетаније, основане 1595. године. Старање о новој капетанији преузео је Вараждински генералат, јер хрватски сталежи нису имали довољно средстава, а чини се да је недостајало и воље, да обезбеђују сталну посаду за петрињску тврђаву. Капетанско место у Петрињи припало је, пак, породици Ердеди, која га је током XVII века уживала као наследну част. Поверавање Петрињске капетаније овој угледној и богатој породици није било нимало случајно: Ердеди су поседовали у Покупљу и Посавини огромне поседе и стога су били веома заинтересовани за безбедност тога сектора границе.⁵

2. СТВАРАЊЕ КРАЈИНЕ И СУКОБ ОКО ЗАПОВЕДНИШТВА У ОБЛАСТИ ИЗМЕЂУ КУПЕ И УНЕ

Дуготрајни бечки рат, у коме су Турци претрпели значајне територијалне губитке у корист Хабсбуршке монархије, довео је, поред осталог, и до ослобађања области између Купе и Уне. Померањем границе са Купе на Уну указала се потреба да се на Уни образује ново крајиште ради одбране граничног сектора од Јасеновца до Петрове горе. Веома запажену улогу у стварању нове крајине, која је у одбрамбеном погледу требало да замени покупску Банску крајину, имали су петрињски заповедници, јер је под њихово заповедништво доспела 1688. године ослобођена Костајница — кључна тврђава у Поуњу. Ширу коштајничку област, која се једним делом ослањала на територију Петрињске капетаније, населили су петрињски капетани бројним досељеницима са турске територије и, обавезавши их „da krajnam milostivnoga poglavnika z pukom u szablum posteno szluse“, створили основне предуслове за успешну одбрану нове границе на Уни. Под власт банских официра доспела су, пак, утврђења у Јасеновцу, Зрини, Новом и Срачицама. Непостојање јединствене команде у новој крајини (бански официри су били потчињени хрватском бану и сталежима, а петрињски вараждинском генералу) нужно је морало да доведе до сукоба око јурисдикције у области између Купе и Уне. Његово избијање, како се показало, није могло да буде избегнуто чак ни обавезивањем петрињског великог капетана Фрање Ердедија 1693. године на потчињеност бану у погледу управе у Костајници.⁶

⁵ *Historija naroda Jugoslavije II*, 419, 684—685; Архив Хрватске у Загребу (даље: АХЗ), *Вараждински генералат*, књ. 1, док. 19.

⁶ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, Zagreb 1889, 1—4, 8—10, 52—55, 58—96; *Zaključci Hrvatskog sabora I*, Zagreb 1958, 513—514, 516, 518—519, 566, 568—570.

Први озбиљнији сукоб петрињских официра са хрватским баном и сталежима око јурисдикције у области између Купе и Уне избио је 1695. године, када је Костајница потчињена банском официру Петру Кеглевићу. Не мирећи се са губитком овог важног упоришта и осећајући да су им угрожени интереси, петрињски официри су отворено почели да раде на томе да задрже костајничку област под својом управом, тврдећи да је бану предана само Костајница, а не и становништво насељено у њеној области. Подршку у томе пружали су им вараждински генерал и унутрашњоаустријски сталежи, односно Ратно веће у Грацу. На такво држање определили су их многи разлози, али је, чини се, од пресудне важности била чињеница што је спајање Петрињске и Костајничке капетаније могло да послужи као уверљиво оправдање за даљњи опстанак Вараждинског генералата, који после ослобођења Славоније није више граничио са турским областима, па су се стекли услови за његово укидање. Како се право хрватских сталежа и бана на област између Купе и Уне тешко могло уверљиво оспорити, петрињски и вараждински официри су за остварење својих намера изабрали други пут: увукли су у сукоб банијске крајишнике и подстицали их да од владара траже да буду ослобођени банске управе и укључени у Вараждински генералат. Уједно су настојали да пре владарева коначне одлуке реше спор на терену у своју корист, очекујући да ће такво решење бити у Бечу само санкционисано. У томе су ишли тако далеко да се нису устручавали од отвореног позивања крајишника на непослушност банским властима. Тако је, на пример, петрињски капетан Шандор Ердеди тражио од њих 23. новембра 1700. године да „szvoie sztrase usze koie szte presz orszachkeh ludi med Kupu y Vunu sztrasili y od szada imate ie verno y posteno sztrasiti, ali pod komandu y zapoved nasu petrinszku, a pod nieden put pod orszachku”.⁷

Хрватски сталежи, пак, доказивали су своје право на област између Купе и Уне чињеницом да је она била саставни део хрватских земаља пре турског освајања и да су у њеном ослобађању, поред царских трупа под Лудвигом Баденским, учествовали и бански војници. Доказивали су и то да је банска војска својим акцијама у Босанској крајини принудила тамошње становништво на сеобу на хришћанску страну. Не верујући да ће ови разлози бити уважени, Павао Ритер Витезовић предложио је загребачком бискупу 1695. године да се узме зајам у Бенови и спорна област откупи од Дворске коморе. Али, његов песимизам био је безразложан. Ако у Бечу можда и нису били спремни да поштују историјско право хрватских сталежа и њихов ратни допринос, нису били расположени ни да јачају позиције уну-

⁷ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 15—27, 42—44, 52—55, 57—96, 154—155; 162—164, 188—189, 200—202; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији од краја XVII до половине XVIII века*, Мешовита грађа (Miscellanea) 11, Београд 1983, 20; Надбискупски архив у Загребу (даље: НАЗ), *Epistolae missiles originales ad episcopos zagradienses scriptae* (даље: *Epistolae*), том 28, док. 9, 11; том 29, док. 44.

трашњоаустријских сталежа, односно Ратног већа у Грацу. Како прилике још нису допуштале отворено гажење сталешких права појединих области и потпунију централизацију, једна царска комисија, која је 1697. године истраживала прилике у крајини између Купе и Уне, предложила је владару њено потчињавање хрватском бану, а преко њега Ратном већу у Бечу. Иста комисија уверила се да је крајишницима више стало до тога да не буду претворени у кметове него до прикључења Вараждинском генералату.⁸

Неприкривена и упорна пропаганда из Петриње, пропраћена примамљивим обећањима, није остала без одјека међу банијским крајишницима, па су они од 1695. до 1703. године више пута одбијали послушност бану и тражили да буду потчињени петрињским официрима и вараждинском генералу. Међутим, тешко се могу прихватити схватања, која је у својим извештајима вишим властима заступала већина банских официра, да су петрињски официри и посада једини одговорни за несрећене прилике у Банији на прелому XVII и XVIII века. Једино је барон Фрањо Делишимуновић, заповедник „Поглинске” крајине, отворено признао загребачком бискупу у свом писму од 9. септембра 1699. године да „kau szu nassi Vlahi rebelissi ni chudo, buduch da ne liztor Petrinczy y Erdödy Sandor szu krivi, nego sze y med nami hoche Erdödy Sandor drugi nayti, ako bude plemeniti orszag dobro inquirival”. Расположива изворна грађа у потпуности потврђује његово казивање. Бански официри су стварно доста допринели нарастању друштвене напетости и избијању немира у области између Купе и Уне, јер су наметали крајишницима различите обавезе, не устручавајући се чак ни тога да их отворено пљачкају. Један од узрока немира била су и настојања загребачког бискупа да знатан део глињске области претвори у своје властелинство, а тамо насељено становништво у зависне селјаке. Када се то има у виду, лако се може разумети због чега су крајишници, како у миру тако и за време буна, тражили на првом месту да врше само војничку службу и остану поштеђени било каквих других обавеза, док у вези са прикључивањем Вараждинском генералату нису увек имали јасан и јединствен став. Али, без обзира на узроке који су до њих довели, немири у области између Купе и Уне добро су долазили петрињским официрима и вараждинском генералу, јер су им пружали прилику да пред владаром окриве за њих банске официре и самог бана. У својим извештајима, срачунатим на то да се владар придобије за прикључење нове крајине Вараждинском генералату, истицали су могуће тешке последице лошег поступања банских људи са крајишницима, посебно опасност од њиховог повратка на турску територију, што би представљало ненадокнадиву штету, јер би био изгубљен велики број војника и уједно би била отворена граница према Турцима. Њихове тврдње нису остале без одјека и допринеле су одлагању коначног ре-

⁸ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 11—12, 23—25, 42—44, 52—55, 58—96.

шења спора око јурисдикције. Под утицајем узнемиравајућих извештаја са терена, бечко Ратно веће се, на пример, заложило код владара, у августу 1701. године, да буде повучено решење о предаји области између Купе и Уне хрватским сталежима и бану, које је било донето и саопштено крајишницима неколико месеци раније.⁹

3. РЕШЕЊЕ СПОРА

Дуготрајна неизвесност око судбине области између Купе и Уне и тамошњег крајишта коначно је прекинута 6. јуна 1703. године. Владар је тада одлучио да спорну област и у њој настањено становништво потчини, у економском и финансијском погледу, Дворској комори, а у управном погледу хрватским сталежима и бану. Бану је поверена и команда над новом крајином и она је, од тада до развојачења, службено називана Банском крајином, премда су, временом, банске ингеренције у њој постале симболичне. У народу је, пак, називана Банија, па се тај назив за област између Купе и Уне, преживевши развојачење и касније административне поделе, задржао до данашњих дана.

Решивши спор око јурисдикције у корист хрватских сталежа и бана, владар је донео и одлуку да се укину Вараждински генералат и Петрињска капетанија, јер су због своје удаљености од границе постали непотребни. Најављено укидање Генералата ипак неће бити спроведено, понајвише због Ракоцијевог устанка у Угарској и отпора крајишника. Захваљујући томе избегла је и Петрињска капетанија укидање, али је половином XVIII века предата Банској крајини.¹⁰

Одлуку о потчињавању крајине између Купе и Уне хрватском бану и преко њега Ратном већу у Бечу условио је, чини се, не само снажан притисак хрватских сталежа, него и антагонистички односи између бечког и градачког Ратног већа, који су настали као последица све видљивијег настојања царског двора да у војним пословима што више смањи утицај покрајинских сталежа. Ово настојање постало је још уочљивије 1705. године, када је градачко Ратно веће било потчињено Ратном већу у Бечу, коме је на тај начин омогућен непосредни утицај на управу у целој Војној крајини.¹¹

Решење спора око јурисдикције у корист бана и хрватских сталежа створило је услове за организационо и територијално повезивање нове крајине између Купе и Уне и старе Покупске крајине, али до тога није дошло. Једино су плаћене краљевинске хараме трајно

⁹ Исто, 16—27, 57—96, 154—155, 162—164, 188—189, 193—194, 200—204, 212—213, 231—233, 460—461; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 19—28; НАЗ, *Epistolae*, том 27, док. 97—98; том 28, док. 7, 9, 11, 17, 18, 20, 28; том 35, док. 6; том 49, док. 46; *Libelli supplices*, том 7, док. 22.

¹⁰ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 220—227, 235—236.

¹¹ *Historija naroda Jugoslavije II*, 1042—1043; J. Amstadt, *Die k. k. Militärgränze 1522—1881 I*, Würzburg 1969, 144—145, 162—163.

премештене на службу у тврђаве између Купе и Уне, јер више није било оправдања за држање страже на Купи. Њихов правни и друштвени положај на властелинствима није се нимало побољшао, већ су и даље остали зависни сељаци. Шта више, могло би се говорити и о погоршању њиховог положаја, пошто је на покупским властелинствима после стварања крајине између Купе и Уне осетно убрзан процес рефеудализације. Тиме су највише били погођени они слојеви зависних сељака који су због своје војничке службе на властелинству били ослобођени неких феудалних обавеза. Када су им њихова земљишна господа ускратила раније повластице, обзиром да Покупље више није било крајиште и стога војници нису никоме требали, сељаци-крајишници из „крајине од Карловца до Сиска” пружили су им отпор и обавестили хрватске сталеже 1708. године да не могу пристаћи на „nikakove podanyke nove...nego kako szu nassi sztari pregy szlusilli czesarove szvetloszti, plemenitomu orszagu u passe goszpode zemalszke u mi szmo sztem pokorni”. Али, њихов отпор није могао зауставити рефеудализацију покупских властелинстава.¹²

4. СТАВ КРАЈИШНИКА И ПЕТРИЊСКИХ ОФИЦИРА ПРЕМА ВЛАДАРЕВОЈ ОДЛУЦИ

Потчињавање хрватском бану, судећи према неким вестима, изазвало је нове немире међу крајишницима, упркос чињеници што им је владар обећао да ће бити поштеђени десетине и да ће имати и друге повластице. Незадовољни владаревом одлуком и уплашени за своју судбину, зато што су са доста основа могли да очекују одмазду за своје раније држање, бански крајишници су одлучили, како је коштајнички заповедник Фрањо Враговић обавестио подбана Стјепана Јелачића 23. јула 1703. године, „da kou god banu na pokornoszt sze puszti da nyega i vsze koleno nyegovo ognuem posgati hotte”. Жариште немира било је, чини се, у коштајничкој и зринској области, посебно Зринском пољу, које је, упркос огорченом отпору тамошњег становништва, морало да буде враћено Турској на основу споразума постигнутог приликом аустро-турског разграничења 1699—1700. Смиривање побуњеника, који више нису могли да рачунају на подршку из Петриње, остварено је хапшењем десетак народних старешина, већином кнезова. Оковани и мучени, ухапшени крајишници су пристали у тамници у Загребу, крајем августа 1703. године, да се обавежу на покорност „plemenitomu orszagu”, бану и загребачком бискупу као банском намеснику. После признавања банске власти, већина затвореника била је ослобођена. У тамници су задржани само комоговински кнез

¹² АХЗ, *Acta conferentiarum*, фасц. 1, док. 51. Због положаја у који су дошли, покупским предјалцима загребачке бискупије ругали су се чак и кметови, говорећи им да су »gorsi kmeti y gorsi musi nego oni« (НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. бр. 122).

Јанко Боројевић и неки Стефан Дерета из Свинице — први као најупорнији заговорник прикључивања области између Купе и Уне Вараждинском генералату, а други као јамац („дорук“) за свог тешко оболелог брата војводу Тодора. Њих двојица били су у тамници још и у новембру исте године, када се за њихово ослобађање заложо већи број крајишких народних старешина. У молби упућеној костајничком заповеднику обавезали су се тада, како у своје име, тако и у име затвореника, „da nigdar vech necheto nikakove nevere vuchiniti plemenitomu orszagu“. Једном недатираном молбом, писаном у тамници у бискуповом двору у Загребу, обратили су се бискупу дирљивим речима и сами сужњи. Жалећи се што морају „za vszu Krainu ovdi muku terpiti“ и, ако не буду пуштени на слободу, „ovde vu selezi umreti“, тражили су да их бискуп, као бански намесник, пусти из тамнице на јамство других крајишника. За своје ослобађање обећали су му пар добрих волова и послушност до краја живота. Њихова даљња судбина губи се у тами векова, али се претпоставља да су, ипак, били пуштени на слободу.¹³

Вести о држању петрињских официра и посаде непосредно по саопштењу одлуке о потчињавању области између Купе и Уне хрватском бану скоро да и нема. Претње најстрожим казнама и забринутост за сопствену судбину, која им је до повлачења одлуке о укидању Вараждинског генералата морала да изгледа потпуно неизвесна, држала их је, чини се, по страни од немира у костајничкој и зринској области. Шта више, постоје докази да су вараждински и петрињски официри, користећи се својим присним везама са банијским народним старешинама, настојали да придобију крајишнике на покорност владаревој вољи. Тако је, на пример, заповедник Иванићке крајине, М. А. Ленгхајмб, недвосмислено потврдио узнемиреним крајишницима између Купе и Уне „da nema vech ruke k nyim“, због чега је, како је костајнички заповедник Фрањо Враговић писао крајем јула 1703. године подбану Стјепану Јелачићу, „chudneh rechi szit otissal“. Међутим, бански официри, који су годинама само у Петрињи тражили и видели кривца за непокорност крајишког становништва, и даље су подозревали „da Petrinczy sze takay u szada szavszema nete osztaviti szvoye perve paszue navade“. Повод за ову увредљиву оптужбу, садржану у једном писму тлинског заповедника Фрање Делишимуновића загребачком бискупу с краја октобра 1703. године, били су мањи немири до којих је дошло у „Планинској крајини“. Али, узрок ових немира, судећи према жалби тамошњих крајишника, није била пропаганда из Петриње, већ пљачке и насиља од стране официра потчињених Фрањи Делишимуновићу.¹⁴

¹³ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 231—233; В. Дабић, *Грађа о буну у Банији*, 23, 25; НАЗ, *Libelli supplices*, том 8, док. 10.

¹⁴ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 231; НАЗ, *Epistolae*, том 32, док. 41; том 49, док. 46.

II

ТЕРИТОРИЈА БАНСКЕ КРАЈИНЕ
И ЊЕНА УПРАВНА ПОДЕЛА

Грубе контуре територије Банске крајине назирале су се већ крајем XVII века, када је она створена у ослобођеној области између Купе, Уне, Саве и Петрове горе. Али, њене границе са турском територијом, с једне стране, и Банском Хрватском, Карловачким генералатом и Посавском крајином, с друге стране, мењале су се у мањој или већој мери све до последњих деценија XVIII века, када су се коначно усталиле. При томе су основној маси крајишке земље, која је после турског узмицања као опасна имовина припала краљевском фиску и уз обавезу војничке службе препуштена на коришћење крајишким становништву, додаване нове површине одузете или откупљене земље појединих покућских и посавских властелинстава и у рату са Турцима задобијени крајеви. Померањем граница мењана је и површина крајишке територије све док се, на крају, није усталила на око 2700 квадратних километара. Иако невелика по обиму, територија Банске крајине била је до половине XVIII века подељена на неколико мањих војноуправних области — капетанија. Оне су се, пак, састојале од мањег или већег броја кнежија.

1. ГРАНИЦА ИЗМЕЂУ БАНСКЕ КРАЈИНЕ И ТУРСКЕ
ТЕРИТОРИЈЕ

Хабсбуршка монархија и Турска царевина, решене да окончају дуготрајни и исцрпљујући рат, споразумеле су се на мировним преговорима у Сремским Карловцима 1699. године да њихова међусобна граница буде одређена на основу стања у време потписивања мировног споразума. Међутим, ово начелно опредељење није доследно спроведено и Турцима су, приликом разграничења у Поуњу, била препуштена и нека утврђења и земљишта која су бански крајишници држали на босанској страни Уне. На тај начин изгубљен је Стари Јасеновац, Босанска Дубица, Босански Нови и Карабашићева, Дреновачка и Слабињска кула. Поред тога, Турци су тражили да им припадне Нови Нови, који је за време рата саграђен са хрватске стране Уне на месту данашњег Двора. Свој захтев поткрепљивали су тврд-

њама да су се у области новосаграђеног Новог од давнина налазиле штале, појате и баште становника Старог (Босанског) Новог. Пошто је Фердинанд Марсиљи, шеф аустријског дела комисије за разграничење, одбио њихов захтев као неоснован, доношење одлуке о насталом спору препуштено је меродавним чиниоцима у Бечу и Цариграду. Овлашћени аустријски и турски представници, који су током лета 1700. године изашли на спорно подручје и саслушали исказе тамошњег становништва, дошли су до уверења да Нови Нови са земљишима у његовој широј околини треба предати Турцима, па су и одредили границе тог земљишта са хрватске стране Уне.¹ Међутим, са предајом ових земљишта и евакуацијом Новог и даље је одуговлачено, делом и због отпора тамошњег становништва. Да због одуговлачења не би дошло до озбиљнијег поремећаја аустро-турских односа и новог рата са Турском, и то баш у време рата за „шпанско наслеђе“ и већ назираниог погоршања прилика у Угарској, наредило је Ратно веће 22. јула 1703. године хрватском бану да Нови са околином, без одлагања, изручи Турцима. Са истим задатком послало је на спорно подручје свог представника грофа Јулија Симонетија, капетана Турња у Карловачком генералату. Бан Адам Баћањи, који је тада био већ тешко болестан и проживљавао своје последње дане живота, није могао да присуствује чину примопредаје Новог, па је у његово име делегиран Фрањо Чернкоци.² О томе „да се тврском цару новска квла и срвчити има“ обавештен је и вицекапетан петрињски, који је, позивајући се на добијену заповед, наредио свим кнезовима „от Двбиче до горе Петрове“ да доведу под Нови „от зваке кнешије“ по педесет људи с лопатама, мотикама и секирама и по три товарна коња. Ови работници су, чини се, били потребни ради рушења утврђења.³

Незадовољни исходом спора, на чије решавање нису имали скоро никаквог утицаја, хрватски политички кругови су кривицу за губитак Новог Новог и његовог залеђа приписивали грофу Марсиљију. Између осталог, прошириле су се приче да је он приликом повлачења хрватско-турске границе био поткупљен од босанског паше и да је за уступање новљанске области примио од Турака једног коња са оправом и сребром окованим седлом. Неоснованост тих гласина, које нису биле заборављене ни неколико деценија касније, не треба посебно доказивати. Оповргава их већ и сама чињеница да царски опуномоћеник за решавање спора око Новог Новог није био Марсиљи, него потпуковник Иван Фридрих Холштајн који је руководио разграничењем на том сектору границе.⁴

¹ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 144—149, 166—168, 177—178; E. Kovačević, *Granice bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj Republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo 1973, 64—76, 81—88.

² АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 1, док. 23; *Karlovački generalat*, књ. 1, стр. 252—254; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 2, док. 6, 14, 16; НАЗ, *Acta politica*, фасц. 6, док. 486; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 227—229.

³ Архив ЈАЗУ у Загребу, *Фирилски списи* (даље: Фир.), IV 3.

⁴ АХЗ, *Acta commissionaria*, кут. 1, фасц. 4, док. 6; E. Kovačević, нав. дело, 83.

Предаја Новог Новог и његовог залеђа представљала је значајан територијални губитак за Банску крајину и зао удес за новљанске крајишнике, који су, после дугог и узалудног отпора, морали да напусте своја дотадашња станишта или, пак, да се помире с чињеницом да ће поново доћи под турску власт. Они који су се определили за прву могућност, а њих је, чини се, било највише, пресељени су током лета у друге крајеве Банске крајине. После тога Нови Нови је разорен и, заједно са Зринским пољем, препуштен Турцима. Међутим, њихова власт у тој области није била дугог века — одржала се само до аустро-турског рата 1716—1718. године.⁵

На почетку новог рата између Хабсбуршке монархије и Турске царевине, док је главнина аустријских трупа продирао у банатске равнице и припремала поход на Београд, продро је бански намесник Иван Драшковић с невеликом крајишком војском у северозападну Босну и у другој половини 1716. године заузео утврђења у Старом Јасеновцу, Босанској Дубици и околини Босанске Костајнице (Дреновачка, Слабињска и Карабашићева кула). Освојен је и Нови Нови, док је напад на Босански Нови, предузет у јесен 1717. године, неславно завршио. Опремљени само лаким топовима, неподесним за опсаду чвршће грађених утврђења, крајишници нису могли да освоје ову важну тврђаву која је бранила приступ Бихаћу долином Уне. Како због неуспеха опсаде, тако и због пораза крајишке војске приликом повлачења испод Новог, морали су да буду напуштени планови нових освајања у Босни. Међутим, меродавни политички и војни кругови у Бечу, свесни стратешке важности Босанског Новог и Бихаћа, покушаће да добију ове тврђаве на мировним преговорима у Пожаревцу, нудећи за њих одговарајуће уступке на другој страни. Када су Турци одбили такву нагодбу, аустријски представници су, по упутству војсковође Еугена Савојског, одустали од свог захтева, јер прилике у Италији, где су били озбиљно угрожени интереси хабсбуршке куће, нису дозвољавале отезање мировних преговора.⁶

Миром склопљеним у Пожаревцу 21. јула 1718. године припале су Хабсбуршкој монархији, између осталог, и све освојене територије у северној и западној Босни. По завршеном разграничењу, које је крајем године спровела мешовита аустро-турска комисија, Банској крајини је припала област Новог Новог, са хрватске стране, и „два сата јахања“ широк појас земљишта, са босанске стране Уне. Том приликом највише је проширена Дубичка капетанија, којој је при-

⁵ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 231—232, 234; НАЗ, *Epistolae*, том 34, писмо Ф. Делишимуновића загребачком бискупу од 23. 8. 1703.

⁶ *Historija naroda Jugoslavije* II, 830—835; G. Bodenstern, *Povijest naselja u Posavini god. 1718—1739*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH* 19, 1907, 575—586; Г. Шкриванић, *Дневник Дубровчанина Михајла Пешића о Пожаревачком мировном конгресу 1718. године*, Београд 1952, 39.

пала Босанска Дубица и осамнаест мање или више опустелих села испод Козаре и Просаре. Зринској капетанији припао је Нови Нови са Зринским пољем, док су Костајничка и Јасеновачка капетанија само незнатно проширене.⁷

Прекоунски крајеви остали су у саставу Банске крајине све до Београдског мира 1739. године којим је окончан две године раније са великим амбицијама започет аустро-турски рат. На самом његовом почетку, уклапајући се у шире ратне планове на Балкану, бански крајишници напали су турску тврђаву Бужим. Али због недостатка тешких топова — исто као и код опсаде Новог 1717. године — нису успели да је заузму и само су узалуд крварили под њеним зидинама. Слабо опремљена и лоше снабдевена војска трпела је и оскудицу хране, па је доста гладних војника самовољно напустило логор и побегло кућама, о чему је бан Јосип Естерхази, правдајући се за неуспех опсаде, обавестио Ратно веће у Бечу 10. августа 1737. године. Неколико дана касније, због споменутих тешкоћа, а свакако и под утиском аустријског пораза код Бањалуке, напуштена је опсада Бужима и даља иницијатива у рату препуштена је Турцима.⁸ Њихове акције није требало дуго чекати, али Банска крајина није ипак била озбиљније угрожена све до половине следеће године, јер се у турској Босни осећала крајња изнуреност ратом, оскудица и глад. Рат са Аустријом био је само још једна нова несрећа, поред неколико узастопно неродних година и упорне епидемије куге, која је харала од 1731. године.⁹ Ипак, охрабрени победама на бојиштима 1737. године и прикупивши све своје снаге, босански Турци су у лето 1738. године прво провалили у Зринску капетанију, а затим озбиљно угрозили дубичку и костајничку област. Војнички ефекат њиховог упада био је невелик, али по крајишко становништво погубан. Многи крајишници одведени су у сужањство, међу њима и читаве породице, што је у великој мери било последица неспровођења банове наредбе да се жене и деца склопе на сигурнија места.¹⁰ Још теже него страдање од Турака погодила

⁷ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 322—328; G. Bodenstern, нав. дело, 589—596, 606—612; АХЗ, *Збирка карата*, карта Б III 35; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65.

⁸ *Historija naroda Jugoslavije* II, 835—839; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 9, док. 353 и 358. Заборављајући на лоше снабдевање, недостатак тешког оружја и друге неповољне околности, као и на бројне жртве и храбро држање појединих крајишника, неки војни заповедници су касније налазили узрок пораза под Бужимом само у дезертирању војника (тако нпр. у: АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 25, док. 10).

⁹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 9, док. 413; фасц. 10, док. 484, 515, 582, 631, 745 и 747; *Acta Confinii croatici*, кут. 5, фасц. „А”, док. 532.

¹⁰ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 12, док. 533—534 и 551; фасц. 13, док. 820, 821 и 854; фасц. 17, док. 151; *Acta commissionaria*, кут. 2, фасц. 4, док. 47. Страдања за време турске провале у Банију, као и гласине да је бан Јосип Естерхази био поткупљен од Турака с „*dve volovszke kose penez*”, навеле су неке крајишнике да побу у Беч и пожале се на бана „*zato kao Kraju na nikau meche*” (АХЗ, *Spisi obitelji Sermage*, кут. 76, писмо од 28. 8. 1738).

је крајишнике глад, јер су поплаве омеле пољопривредне радове и смањиле приносе житарица, док је истовремено стока страдала од сточне куге. Војне власти су због тога биле принуђене да поделе становништву нешто хране из државних резерви, а у зиму 1738. године морале су да дозволе пљачку на турској територији.¹¹

Допуштајући пљачку неких пограничних села, војне власти су препоручивале крајишницима да том приликом спаљују сено и на тај начин отежају снабдевање турске војске. Уједно је тражено од њих да не врше насиља над хришћанским становништвом на турској територији, пошто се са његовим доприносом у борби против Турака није престало да рачуна. Сачувана претписка између Ратног већа у Бечу и првака православног и католичког становништва Херцеговине, вођена уз посредовање хрватског бана, показује то сасвим очигледно. Међутим, да би се расположење хришћана у Турској, посебно оних дубље у унутрашњости земље, могло колико-толико искористити у борби против Турака, требало је да царска војска продре дубље на Балкан, а она за то више није била способна. Због тога су за аустријску страну мировни преговори представљали једино решење, посебно после пораза код Гроцке. Али још пре него што је почетком септембра 1739. године у Београду био потписан уговор о миру, бански крајишници су обуставили све акције против Турака. У Банској крајини задржане су само појачане страже, јер су шпијуни из Босне повремено јављали о окупљању турске војске. Упркос тим алармантним вестима, до турског напада, ипак, није дошло. Шта више, у мају 1739. године већ су обновљене трговачке везе неких костајничких и турских крајишника, а нешто касније већи део крајишке војске пуштен је кући ради пољских радова. За Банску крајину рат је приведен крају.¹²

Миром у Београду, за који су бански крајишници дознали неколико дана после потписивања, изгубљена су сва земљишта и утврбења преко Уне, премда Турци нису успели да их заузму у рату. Истина, није изгубљено баш све што је освојено у рату 1716—1718. године, јер су у оквиру Банске крајине остали Нови Нови и Зринско поље које су Турци држали од Карловачког до Пожаревачког мира. Задржавањем ове области добијено је много у одбрамбеном погледу, јер је тиме био уклоњен турски мостобран са леве стране Уне, преко кога су Турци угрожавали Зринску капетанију. Истина, и после Београдског мира била је зринска област најслабије заштићена, пошто је била брдима одвојена од других делова Банске крајине, а речним токовима и удолинама отворена према турској Босни, посебно према јакој

¹¹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 13, док. 1069, 1156, 1198, 1199; *Zaključci Hrvatskog sabora IV*, Zagreb 1964, 112.

¹² АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 13, док. 842, фасц. 14, док. 149, 164, 177, 247, 270, 385.

Новљанској капетанији. За изгубљене терене Турца су, на основу „једног формалног инструмента“, како ће то касније у свом дневнику с путовања по Хрватској да каже Јосип II, добили невелик комад земље (око 200 јутара) са леве стране Уне на сектору хрватско-турске границе између Двора и Костајнице. Међутим, с губитком Новог Новог и земљишта у Зринском пољу нису се они лако помирили, па је око половине XVIII века долазило чак и до оружаних сукоба између становника Босанског Новог и зринских крајишника.¹³

Губитак крајева с босанске стране Уне био је више него тежак ударац за тамо настањене крајишнике, који су се за време рата склонили у збегове или се привремено настанили у другим деловима Банске крајине, надајући се да ће, по престанку непријатељстава моћи да се врате у своја села. Велики проблеми искрсли су и око изручивања тврђава Турцима, а посебно Босанске Дубице, где је загребачки каптол од 1718. до 1736. године, намећући тешке работе дубичким крајишницима, саградио доста чврсту тврђаву и у њеном палисадама ограђеном подграђу населио неколико десетака хрватских и српских породица. Ово становништво требало је пре предаје тврђаве некуд раселити. Како је у осталим деловима Дубичке капетаније било мало незаузете земље, размишљало се чак и о пресељењу прекоунских крајишника у Банат. Није познато да ли је ова намера и остварена, али је поуздано утврђено да је једна скупина дубичких крајишника 1742. године пресељена у Сремску Митровицу. Са предајом тврђаве одуговлачено је све до 1742. године делом и због тога што је Босанска Дубица лако могла да у неком будућем рату постане јако и тешко освојиво турско упориште.¹⁴ Она ће то доиста и постати у аустро-турском рату 1788—1791. године, када ће, због дуготрајних и крвавих борби под њеним зидинама, читав тај рат бити у Хрватској запамћен као „дубички рат“, док ће крајишници своје подвиге и страдања под дубичком тврђавом опевати у бројним војничким песмама.¹⁵

После успостављања границе на основу мира у Београду остали су нерешени многи гранични спорови, чијим су се решавањем касније бавиле мешовите комисије. Чланови ових комисија били су, по

¹³ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 2, фасц. 4, док. 29, 31; *Acta banalia*, фасц. 15, док. 547; фасц. 24, док. 57, 130, 191; Ivan Erceg, *Dnevnik Josipa II o priilikama u Hrvatskoj i na jadranskoj obali god. 1775*, *Starine JAZU* 53, 1966, 235; *Zaključci Hrvatskog sabora V*, Zagreb 1966, 9.

¹⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 9, док. 413; фасц. 14, док. 177; фасц. 15, док. 581 и 646; фасц. 18, док. 146; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65; фасц. 8, док. 2; В. А. Крчељич, *Annuae ili historija 1748—1767*, Zagreb 1952, 51; В. Дабин, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине из прве половине XVIII века*, Мешовита грађа 5, Београд 1977, 25—28. План тврђаве у Босанској Дубици: АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 77. За податке о насељавању дубичких крајишника у Сремској Митровици (АХЗ, *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, фасц. 73, док. 11) дугујем захвалност проф. др Славку Гавриловићу, дописном члану САНУ.

¹⁵ Једна од њих испевана је још у време рата (Свеучилишна књижица у Загребу. Рукопис бр. 3802, 1—2).

правилу, војни заповедници из Банске и Босанске крајине, именовани од стране хрватског бана и босанског паше. Уз питање корекција границе, на састанцима комисија расправљано је и о другим пословима од интереса за обе стране, а посебно о откупу ратних заробљеника из рата 1737—1739. године и о мерама за заједничко прогоњење хајдука и њихових јатака. На састанцима хрватско-турских комисија од 1740. до 1750. године, чији су записници великим делом сачувани, расправљано је још и о турским претензијама на нека земљишта у зринској области и претензијама костајничких крајишника на један мањи комад турског земљишта. Решавано је и о судбини мостова на Уни, коришћењу ове реке за пловидбу и погон млинова, а затим о припадности појединих речних ада, које су поред војничког имале и одређени привредни значај (на пример, на ади Даман, коју је од турске територије делила само мртваја Уне, поседовали су дубички крајишници 179 јутара оранице). Међутим, ни једна комисијски уговорена исправка није могла значајније да промени граничну линију између Банске крајине и турске Босне.¹⁶

2. ГРАНИЦА ИЗМЕЂУ БАНСКЕ КРАЈИНЕ И ЦИВИЛНИХ ОБЛАСТИ ХРВАТСКЕ

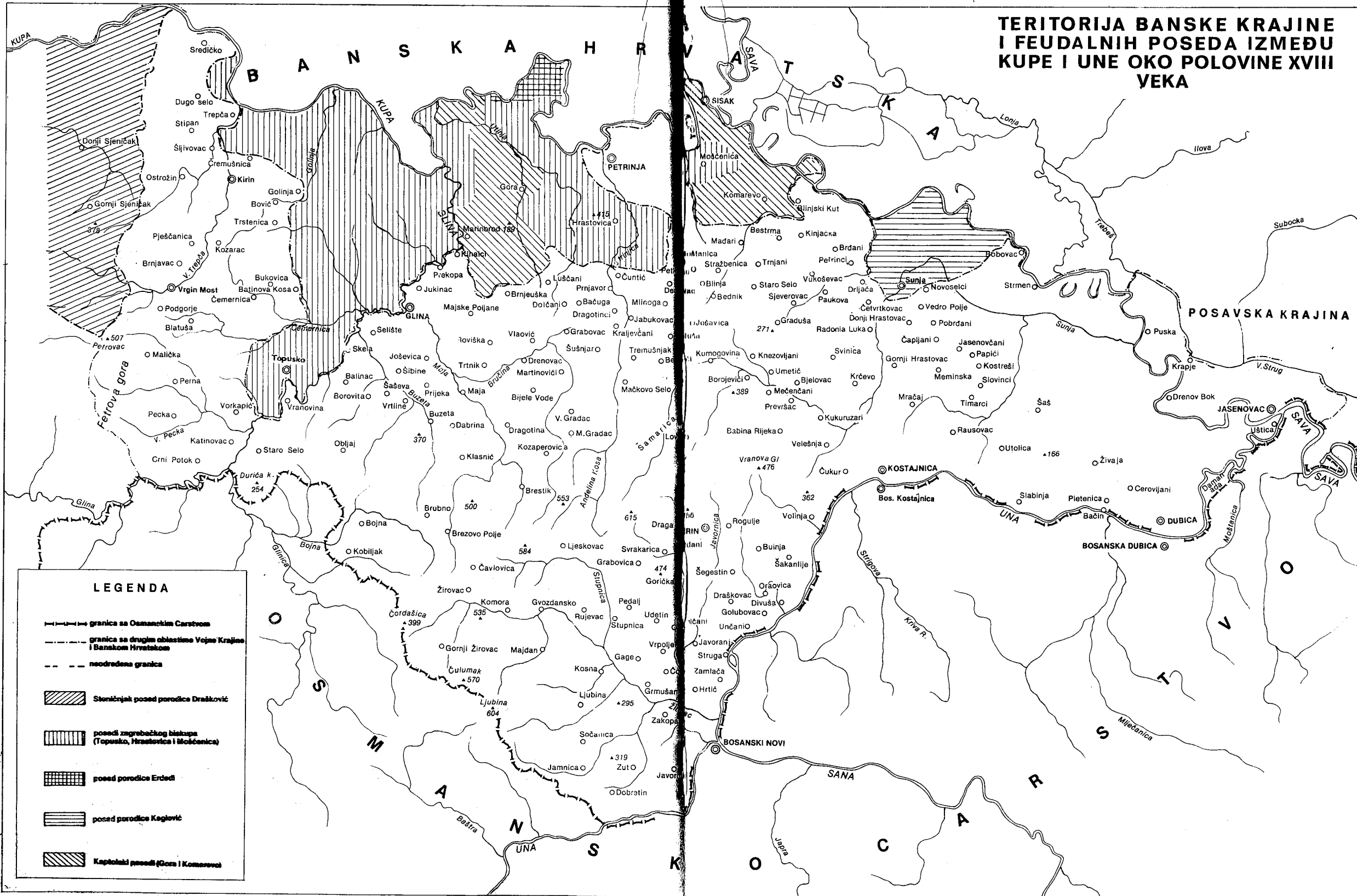
Граница између Банске крајине и цивилних области Хрватске успостављена је постепеним разграничавањем крајишких земљишта и земљишта обновљених феудалних поседа између Купе и Уне, односно територије под војном и територије под цивилном управом. Међутим, ток овог сложеног процеса, који није могао да прође без већих друштвених потреса, није могуће до краја јасно сагледати на основу познатих извора, пошто су они фрагментарни и често протуречни. Протуречност извора последица је различитих интереса који су се испољавали око питања разграничења.

Пре турског освајања налазила су се у области између Купе и Уне бројна световна и црквена властелинства, па је потискивањем Турака преко Уне отворено питање враћања тих поседа њиховим некадашњим власницима.¹⁷ Бечки двор је, у начелу, био сагласан да ранији поседници обнове своја властелинства у ослобођеним крајевима, под условом да веродостојним документима докажу своје право на њих. Овим није доведен у питање опстанак нове крајине, јер на највећи део земљишта у области између Купе и Уне није могло да буде претендента, пошто су она некада припадала породицама Зрински и Франкопан. Право на њих полагао је само владар, односно Дворска комора, која је господарила свим конфискованим зринско-франкопанским добрима.

¹⁶ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 2, фасц. 4; кут. 11, фасц. 15; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 18, док. 45; *Zaključci Hrvatskog sabora IV*, 280—281, 323—324; В, 9.

¹⁷ J. Adamček, нав. дело, карта: „Vlastelinstva i plemićki posjedi u Hrvatskoj sredinom XVI stoljeća“.

TERITORIJA BANSKE KRAJINE I FEUDALNIH POSEDA IZMEĐU KUPE I UNE OKO POLOVINE XVIII VEKA

LEGENDA

- granica sa Osmanskim Carstvom
- granica sa drugim oblastima Vojne Krajine i Banatom Hrvatskom
- neodređena granica
- Steničnjak posed porodice Drašković
- posedi zagrebačkog biskupa (Topusko, Hrašćevica i Mošćanica)
- posed porodice Erdedi
- posed porodice Keglević
- Kaptoleki posedi (Gora i Komarevo)

Највише изгледа да им буде признато право на поседе у ослобођеним крајевима имали су загребачки бискуп и каптол, јер црквена имовина није могла бити проглашена ошасним добром, тј. имовином без наследника, која, по закону, припада владару. Они су, поред тога, имали и добро сачуване архиве и помоћу докумената из њих лако су могли да докажу своје власничко право. Једини и најтежи проблем било је утврђивање међа њихових некадашњих поседа, јер су оне временом биле заборављене, па их је ваљало поново одредити. При спровођењу разграничења нужно је дошло до сукоба између крајишника и њихових заповедника, с једне, и загребачког бискупа и каптола, с друге стране, јер обе су стране настојале да дођу до што више земље, мање се ослањајући на старе документе, а више на политику свршеног чина на терену. До најтежих сукоба дошло је приликом обнављања топуског властелинства, поседа загребачког бискупа.

Обнављање топуског властелинства стварно је започето далеко пре него што су се формално стекли услови за то. Важну улогу у његовом обнављању имали су бискупови поданици из насеља смештених на левој обали Купе, који су, користећи се повољним положајем својих села, почели још за време „турског страха“ да крче и обрађују земљу на десној обали. Ова појава посебно је узела маха у првим годинама бечког рата, када су се слиле у бискупску канцеларију у Загребу бројне молбе појединаца и сеоских општина из Покупља са захтевом да им се и формално призна право на раније запоседнута земљишта на десној страни Купе. Већина њихових молби је прихваћена, стога што је и самом бискупу било у интересу да доделом прекокупских земљишта својим поданицима добије чврсту полазну тачку за обнову некадашњих поседа топуске опатије између Купе и Уне.¹⁸

Запоседање прекокупских земљишта од стране покупских сељака покушали су 1686. године да спрече неки бански официри, који су, како су бискупу Мартину Борковићу писали његови поданици из Покупља, „na teh zemlyah posztavili krise... u prepovedali nam da recheneh zemaly veche ne rabimo u ne ladamo, u ako nasz koiega V. M. G. chloveka illi podloznika naidu onde sto oruch alli kerchech da nam hoche marhu potuchi u posztreljati u nasz zbubati“. Како су овом забраном били угрожени и његови интереси, Мартин Борковић је стао на страну својих поданика и одговорио им „da kako do szech dob dersali szu zemlye u szinokosse u davali goszpode biskupom dohodak u opatom, tak u od szech dob neka derse u ladaiu iz rechenoga dohotka, to ieto deszetine, buduchi na pravom kotaru rechene Opatie de Topuszka, koja ie predana od szvetlih czesarov u kraliev vugerszkeh ove biskupie zagrebchke“. Ове речи подршке не би представљале ништа друго до

¹⁸ Неки примери: НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. 7, 33, 69; том 7, док. 18, 25 и 99; том 8, док. 20, 69, 70; том 13, док. 105; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 21—24.

само лепу жељу, да иза њих није стајао огроман политички утицај загребачких бискупа у Хрватској. Користећи се управо тим утицајем, бискуп Стјепан Селишчевић, као члан саборног одбора за израду инструкције зринском команданту, успео је 1693. године да обезбеди сагласност хрватских сталежа да река Глина буде линија разграничења крајишке територије и територије феудалних поседа између Купе и Уне. На тај начин је бар за извесно време отклонио опасност од уплитања банских официра у питање обнове и граница топуског властелинства.¹⁹

Делећи поседе и насељавајући своје покупске поданике на прекокупска земљишта, загребачки бискуп је до краја бечког рата успео да обнови само мањи део некадашњег топуског властелинства. Овај ограничени успех није могао да га задовољи, јер намера му је била да обнови црквене поседе између Купе и Уне у њиховом ранијем обиму, па чак да их још и увећа. Према бискуповим схватањима, чију основаност би тек требало истражити, припадала су топуском властелинству сва земљишта на простору између реке Глине, Купе и Петрове горе. Због тога је и од досељеника у тој области, који су се доселили са разних страна и нису раније били у поданичком односу према бискупу, упорно тражио да га признају за свог земљишног господара и да му се обавежу на давање одређених дажбина, првенствено десетине. Неки од њих морали су да пристану на то већ приликом насељавања, док су други годинама пружали отпор сваком покушају да им се наметну обавезе зависних сељака. Најистрајнији у отпору били су становници Кирина, Перне и Топуског, па је загребачки бискуп 1701. године, када се пронео глас да ће област између Купе и Уне бити коначно предана бану и краљевини, одлучио да их расели и да на њихово место доведе друге поданике. Да би овоју намеру могао лакше остварити, бискуп је лично дошао у Топуско, али је морао да утукне пред жестоким отпором тамошњег српског становништва. У исто време, како је бечко Ратно веће обавестило владара, поробљени су по његовом наређењу Кирина и Перна. Становништво Перне, чини се, посебно је тешко страдало. На то указује једно писмо глиноског заповедника Фрање Делишимовића, који је 15. априла 1701. године обавестио бискупа да „oni razbiyeni u raztirani okolu Pernye Vlahi pak sze na szvoya hisischa (kou szu sivi osztali) kupe“. Коришћење силе у гушењу отпора српских досељеника у широј околини Топуског заговарао је са посебним жаром управник бискупових поседа Амброз Кузмић, који је, у једном свом извештају, сачињеном 13. новембра 1700. године, писао чак да би „Влахе“ било боље „vsze poklati nego ztaniti“. Своје схватање образлагао је тврдњом да они „na veksu szu skodu plemenitomu orszagu u czesarovoi szvetloszti nego haszan“ и да „niti czesarova szvetloszt niti plemeniti orszag snimi nigdar ne bude ztalan niti miran“. Његов начин размишљања, по коме је постојао знак јед-

¹⁹ НАЗ, *Libelli supplices*, том 4, док. 94; *Zaključci Hrvatskog sabora I*, 566—570.

накости између државних интереса и интереса загребачке бискупије, био је доста близак владајућој логици политичких кругова у Загребу. Због тога не изненађује чињеница што су насељеници на земљишима која је за себе својатала загребачка бискупија остали годинама без видније подршке банских официра и што је у гушењу њиховог отпора притисцима загребачког бискупа учествовао чак и подбан Стјепан Јелачић.²⁰

Први наговештај промене у држању банских официра према збивањима у широј околини Топуског била је одлука глинског заповедника Фрање Делишимуновића, донета почетком јесени 1703. године, да смени бискупу лојалног топуског кнеза Јањима Мишчевића и на његово место постави свог човека. Узроци промене у држању Фрање Делишимуновића, до тада оданог предијалца загребачке бискупије, не могу се ни приближно утврдити, поготово што је до ње дошло још пре именованга бана Ивана Палфија, који, за разлику од свог претходника, није увек био склон да уважава интересе загребачког бискупа у области између Купе и Уне. Корак даље у сукобу са загребачким бискупом била је намера Фрање Делишимуновића да на деловима топуског властелинства, посебно на предију подбана Стјепана Јелачића, насели неке Србе из Зринског поља. Реч је била о оним крајишницима који су остали на својим стаништима и после предаје Новог Новог и његовог залећа Турцима 1703. године, не желећи да се преселе на хришћанску страну док не прикупе летину. Њихова сеоба остварена је до пролећа следеће године, када су их глински официри Јанко Јелачић и Фрањо Бериславић населили око Трстенице и дали им на коришћење нека земљишта, која су, чини се, до тада користили бискупови покупски поданици. О овим догађајима обавестио је бискупа његов службеник Габријел Јелачић, син подбана Стјепана Јелачића. Према његовом казивању, барон Фрањо Делишимуновић, „poszlal je nekakov mandat ex sua cancellaria Vlahom, da nai szlobodno tiraju Horvate na ov kraj Kupe, u ako zdoobra ne budu hoteli poiti, szlobodno je u vibiju”. Тврдећи да би због овог бискупов приход од десетине могао да буде знатно умањен, „ar szpreko Kupe u je kai je deszetoga zitnoga”, тражио је сагласност да са покупским поданицима оде до Трстенице и оружјем одбрани бискупова земљишта.²¹

Сасвим опречно виђење збивања у широј околини Топуског у пролеће 1704. године среће се у извештају глинског заповедника новом бану Ивану Палфију. Према том извештају, бискупови поседи не само што нису били угрожени него их је бискуп још и проширио на рачун крајишких земљишта и, настојећи да крајишнике претвори

²⁰ НАЗ, *Epistolae*, том 29, док. 44—45; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajinе III*, 152—154, 193—194, 203—204, 212—213; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 20—24.

²¹ НАЗ, *Epistolae*, том 32, док. 22, 41; том 34, док. од 23. 8. 1703; том 35, док. 6; том 37, док. 78; *Zaključci Hrvatskog sabora II*, Zagreb 1958, 261; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 23—24, 26.

у зависне сељаке, злостављао је све оне који су одбили да га признају за свог земљишног господара.²²

Протуречни и пристрасни извештаји, које су непосредни учесници спора достављали бану и бискупу, више од ичег сведоче о дубини сукоба око разграничења бискупових и крајишких земљишта. Како изношење спора пред Хрватски сабор није довело до његовог решења, бан Иван Палфи, премда заузет ратовањем против угарских устаника, био је принуђен да посвети више пажње збивањима у глинској области. Уз његово активно учешће, на конференцији у Вараждину 10. децембра 1704. године постигнут је споразум о разграничењу Глинске капетаније и топуског властелинства. Овим споразумом, уз начелно признавање бискупових поседовних права, доспео је под војну управу знатан део области између Глине, Купе и Петрове горе. Бискуповим поданицима у Топуском признат је статус бандеријалаца, пошто им је још приликом насељавања обећано, како су то касније написали у једној представци, „da drugoga nikakovoga podanka nitti dache davali nebudemo, nego da z pukom u szabliom na kraine szlusimo u szlusiti moramo”.²³

По завршетку конференције у Вараждину, чији је исход са нестрпљењем очекиван у Банији, посетили су глинског заповедника неки крајишки кнезови да од њега чују шта је договорено пред баном. Том приликом обавештени су, како је Фрањо Делишимуновић писао 13. децембра 1704. године бискупу Мартину Брајковићу, „da je jedna sztran kraine pod oblaszt g/oszpo/dina biskupa nyh gosz/posz/tva a druga pod krainszku jurisdicthyu doszpila do drugoga razluchenia czeszarove szvitloszti u g/oszpo/dina bana”. Премда је представљао само привремено решење, споразум у Вараждину донео је олакшање становницима многих глинских села, јер им је, после дугогодишњег отпора бискуповим притисцима, коначно признато право на положај крајишника. Али, било је и оних који њиме нису били задовољни, пошто су остављени под бискуповом јурисдикцијом. Њихово незадовољство, према гласинама које су ширене у круговима око загребачког бискупа, подржавао је глински велики капетан Фрањо Делишимуновић. Овај је, пак, то енергично негирао, подсећајући бискупа да се већ показало „da sze, z proshenyem rekuch, lasczem u takvem prilizavczem verovati nemora”.²⁴

Споразумом у Вараждину, као што је већ речено, није оспорено бискупово право власништва оних земљишта која су уступљена Глинској капетанији у области између Глине, Купе и Петрове горе. У знак признавања тог права, како су становници Топуског подсећали биску-

²² R. Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine III*, 237—238. Упореди и: *Zaključci Hrvatskog sabora II*, 275.

²³ НАЗ, *Libelli supplices*, том 12, док. 19; *Zaključci Hrvatskog sabora II*, 275, 277—279. О судбини топуских бандеријалаца током XVIII века види: S. Gavrilović, *Prilog istoriji seljačkih nemira u Pokuplju od kraja XVII do kraja XVIII stoleća*, *Historijski zbornik* 16, 1963, 121—124.

²⁴ НАЗ, *Epistolae*, том 39, док. 94.

па Мартина Брајковића недуго после вараждинске конференције, „zavezani ieszu comendantu vu rechene pogodbe /da/ imaiu od zemlie koia nihm pod oblaszt dana (buduchi cirquena V. M. G.) stanovito spoznanie v vszako letto V. G. davati”. Међутим, глињски крајишници, судећи на основу доступних извора, нису испуњавали ову обавезу. И загребачки бискуп је, са своје стране, нарушавао споразум, посежући за земљиштима под крајишском управом. Због тога је бан Иван Палфи, најављујући своју коначну одлуку о Топуском, наредио крајишким официрима 15. марта 1708. године „da nikom ni najmenšu grudu zemlje brez znanja našega z nikakvom pravdum ali silum od kraine i kotara krajinskoga odlučiti ali oduzeti da ne prepuste”. Његов енергичан став, да крајишки заповедници „kotare krajinske za vsemi modušii i putmi braniti i občuvati moraju”, помогао је да се стане на пут смањивању крајишке територије. Шта више, она је после тога унеколико и увећана на рачун феудалних поседа између Купе и Уне. Настале промене узнемириле су управника бискупових поседа Амброза Кузмића и подбана Стјепана Јелачића, који су половином 1710. године обавестили бискупа Мирка Естерхазија о приликама у Банији и оптужили глињског и коштајничког заповедника за бесправно проширивање крајишке територије.²⁵

Граница између топуског властелинства и крајишких земљишта није се после 1710. године више мењала, па је ово властелинство од тада до прикључења Банској крајини крајем XVIII века обухватало следећа насеља између Купе и Уне: Бишћаново, Ботури, Бучица, Двориште, Грачаница, Гређани, Хабер, Иловчак, Јаме, Д. и Г. Селковац, Слана, Слатина, М. и В. Солина, Станковац, Сугај, Шаторња, Табориште, Топуско, Д. Трстеница, М. и В. Турченица и Видушевац. Становници ових села већином су имали статус предијалаца и децималста.²⁶

Обнављање некадашњег хрстовичког властелинства, другог поседа загребачке бискупије у Банији, такође није прошло без спорова и сукоба. Већ 1686. године, док Турци још нису били потиснути преко Уне, дошло је до спора између Емерика Ердедија и бискупа Мартина Борковића око Хрстовице. Спор са бискупом повео је и загребачки каптол, али то, ипак, није спречило бана Николу Ердедија да 7. маја 1687. године потврди право загребачке бискупије на Хрстовицу и земљишта у њеној околини. Међутим, границе тих земљишта нису утврђене, па је то касније знатно отежало разграничење између хрстовичког властелинства и крајишке територије.²⁷

²⁵ В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 28; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 244, 252—254.

²⁶ АХЗ, *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, кут. 6, фасц. 102, док. 15; *Збирка карага*, карта Б V 192.

²⁷ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine II*, Zagreb 1885, 380—381; III, 58—96; *Zaključci Hrvatskog sabora I*, 493; АХЗ, *Acta prothonotarialia*, фасц. 5, док. 65, 90; *Acta Capituli antiqua*, фасц. 72, док. 8.

Отклонивши формалне препреке за обнову хрстовичког властелинства, загребачки бискупи почели су да насељавају око Хрстовице своје поданике из покупских села и пребеге са турске територије, намећући и једним и другим одређене дажбине.

Покупски сељаци обично су се насељавали у крајевима уз Купу, јер многи су од њих још од половине XVII века ту крчили шуму и имали пашњаке, сенокосе и оранице. Поред ове околности, на насељавање у прибрежју Купе упућивала их је и жеља да не прекидају везе са својим сродницима на старим стаништима, пошто су се из Покупља у Банију ретко пресељавале читаве породице, већ чешиће само по неколико чланова појединог домаћинства.²⁸

Пребеси са турске територије, међу којима су неки прешли на хришћанску страну још пре него што су Турци били потпуно потиснути преко Уне, насељавали су се у крајевима удаљеним од Купе, највише уз реку Петрињицу између Малог Градца и Хрстовице. Земљишта на којима су насељавани нису у целини припадала хрстовичком властелинству, већ делом и некадашњим каптолским петрињско-градечким поседима. Премда није имао за то правно основа, бискуп је, насељавајући и обнављајући хрстовичко властелинство, тражио од свих насељеника на некадашњим црквеним земљиштима око Петрињице да га признају за свог земљишног господара. Прве скупине пребеге, судећи на основу њихових молби за добијање сагласности за насељавање, повиновале су се овом захтеву и прихватиле положај зависних сељака. У једној молби, у којој је десетак српских породица затражило од бискупа Александра Мижулића око 1689. године да их насели „na szvoioi goszpozcke zemlie ili kotaru u Malom Gradcu u Male Szrachicze”, речено је, чак, да „kakoti oucze prez pasztira, tako u kmeti u podlosniki prez gozpode ne mogu biti, ar gozpoda brane u krepe synove podlosnike”. Каснији досељеници, пак, нису били таквог мишљења, пошто су схватили да, због своје бројности и значаја у систему одбране, могу добити повољнији положај и избећи поданичке обавезе према загребачком бискупу.²⁹

Петрињски заповедници такође су у првим годинама по ослобађању области између Купе и Уне населили на земљиштима некадашњег хрстовичког властелинства и петрињско-градечких поседа изван број пребеге са турске територије. Тако је, на пример, под њиховим старањем насељено Табориште, село у непосредној околини Хрстовице. Поред тога, ставили су под своју команду и неке „Влахе” насељене на земљиштима која је својатала загребачка бискупија, што је у Загребу схваћено као тешка повреда црквених права и интереса. Када му је у том смислу приговорено, велики петрињски капетан Фрањо Ердеди одговорио је 13. фебруара 1693. године бискупу Алек-

²⁸ НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. 42, 71, 167, 171; том 8, док. 21 и 34; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine II*, 392—393.

²⁹ НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. 4, 162, 163; том 8, док. 13, 137; *Epistolae*, том 28, док. 113; АХЗ, *Acta Capituli antiqua*, фасц. 72, док. 5—8; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 458; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 24—25.

сандру Микулићу да речене „Влахе” није потчинио себи зато „da bi mi kmetovali, negho da krainam milosztivnoga poglavnika z puskom y szabliom posteno szluse”. „Sto sze kotara v. gozpozstva iliti zemlie dosztoi”, писао је даље, „ia ga ne iemliem, negho y potlam komu milosztivi poglavnik conferue, ia nikomu ne kratim niti mogem”. Да би заштитио крајишнике насељене на спорним земљиштима, Фрањо Ереди је, на крају, затражио од бискупа да не допусти „lyudi za szada krainszke bantuvati”. У исто време је, образовањем кнежија у костајничкој области, као и утврђивањем њихових граница, спроведено привремено разграничење крајишких и црквених земљишта око Храстовице.³⁰

Судећи на основу пописа прихода загребачке бискупије, бискупа су у првим годинама обнове хрстовичког властелинства признавали за свог земљишног господара, и давали му у то име десетину урода житарица, само хрватски досељеници у неколико села око Храстовице и десетак српских породица у подграђу хрстовичке тврђаве. „Kraunzki junaki” између Храстовице и Драготине, премда су живели на земљиштима на која је такође претендовала загребачка бискупија, нису давали никакве дажбине, али су, бар на речима, признавали до краја XVII века да су бискупови „poniszni y rokorni podlosniczi”. На прелазу из XVII у XVIII век, за време буна што су тада потресале крајеве између Купе и Уне, нестало је и те формалне зависности, па је прекокупски део хрстовичког властелинства остао ограничен само на села у околини Храстовице: Будчину, Цепелиш, Криж, Мокрице, Пецко, Сибић, Страшник и Табориште. Шта више, петрињски заповедници, позивајући се на један акт Ратног већа у Грацу, покушали су у лето 1699. године да побуне становништво и оспоре бискупово право на десетину чак и у наведеним селима, премда су је тамошњи сељаци већ годинама раније давали. Међутим, настојања Петрињаца нису била нарочито успешна. Једино су становници села Страшник, придруживши се побуњеним крајишницима и ослањајући се на подршку из Петриње, неко време одбијали послушност свом земљишном господару. Тако је, на пример, загребачки бискуп Стјепан Селишчевић обавештен 14. јула 1701. године да Страшничани „y szada ... jos sze derse med vlahe y u praviczu vlasku ufaiu”.³¹

Када су почетком XVIII века међе хрстовичког властелинства добиле чвршће обресе, премда о њима није постојала никаква службена одлука, остало је још да се реше неки мањи спорови између крајишника и бискупових поданика око коришћења појединих комплекса земљишта и шуме. Први такав спор, судећи на основу досад пронађених извора, избио је већ 1706. године, када је управник хра-

стовичког властелинства одузео неколицини становника Бачуге нека земљишта и на њих населио „Маћаре” из Поуња. Упркос енергичном протесту оштећених крајишника, као и њиховом позивању на „котарски лист” добијен приликом насељавања Бачуге, Лушчана и Долчана 1693. године, спор је решен у корист бискупових поданика. Неких мањих спорова, али и оптужби о ширењу крајишких земљишта на рачун хрстовичког властелинства, било је и каснијих година. Најдужи и најтежи спор, пак, вођен је између зринских крајишника из Лушчана и бискупових поданика из Сибића и Страшника око шуме Новачек или Новачки гај. Зрински крајишници су ову шуму, како су писали загребачком бискупу и банском намеснику Јурају Брањугу, „kak sze ie Kraina Zrinszka naszelila v nogo leth mirno usivali y ladali”. Касније, пак, почели су становници Сибића да их сметају у поседу. По одлуци бана Ивана Палфија, пред кога је спор изнег, требало је „da tak Sibichani kak y Luschni imenovane loze iednako, mirno y blagoszlovno usivaju, ladaju y derse”. Међутим, таквим решењем није била задовољна ни једна нити друга страна, па се њихов спор, уз повремене међусобне сукобе и убијање стоке, отезао годинама.³²

Загребачки каптол, у чијој је канцеларији сачињен крајем XVII века подужи списак његових некадашњих поседа између Купе и Уне, образовао је у прекокупским крајевима горско властелинство, које су, до његовог укључивања у Банску крајину крајем XVIII века, сачињавала следећа села: Горе, Граберје, Марин Брод, Међураче и Ново Село (Будровац и Павловац). Није познато на основу чега је каптол стекао поменуто властелинство, пошто се оно налазило на земљиштима која су некада припадала породици Франкопан. Поред горског властелинства, каптол је крајем XVII века добио заповедништво у Дубици и околним селима, где је све до 1750. године постављао капетане биране из реда каноника и управљао Дубичком капетанијом као правим властелинством.³³

Интересе Дворске коморе, која је имала право на све некадашње поседе породица Зринских и Франкопана, заступао је у области између Купе и Уне Мартин Земљак. Он је већ 1690. године, добро упућен у топографију некадашњих поседа Зринских, тражио за Комору Костајницу, Зрин и Нови, чији су му се становници, наводно, обавезали да ће бранити споменуте тврђаве и плаћати одређене дажбине. Отпор хрватских сталежа спречио га је да преузме ове тврђаве, па му је 1695. године наређено да то учини уз помоћ војних заповедника. Комора је тада проширила свој захтев на Гвозданско, Храстовицу и Дубицу. Мартин Земљак је добио и задатак да на тим „поседима”

³² НАЗ, *Libelli supplices*, том 8, док. 137; том 11, док. 111; том 13, док. 53; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 252—253.

³³ АХЗ, *Acta Capituli antiqua*, фасц. 72, док. 5—8; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 3, док. 15, 74; фасц. 4, док. 11, 66; фасц. 13, док. 17; *Acta prothonotarialia*, фасц. 7, док. 83; *Збирка карата*, карта В V 196; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 27—28.

³⁰ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 1, 41—42, 58—96; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 27—28.

³¹ НАЗ, *Acta decimaria*, вол. 7, док. 348, 3/448, 3/350, 3/352, 3/354, 3/358; *Libelli supplices*, том 7, док. 22; *Epistolae*, том 28, док. 17, 18, 20; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 19—20.

попише „кметове”, одвоји их од „војника”, и потчини коморској управи — односно да створи основе за успостављање војно-коморског кондоминија. Иако ове задатке није могао да изврши у целости, Дворска комора је ипак добила неке од тражених поседа, као, на пример, Гвозданско с рудником. Овај рудник је касније издаван у закуп појединцима занесеним разновразним причама о његовим богатим налазима руде сребра. Први закупци, колико се могло утврдити, дошли су у рудник већ 1707. године.³⁴

На земљишта између Купе и Уне полагали су право и неки хрватски племићи. Своје право најлакше је могао да оствари костажнички заповедник Петар Кеглевић, једна од најугаченијих личности у Хрватској крајем XVII и почетком XVIII века. Захваљујући томе, чини се, био је од стране владара 1700. године ослобођен од доказивања својег права на посед Блиња (Blinya — Ujvar), који је за себе својатао и загребачки каптол, повевши због њега чак и парницу против Петра Кеглевића. Међутим, још пре него што му је признато право да обнови некадашње породичне поседе у банијској Посавини, Петар Кеглевић је, у својству костажничког заповедника, населио 1697. године из Лекенка и Пешченице неколико хрватских породица у Стару Суњу или Суњске Разлеве. Некако у исто време населио је у Кривају Габора Лучића, Матијаша Видековића, Јаноша Чунтића, Миклоуша Иванчића с бројним сродницима и породицама, обавезавши их само „da vszaku krajinszku szlusbu i dusnoszt obnasaju verno i rokogno”. Њиховим насељавањем, као и каснијим добијањем сагласности да поново уђе у посед некадашњих породичних имања у Банији, Петар Кеглевић је створио чврсту полазну тачку за обнављање суњског дела тополовачког властелинства. Повољну околност за успех овог посла представљала је и његова функција заповедника Костајничке крајине, а, потом, банског намесника у војним пословима. Међутим, Петар Кеглевић, чини се, није много журио да разграничи своја и крајишка земљишта и уреди обавезе и права насељеника на свом поседу, па су они, по исказу неких сведока, све до 1709. године служили као крајишници и били потчињени костажничком заповеднику. Није познато да ли су истовремено имали и неке обавезе према свом земљишном господару. Крајишки статус изгубили су на основу уговора између костажничког заповедника Фрање Делишимуновића и грофа Петра Кеглевића. Овим уговором, сачињеним у Старој Суњи 5. маја 1709. године, споразумно су излучена из Костајничке крајине села Стара Суња, Жреме, Кривај и Кућани са припадајућим атарима. Касније су од Костајничке крајине одвојена, и суњском делу тополовачког властелинства прикључена, још нека земљишта, па је, на крају, породица Кеглевић поседовала у Банији следећа села: Бистрач Градуша, Греда, Кривај, Д. Летина, Г. Летина, Селишће, Суња и Жреме. Пада у очи да се у наведеном попису не спомиње Блиња — Нови

³⁴ R. Lopašić, *Slavonski spomenici za XVII vek*, *Starine JAZU* 30, 1902, 117, 124—125; E. Laszowski, *Rudarstvo u Hrvatskoj II*, Zagreb 1944, 22—30.

град (Blinya — Ujvar), пошто се Франциска Кеглевић, удовица Ладислава Кеглевића, морала одрећи ове утврде и насеља 1734. године у корист Костајничке крајине. Десетак година раније било је покушаја да се од суњског дела тополовачког властелинства одузму у корист Костајничке крајине још нека насеља, али за то није нађен чврсти правни основ. Крајем XVIII века, пак, била је породица Кеглевић принуђена да, уз одговарајућу одштету, уступи Банској крајини сва своја земљишта и насеља са банијске стране Саве.³⁵

У општој јатми за земљиштима у ослобођеним крајевима између Купе и Уне, према извештају Мартина Земљака Дворској комори, пошло је за руком и подбану Стјепану Јелачићу да обезбеди за себе донацију на два поседа (Прековршац и Свињарац) са преко две стотине „кметова”. За ову вест није нађена потврда у другим изворима. Поуздано се зна једино да је подбан добио од загребачког бискупа предиј у околини Бовића, где је требало да се населе око 1699. године неки Хрвати из Покупља. Они су, како је подбану писао његов син Габро Јелачић, били спремни да после насељавања дају „deszeto”, док „za tlaku ni nemiszle”. Обавестио га је, истовремено, да „sze lyudi jako za zemliu jagme” и, имајући то у виду, саветовао му да „bolie ie goz. oczu nesto szada, nesto potlam musy naszeliti, koi budu tlaku delali, nego dati iz deszetoga ovem Pokupczem”. Његов савет, чини се, био је уважен, због чега је подбанов предиј на почетку XVIII века важио за слабо насељен. Како је била реч о релативно пространом поседу, који је, по казивању глинског заповедника Фрање Делишимуновића, био „in longitudine et latitudine horarum spatii”, тражена је сагласност од Стјепана Јелачића 1703. године да војне власти населе на његовом земљишту неке крајишнике из Зринског поља. Као што се и могло очекивати, подбан није био вољан да уступи земљу за насељавање војника, јер је био сигуран да му они неће давати ни десетину ни тлаку. Међутим, крајишки официри се уопште нису обазирали на његово противљење, већ су населили на његовим земљиштима пресељенике из Зринског поља и, на крају, подбанов предиј прикључили Банској крајини, односно, тачније, Глинској капетанији.³⁶

Нека земљишта између Купе и Уне припала су после потискивања Турака и породици Драшковић. У њихов посед ушла је пространа област с више насеља на левој и десној страни реке Велике Утиње. На овом властелинству, званом Стеничњак, Драшковићи су крајем

³⁵ Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 1, док. 13, 32—33, 38—39, 46; фасц. 5, док. 25; фасц. 6, док. 12, 104; АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 3, док. 12; *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 159; фасц. 228, док. 325; фасц. 230, док. 211, 234; *Acta conferentiarum*, фасц. 3, док. 226; *Acta banalia*, фасц. 1, док. 77; *Acta urbarialia et conscriptiones honorum*, кут. 28, док. 388; *Acta Capituli antiqua*, фасц. 35, док. 14; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajinе III*, 102, 105, 178—179. О Петру (VII) Кеглевићу детаљније: V. Klaić, *Acta Keglevichiana annorum 1322—1527*, Zagreb 1917, LXXVII — LXXXI.

³⁶ R. Lopašić, *Slavonski spomenici za XVII vek*, 124—125; Исти, *Spomenici hrvatske Krajinе III*, 152—153, 253—254; НАЗ, *Epistolae*, том 32, док. 41.

XVII и у првој половини XVIII века населили већи број Срба и створили сопствено крајиште, које је бранило простор између Банске крајине и Карловачког генералата. Приликом разграничења Стеничњака с Банском крајином искрсли су и неки мањи спорови, које су решавале посебне комисије Хрватског сабора.³⁷

Граница између крајишких и провинцијалних земљишта, успостављена обнављањем властелинстава, одржала се све до последњих деценија XVIII века, када су сви феудални поседи између Купе и Уне прикључени Банској крајини, а њихови становници добили статус крајишника.³⁸

3. ГРАНИЦА ИЗМЕЂУ БАНСКЕ КРАЈИНЕ И ДРУГИХ КРАЈИШКИХ ОБЛАСТИ

Банска крајина је на неколико сектора своје границе дотицала територије других крајишких области, па је с њима имала и мањих спорова око земљишта.

Предмет спора са Карловачким генералатом била је гранична линија на Петровој гори, односно један доста широк појас шуме, коју је, обзиром на важност шума у привредном животу крајишког становништва, својатала и једна и друга страна. Спор је решен тек 1767. године, када је израђена и детаљна карта тог сектора границе. Коначна граница између Банске крајине и Карловачког генералата успостављена је тек крајем XVIII века, после прикључења властелинства Стеничњак Војној крајини. Починјала је код Селнице на Купи и ишла западно од Стеничњака (сада Сјеничак), пресекала Славско поље и преко обронака Петрове горе избијала на границу с Босном.³⁹

Граница Банске крајине према Посавској крајини успостављена је почетком XVIII века, када је Јасеновачкој капетанији, на рачун Дворске коморе, додељен простран појас земљишта у славонској Посавини ради подизања неких насеља, првенствено Јасеновца. Одлуку о томе донело је Ратно веће у Бечу, које је и сносило трошкове разграничења. Само разграничење, пак, спровела је почетком септембра 1701. године комисија на челу с грофом Ј. Ф. К. Карафом. Ова комисија, у чијем су раду у име хрватских сталежа учествовали гроф Иван Драшковић и подбан Стјепан Јелачић, уредила је, поред осталог, права јасеновачких крајишника у погледу коришћења неких земљишта и шума у коморском поседу. Тада успостављена граница у Славонији није довођена у питање све до четрдесетих година XVIII века, када је између Банске и Посавске крајине искрсао спор око

³⁷ S. Gavrilović, *Prilog istoriji seljačkih nemira u Pokuplju*, 107—120; *Zaključci Hrvatskog sabora* IV, 302—303; V, 152, 177, 196, 213, 314; AX3, *Збирка карата*, карта В V 193.

³⁸ *Historija naroda Jugoslavije* II, 1096.

³⁹ AX3, *Збирка карата*, карта В I 7.

неке шуме, која се налазила у непосредној околини Јасеновца. Према казивању крајишника Јасеновачке капетаније, који су у овом случају били посебно заинтересовани, спорна је шума, све док није почело стварање Градишке регименте 1741. године, била под коморском управом, али су бански крајишници имали нека права на њено коришћење. Предајом ове шуме Градишкој регименти, јасеновачко становништво доведено је у веома тежак положај, обзиром да је Сава често плавила њихова поља, тако да у време поплаве нису имали где да напасају стоку и жире свиње. Ако су их прегонили на градишко подручје, односно у спорну шуму, морали су да плаћају тамошњем команданту велике дажбине. Због тога су затражили од представника Хрватског сабора, који су 1743. године саслушали њихове жалбе, да им се помogne у решавању овог проблема. Сабор је, доиста, предузео неке мере у том правцу, па је неколико година касније једно његово посланство требало, између осталог, да затражи од владара проширење јасеновачке територије. Резултат ових предузетих мера није познат, али, чини се, да у корист Банске крајине нису одвајана земљишта од Градишке регименте. Граница славонског дела Банске крајине, судећи на основу детаљних војних карата, почињала је на ушћу Требеша у Саву код Ивањског бока и ишла уз Требеш до Иванчевог кљуна, обухватала Шабарски бок и даље следила ток Великог Струга; током Великог Струга пресекала је северно од Јасеновца пут Јасеновац—Новска и после неколико километара скретала у Саву. У основи, била је то граница какву је зацртала Карафина комисија.⁴⁰

Са територијом Петрињске капетаније, односно Варајдинског генералата, граничиле су се само две банијске кнежије — млиношка и јошавачка, чије су границе уредили петрињски капетани још крајем XVII века, у јеку спора око јурисдикције у области између Купе и Уне. Због тога на овом сектору границе, после потчињавања области између Купе и Уне хрватском бану, и није било неких већих несугласица око земљишта. Међутим, ту се као спорно постављало питање даљњег опстанка Петрињске капетаније у целини и њеног евентуалног прикључења Банској крајини или Банској Хрватској. Наиме, када је владар 1703. године потчинио крајиште између Купе и Уне хрватском бану, решио је истовремено да се укине Петрињска капетанија. Како је касније био принуђен да одустане од своје намере, уколико је она доиста и била чврста, питање будућности Петриње је за краће време скинуто с дневног реда, да би поново било покренуто 1737. године у вези са регулацијом Варајдинског генералата. У Петрињи је тада распуштена плаћена посада, а пошто у Петрињској ка-

⁴⁰ AX3, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 2, док. 3; *Збирка карата*, карта В III 23; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 1, док. 87а, 94, В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30—31; *Zaključci Hrvatskog sabora* V, 146—147.

петанији није било много неплаћених крајишника (по једном попису из тридесетих година XVIII века живело је у Петрињи само 226 крајишника), није било ни прихватљивог оправдања за њено даље остајање у оквиру Вараждинског генералата. Међутим, када је Хрватски сабор почео упорније тражити њено прикључење Банској Хрватској, наредио је вараждински генерал да се у Петрињи формира једна компанија, чиме су оповргнуте тврдње хрватских сталежа и банских официра да је петрињска утврда запуштена, јер је Генералату непотребна. Бечки двор није пристао на њено развојачење, али је, на крају, пристао да је преда Банској крајини. С петрињском утврдом преузела је Банска крајина и спорове петрињског становништва са загребачким бискупом око неких земљишта у околини Мошћенице.⁴¹

4. КАПЕТАНИЈЕ

Територија Банске крајине, премда невелика по обиму, била је од краја XVII до половине XVIII века подељена на пет мањих области — Костајничку, Глинску, Зринску, Јасеновачку и Дубичку капетанију.

Капетаније су, пре свега, биле војно-организационе и одбрамбене области, које су, ослањајући се на неко јаче утврђење и систем чардака, браниле своју непосредну границу са Турском. Због тога што је свака од њих бранила само свој сектор границе, и што су у одбрамбеном погледу представљале заокружене целине, капетаније се у изворима често називају и крајинама. Како Банска крајина између Купе и Уне, за разлику од раније Банске крајине на Купи, није била обухваћена управном организацијом Банске Хрватске, капетаније су, поред своје основне функције, имале и функцију управних области. Због тога су заповедници капетанија, тзв. велики капетани, вршили и неке послове „дивилне“ управе, чији се обим, сужавањем крајишке самоуправа, стално повећавао.

Костајничка капетанија, која је, према попису из 1744. године, имала 82 насеља са 3018 крајишких кућа, била је највећа и најзна-

⁴¹ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 41—42, 223—231, 235—236, 245—246, 254—255, 378—379; *Zaključci Hrvatskog sabora V*, 143; VI, 5, 59—60, 321—322; VII, 20—24; AX3, *Vараждински генералат*, књ. 3, док. бр. 186; *Acta congregationalia*, фасц. 43, док. 38. Губитак Петриње погодио је вараждинске крајишнике, јер су и даље морали да дају једнак број војника као и пре њене предаје Банској крајини. Због тога су за време буне 1755. године тражили да им се ублажи терет војничке службе. Војне власти нису биле спремне да изађу у сусрет овом захтеву, већ су разматрале могућност да, као накнаду за Петрињу, дају Вараждинском генералату шуму Репеш на Драви (Lj. Ivančan, *Buna Vараждинског generalata i pograničnih kmetova 1755*, *Vjестnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 4, 1902, 170; AX3, *Acta segregationalia Confinii Croatiae*, фасц. 2, док. 1/49.

чајнија капетанија у Банској крајини. Њено стварање, као и разграничавање са суседним капетанијама, започето је непосредно по ослобађању поунских тврђава крајем XVII века, односно пре него што је решено да ли ће ослобођени крајеви између Купе и Уне бити прикључени Вараждинском генералату или ће бити потчињени хрватским сталежима и бану. Подржани од својих претпостављених старшина, и очекујући да ће приликом решавања о судбини новог крајишта пресудан значај имати ситуација на терену, петрињски заповедници, који су до 1695. године били и заповедници Костајнице, успели су да ставе под своју контролу пространу област између петрињске и костајничке тврђаве. Граница територије под њиховим заповедништвом, посебно у Поуњу, следила је у извесној мери трагове управне поделе раније турске Поунске крајине. Тамо где тих трагова није било, а није их било у крајевима удаљенијим од Уне, границу са суседним капетанијама уредили су петрињски заповедници приликом утврђивања међа појединих кнежија. Овај, по природи ствари, замашан и сложен посао, знатно је упрошћен тиме што су границе костајничке области, где је то год било могуће, биле успостављене на речним токовима или усклађене са конфигурацијом терена. Када је Костајница потчињена банским официрима, колико се могло сазнати, преостало је само да се уреди граница са Зринском капетанијом у атару Тремушњака и Мачковог Села и граница са Дубичком капетанијом у атару села Слабиње и Бачина. Разграничење на тим секторима било је пропраћено низом сукоба између заинтересованих крајишника, о чему ће касније бити више речи, али није довело до знатнијих промена обима Костајничке капетаније.⁴²

Глинска капетанија била је друга по величини у Банској крајини и, према попису из 1744. године, имала је 58 села са 1816 кућа. Али, крајем XVII века, када је започето њено стварање, била је она сасвим скромног обима — обухватала је само брдске крајеве око Маје („Планинска крајина“) и крајеве на десној обали Глине („Поглинска крајина“). Ове две крајишке области биле су у одбрамбеном погледу везане за горњу Покупску крајину са средиштем у Средичком. Каснији развој Глинске капетаније, који је био у тесној вези са сукобом око земљишних права загребачког бискупа, ишао је у правцу успостављања непосредне територијалне везе између крајишта на Маји и Глини, са једне, и крајишта око Средичког, са друге стране. То је остварено тек у првим годинама XVIII века, када су потпуно осујећене намере загребачког бискупа да, под видом обнављања топуског властелинства, присвоји за себе читаву област између реке Глине, Купе и Петрове горе. Приликом разграничења крајишких земљишта и земљишта топуског властелинства, о чему је раније већ го-

⁴² AX3, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Збирка карата*, карта А I 23; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 61; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 174; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 41—42, 58—96, 241.

ворено, укључена су у Глинску капетанију многа насеља са леве стране Глине и у основним цртама уређене су границе њене територије.⁴³

Зринска капетанија створена је после ослобођења Зрина и Новог 1689. године. Неколико година касније имала је већ око 1000 кућа. Међутим, почетком XVIII века, када су Турцима предати Нови Нови и Зринско поље, под управом зринских капетана остала су само малобројна насеља по обронцима Зринске горе и изван број села (лушчанска и шушњарска кнежија) на левој обали Петрињице, која је била граница између зринске и костајничке области. О стању Зринске капетаније у то време сведочи, између осталог, и једно писмо Петра Готхала, који је 1710. године писао Петру Кеглевићу, тадашњем банском намеснику у војним пословима, да његова „kraїna . . . nikakova scita nema, naivech ztras dersati moга, a naїmanje plachnih (харамија — В. Д.), naїmanje mazolov (неплаћених крајишника — В. Д.) у naїmanje kotara ima”. У истом писму садржана је и оптужба против костајничких официра због грубог кршења споразума између ранијих крајишких официра о граници између костајничке и зринске области, што је скоро довело и до оружаног сукоба зринских и костајничких крајишника. Није познато како се овај спор завршио. За каснији, пак, територијални развој Зринске капетаније био је далеко пресуднији аустро-турски рат 1716—1718. године, када су у њен састав враћени сви крајеви које су Турци држали с хрватске стране Уне од 1703. године. Како ови крајеви нису изгубљени у рату 1737—1739. године, када је Хабсбуршка монархија била принуђена да се одрекне већине територија задобијених у претходној војни, може се рећи да је Зринска капетанија 1718. године добила своје коначне границе и постала трећа капетанија по величини у Банској крајини. Према попису из 1744. године имала је 48 села са 1214 кућа.

⁴³ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271. Уп. и напомене 18—26. Организациона и одбрамбена веза између горње Покупске крајине, са једне, и „Поглинске” и „Планинске” крајине, са друге стране, састојала се крајем XVII и почетком XVIII века у томе што су оба крајишта имала истог заповедника и што су плаћени и неплаћени војници из горње Покупске крајине, посебно из Средичког, упућивани на стражу у глинску област. Када је довршено стварање Глинске капетаније, трагови ових веза сачувани су само у титулама глинских заповедника (тако се, на пример, Петар Парамински још у четвртој деценији XVIII века потписивао као „kraїne Glinszke i Planinszke i grada Szrachicza commandant, горне Pokupszke kraїne grada Szredichkoga orszaski v. capitan”). У чему су се те везе стварно састојале, никоме у Хрватској више није било јасно. Тако је и већ споменути Петар Парамински званично изјавио 1739. године да не зна „jeszu li iz thoga Szredichkoga szella lyudi pod zasztavu orszachu ali kraїnszku bili”. На крају је Средичко ушло у састав Глинске капетаније и представљало је једино насеље из некадашње покупске Банске крајине које је било укључено у Банску крајину између Купе и Уне. Интересантно је да је Петар Кеглевић предложио 1693. године да се на сличан начин повежу доња Покупска крајина, чији је заповедник тада био, и Костајничка крајина. Види: АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 15, док. 684; *Acta commissionaria*, кут. 3, фасц. 7, док. 6; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Kraїne III*, 2, 39, 57, 155—157, 231—232. Уп. и: АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 121.

Међутим, у одбрамбеном погледу била је много значајнија и од Костајничке и од Глинске капетаније, јер се налазила сучелице јакој Новљанској капетанији и бранила за одбрану најтежи сектор границе са Турском.⁴⁴

Стварање Јасеновачке капетаније, најмање капетаније у Банској крајини, тешко је пратити у расположивим изворима. Колико се могло утврдити, јасеновачку тврђаву, која се налазила на босанској страни ушћа Уне у Саву, задобиле су царске трупе под Лудвигом Баденским без борбе, пошто се турска посада, после пада Костајнице, повукла у унутрашњост земље. Под банску управу, пак, доспела је ова тврђава у лето 1689. године. Хрватски сталежи, којима је владар поверио њену одбрану, одлучили су у октобру исте године да обезбеде у ту сврху око двије стотине пешака-бандеријалаца. Није познато да ли им је то пошло за руком и, ако јесте, где је тако бројна посада била смештена, обзиром да је Стари Јасеновац био невелико дрвено утврђење, окружено само палисадама и мочваром. Без насеља и становништва у својој околини, Јасеновац није био претерано интересантан хрватским сталежима, поготово што је својим положајем више служио одбрани Доње Славоније него Банске Хрватске. Због тога се Петар Кеглевић, заповедник доње Покупске крајине, залагао 1693. године да се јасеновачка тврђава уступи Петрињској капетанији у замену за Костајницу, коју су петрињски официри, подржани од стране вараждинских официра и унутрашњоаустријских сталежа, већ почели да присвајају. Његов предлог није био интересантан за Петриње, уколико им је уопште и саопштен, па су банске трупе несметано држале јасеновачку тврђаву, чак и у јеку сукоба око јурисдикције у области између Купе и Уне. Међутим, на прелазу из XVII у XVIII век, за време аустро-турског разграничења по мировном уговору у Сремским Карловцима, Стари Јасеновац је напуштен и враћен Турцима. Војска из њега је премештена у импровизовано утврђење на хрватској страни Уне и у славонску Посавину, где је почетком XVIII века, на земљиштима добијеним од Дворске коморе, подигнуто неколико села, укључујући и нови Јасеновац. У новоформираној Јасеновачкој капетанији, премда у њему није било тврђаве, сместио се и заповедник Јасеновачке капетаније, потпуковник Адам Домјанић. За време његове команде, која је потрајала до 1709. године, јасеновачка област је била самостално заповедништво, упркос чињеници што је обухватала само атар села Уштице, са банијске стране, и Крапја, Дреновог Бока и Јасеновца, са славонске стране Саве. После оставке Адама Домјанића, који је напустио положај због сукоба са баном Иваном Палфијем, није именован нови командант Јасеновачке капетаније, већ је она потчињена великом капетану Костајничке капетаније. То је, чини

⁴⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Збирка карата*, карта В III 35; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 174; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Kraїne III*, 58—96, 241; E. Kovačević, нав. дело, 81—86.

се, предузето само ради штедње и није имало за циљ стварно повезивање ових капетанија, које је, у територијалном погледу, раздвајала Дубичка капетанија. Због тога костајнички заповедници и нису вршили скоро никакве заповедничке послове у Јасеновцу, већ су их препустили јасеновачким вицекомандантима. Командантско звање поново је уведено крајем четврте деценије XVIII века, али је и тада јасеновачки командант примао само вицекомандантску плату. Плата му није повећана највероватније због тога што његови послови нису били тако сложени и обимни као послови других старешина капетанија у Банској крајини, обзиром да је Јасеновачка капетанија, према попису из 1744. године, била упола мања од просечне костајничке кнежије — имала је само 5 села са 183 куће.⁴⁵

Дубичка капетанија заслужује да јој се посвети посебна пажња, јер се разликовала од других капетанија у Банској крајини по томе што је само формално била потчињена хрватском бану, док је њом стварно управљао загребачки каптол. Његова управа у дубичкој области започела је 1689. године, када је у Дубицу смештен бандериј загребачке бискупије. Заповеднику овог бандерија, канонику Николи Шкрлцу, поверено је и заповедништво над Дубицом и њеном околином. Њега је за дубичког капетана, како се то у каптолу желело представити, именовано принц Лудвиг Баденски. Касније дубичке капетане, који су такође били каноници, постављао је на ту дужност и смењивао их сам каптол. Избор је вршен без икаквог утицаја хрватског бана и Ратног већа у Бечу. Право на то није каноницима нико формално дао, али није га, обзиром на велики финансијски и политички утицај загребачког каптола у краљевини, нико ни доводио у питање до половине XVIII века. Једино је при крају бановања Јосипа Естерхазија, који је крајишким пословима посвећивао много више пажње него његови претходници, уведена пракса да бан формално потврђује дубичке капетане.⁴⁶

Загребачки каптол је управљао Дубичком капетанијом као својим властелинством. У жељи да извуче из ње што већу корист наметнуо је крајишницима многе обавезе и, уз помоћ својих кметова са сисачког властелинства, навелико искоришћавао дрво из дубичких шума. Даске и летве, које су тамо резане, дељене су међу каноницима за продају. Осим тога, каптолски и бискупови подложници добили су право да у дубичким шумама жире своје свиње. Захваљујући томе могли су они да их гаје неупоредиво више него раније, што је

⁴⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Acta commissionaria*, кут. 1, фасц. 2, док. 3; *Збирка карата*, карта В III 22; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 101, 109, 114; *Zaključci Hrvatskog sabora* I, 513, 518—519; II, 407, 429, 446, 493, 530; III, 3; IV, 178, 184; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 2, 177—178; E. Kovačević, нав. дело, 272.

⁴⁶ АХЗ, *Acta Capituli antiqua*, фасц. 95, док. 33; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 13, док. 17; фасц. 24, док. 52; *Acta banalia*, фасц. 25, док. 191; фасц. 27, док. 88; *Acta prothonotarialia*, фасц. 5, док. 90; В. А. Krčelić, *Annuae ili historija 1748—1767*, Zagreb 1952, 51—52.

каптолу донело нове користи, како у виду убрране жировине, тако и кроз повећану десетину од свиња. Имајући то у виду, каптол се није много трудио да боље насели дубичку област. У првим деценијама XVIII века, како се сазнаје на основу пописа крајишника, била је насељена само непосредна околина Дубице, где није требало да се крчи шума ради стварања обрадивих површина, док је у осталим деловима капетаније живело само неколико шумара са породицама.⁴⁷

Слабо насељена територија Дубичке капетаније представљала је изазов за костајничке заповеднике, који су желели да припоје један њен део својој капетанији. Овом мишљу носио се већ на прелому XVII и XVIII века Фрањо Враговић, али отворену намеру да то оствари показао је тек његов наследник, Фрањо Делишимуновић, који је 31. децембра 1705. године разрешен дужности глинског команданта и постављен за команданта у Костајници. Недуго после његовог доласка у Костајничку капетанију дошло је и до првих сукоба око земљишта у околини Бачина између костајничких крајишника и њихових заповедника, са једне, и дубичких крајишника и загребачког каптола, са друге стране. Пошто је претила опасност да се њихов спор претвори у оружани сукоб, јер су костајнички крајишници, наводно, спалили један дубички чардак и опљачкали неке становнике Бачина, бан је наредио да и једна и друга страна остану мирне и да до његове коначне одлуке свака држи само оно што је држала и пре избијања спора. Ово привремено решење није било неповољно за каптол, који је, када је то касније било потребно, лако нашао сведоке и уз њихову помоћ уверљиво доказао да је гранична линија на којој је инсистирао била граница између дубичке и костајничке области, како за турске власти, тако и у годинама после изгона Турака. Ова чињеница, посебно наглашавана у изјавама старијих сведока, указује на могућност да је, при стварању и међусобном разграничавању капетанија, у Банској крајини очувана у извесној мери војно-управна подела раније турске Поунске крајине. Међутим, значај тог наслеђа не би требало прецењивати, јер су Турци имали изграђену територијалну организацију само у крајевима уз Уну, који су за време њихове власти једино и били насељени. Али, старе границе нису се ни ту могле сасвим очувати, већ су мењане под утицајем нових околности и у складу са потребама нових власти. Тако је и опстанак старе границе између дубичке и костајничке области, иако је она морала да остане непромењена до банове коначне одлуке, доведен у питање због чињенице да Костајничани, по тврдњи Дубичана, нису поштовали добијену наредбу, већ су на спорним земљиштима населили своје крајишнике. Суочен са овим новим моментом, бан је променио своје раније мишљење и, према казивању дубичких крајишника, одредио да „szella onde naszeliena moraiu biti za onoga koteri ieszty ye naszelil, tho ieszty za Kosztanichane, a vu lugu da iedno letto my, drugo

⁴⁷ АХЗ, *Acta conferentiarum*, фасц. 4, док. 25; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 61; фасц. 8, док. 2, 71; В. А. Krčelić, нав. дело, 51—52.

oni, ali tuliko jedna sztrana kuliko druga ima oblaszt siriti u paszti". Ова одлука огорчила је дубичке крајишнике, а још више загребачке канонике, јер су држали да није важно ко је населио спорна села, већ на чијој су земљи она насељена. Заборављало се притом на једну „ситницу“ — да су спорна земљишта крајишка, а не посед загребачког каптола. Ни костажнички крајишници нису били задовољни овим решењем, обзиром да се у спорним шумама нису жириле само свиње дубичких крајишника, већ и по неколико стотина свиња из каптолских села у Покуљу. Међутим, уверен у своје право, али још више у свој политички утицај у Хрватској, загребачки каптол је изнео спор пред Хрватски сабор. Овим кораком показао је своју упорност, али и немоћ бана Ивана Палфија да потпуно господари ситуацијом у потчињеној му Крајини, што је у највећој мери било последица чињенице да он за време свог бановања (1704—1732) није готово никад боравао у Хрватској. Таквог су мишљења, чини се, били и хрватски сталежи, па су почетком 1721. године задужили једно своје посланство да обавести бана како је његово присуство у краљевини преко потребно, између осталог, и због спора Дубичке и Костајничке капетаније.⁴⁸

У јеку овог спора, чији се крај није назирао, Дубичка капетанија је ненадано проширена, јер су јој, приликом аустро-турског разграничења 1718. године, прикључена пространа земљишта са босанске стране Уне. Поред Босанске Дубице, седишта некадашње турске Дубичке капетаније, ушла су у њен састав и следећа насеља: Клековац, Шрефлије, Влашковици, Бјелајци, Маглајци, Хоцинци (Очинци?), Урамовац, Грабовци, Јеловац, Јаковљевић, Горњоселци (Горњошевци?), Новоселци, Агинци, Скључани, Нешићи, Хаџино Брдо, Божићи и Врелчани. Ово проширење донело је каптолу нове користи, јер је издавање дозволе за насељавање на пустоселинама у прекокупским крајевима условљавао плаћањем великих дажбина. Ипак, све то није умањило његову заинтересованост за спор са Костајничком капетанијом. Настојећи да добије за себе спорна земљишта са хрватске стране Уне, каптол је, обраћајући се меродавним чиниоцима у име својих крајишника, почео тврдити како су му она потребна да би на њима могао населити прекоунско становништво, уколико Турци поново освоје крајеве изгубљене у рату 1716—1718. године. У време када је тражено да се код ревизије спора узме у обзир и тај разлог, губитак прекоунских крајева био је само теоретска могућност. Каснији развој догађаја дао је за право каптолу, јер су, миром у Београду 1739. године, Турци стварно поново задобили сва земљишта са босанске стране Уне. Дубичка капетанија је тада сведена у своје границе са

⁴⁸ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 1, док. 45; *Acta congregationalia*, фасц. 277, док. 156—158; *Acta conferentiarum*, фасц. 4, док. 25; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 61; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 18, 21, 28, 39; фасц. 4, док. 8, 37, 73, 81, 90, 97; фасц. 6, док. 53; *Zaključci Hrvatskog sabora III*, 108, 115—118, 149—150; F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962, 352. Карта спорног подручја: АХЗ, *Збирка карата*, карта А I 23.

почетка XVIII века и, према подацима из 1744. године, имала је 4 села са 323 куће. Није познато колико је међу тада пописаним крајишницима било досељеника из прекоунских крајева, али, чини се, да њихов број није био велик, обзиром на чињеницу да је загребачки каптол, у договору са бискупом, населио током треће и четврте деценије XVIII века на слободним земљиштима са хрватске стране Уне већи број хрватских породица са црквених посела у Покуљу и Банији.⁴⁹

5. КНЕЖИЈЕ

У области између Купе и Уне, где је крајем XVII века образована нова Банска крајина, највећи део кнежија створен је непосредно по потискивању Турака преко Уне 1688. године. Њихово стварање било је у тесној вези са стварањем и насељавањем новог крајишта на Уни, чији је задатак био да у одбрамбеном погледу замени ранију Банску крајину на Купи. Основне контуре будуће кнежијске организације назирале су се већ 1697. године, када је једна царска комисија утврдила да у области између Купе и Уне постоји 21 кнежија. Касније је створено још неколико нових, првенствено захваљујући ширењу крајишке територије и реорганизацији постојећих кнежија.⁵⁰

Када је кнежијска организација била мање-више довршена, ако се о њеној довршености уопште може говорити, било је у Банској крајини укупно 26 кнежија. Према једном попису из 1744. године, Костајничка капетанија имала је 9, Глинска 7, Зринска 7 и Јасеновачка 2 кнежије. Дубичка капетанија, пак, имала је тада само једну кнежију. Ова чињеница није без значаја, већ упућује на опрезан приступ питању кнежија и не дозвољава да се оне посматрају само као ниже управне и војно-организационе области унутар капетанија.⁵¹

Док је у највећем делу Војне крајине свака сеоска општина имала свог кнеза, па се чак дешавало да у једном селу постоје и двојица, у Банској крајини, према подацима из 1744. године, налазило се под старешинством сваког кнеза у просеку 7,57 насеља са 252 куће. Међутим, просечна величина кнежија разликовала се од капетаније до капетаније. Свака кнежија у Костајничкој капетанији имала је просечно 9,11 села са 335,33 куће, у Глинској 8,28 села са 252,42 куће, Зринској 6,85 села са 173,42 куће и Јасеновачкој 2,50 села са 91,50 кућа. Дубичка кнежија, као што је већ речено, обухватала је територију целе капетаније и имала 4 села са 323 куће. Наведени подаци показу-

⁴⁹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 61, 65; фасц. 8, док. 2; НАЗ, *Libelli supplices*, том 13, док. 86; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 25—28.

⁵⁰ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 41—42, 58—96; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73.

⁵¹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271.

ју да у Банској крајини нису постојала нека чвршћа правила у погледу величине кнежија све до половине XVIII века, када је извршена њихова реорганизација.⁵²

Неуједначена величина кнежија доводила је до тешкоћа у остваривању њихове улоге у управном и одбрамбеном систему Банске крајине и до неравномерног оптерећивања крајишког становништва појединим дажбинама и обавезама. У великим кнежијама, како је бан Јосип Естерхази тврдио у једној својој заповеди из 1735. године, догађало се, чак, да кнез не познаје све потчињене му крајишнике, нити они њега. Своју тврдњу темељио је на примеру коштајничке кнежије, која је, према подацима што их је бан добио од њеног старешине, имала 12 села са 903 куће, односно око 1/7 укупног броја кућа у Банској крајини. Обзиром да су војне власти већину крајишких дажбина и обавеза, укључујући и обавезу стражарења на граници, наметале на кнежије, а не на појединачна крајишка домаћинства, бан Јосип Естерхази је наредио, желећи да онемогући неједнако оптерећивање крајишника, да се величина кнежија колико-толико уједначи. Међутим, његова наредба, издана у грозници припрема за аустро-турски рат 1737—1739. године, није била до краја спроведена. Због тога је приликом регулације Банске крајине половином XVIII века поново отворено питање величине кнежија, јер, како је потреба за њиховим уједначавањем оправдана у регуламенту од 15. новембра 1750. године, „*mejnše preveć bile su obteržene*“. Да би се то убудуће избегло, али и из још неких других разлога, решено је да се од територије две компаније, које су после регулације представљале најниже војно-организационе и територијалне јединице, образује по једна кнежија, односно 16 кнежија у целој Банској крајини. Свака од њих требало је да има око 12 села са приближно 400 кућа.⁵³

Кнежије су представљале својеврсне самоуправне територијалне заједнице крајишког становништва и, као такве, имале су до половине XVIII века важну улогу у управном и одбрамбеном систему Банске крајине. Пре свега, биле су колективно одговорне за јавну безбедност на својој територији и за извршавање низа материјалних и радних обавеза према војним заповедницима. Ове обавезе су скупно наметане на кнежије, а кнезовима, њиховим изборним или општим пристанком прихваћеним старешинама, остављено је да их резују на појединачна крајишка домаћинства и да се старају о њиховом извршавању. На тај начин је кнежијска самоуправа олакшавала заповедницима капетанија старање о већини управних послова, док

⁵² В. Р. Сућевић, *Razvitak „Vlaških prava“ u Varaždinskom generalatu*, *Historijski zbornik* 6, 1953, 44—45; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Списци Луке и Крбаве*, фасц. 4, док. 121.

⁵³ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 177—184. Уп. и: АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16.

је крајишнике штитила од претераног уплитања власти у њихов свакодневни живот.⁵⁴

Како у Банској крајини, осим капетанија, није било до половине XVIII века нижих војно-организационих области, као што су, на пример, била војводства у Вараждинском генералату, њихову улогу су вршиле кнежије. У одбрамбеном погледу су првенствено биле дужне, како је по казивању крајишника забележио војни аудитор Ференц Толнај 1751. године, по „*zapovedi goszpodina comendanta ogradići sztrase*“. То је остваривано на тај начин што су заповедници капетанија одређивали која ће кнежија и на коме месту поставити одређени број стражара, а дужност кнезова је била да, заједно са народним војничким старешинама, одреде који ће крајишници ићи на стражу и како ће се смењивати. По кнежијама су такође, како у рату, тако и у миру, образоване и основне формације крајишке милиције — компаније или чете. Због тога је већ приликом стварања првих кнежија вођено рачуна да свака од њих, по броју крајишких домаћинстава и за оружје способних крајишника, буде довољно велика за попуњавање једне пешадијске чете, чија се уобичајена величина кретала од 100 до 150 људи. По неколико кнежија, пак, образовало је коњичке ескадроне. Стварањем регименти и компанија, као виших и нижих формацијских и територијалних јединица, кнежије су 1750. године изгубиле улогу војно-организационих области.⁵⁵

⁵⁴ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; *Acta banalia*, фасц. 9, док. 463; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 1—2; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini* 177—184.

⁵⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 4, док. 268; фасц. 10, док. 757; фасц. 16, док. 846, 848, 851; фасц. 20, док. 11; фасц. 32, док. 177; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 41—42, 365—366; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 20.

III

РАЗВОЈ И СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА

Насељавање Баније, у којој је после изгона Турака крајем девете деценије XVII века затечено мало становника, било је основна претпоставка за њено укључивање у крајишки одбрамбени систем. Због тога су заповедници банијских тврђава морали да посвете доста пажње насељавању потчињених им области. У томе им је ишла на руку околност што је дуготрајни бечки рат, вођен претежно на јужнословенском простору, покренуо велике сеобе балканског становништва. Према су ове сеобе биле првенствено усмерене према панонским равницама, једна од снажнијих миграционих струја, чије је извориште било у Босни и Херцеговини, слила се и у крајеве између Купе и Уне. Захваљујући бројности пребегла са турске територије, као и знатном приливу досељеника са других страна, стекло се у новој крајини до краја XVII века довољно становништва за њено привредно оживљавање и организацију одбране границе на Уни. Каснија насељавања и природни прираштај становништва довели су до тога да је Банска крајина већ у првим деценијама XVIII века имала више становника него што је шкрта земља могла прехранити. Ова околност, али и неки други чиниоци, подстакла је поједине крајишнике да напусте своја станишта и преселе се у друге крајеве Хабсбуршке монархије, куда су их водили стварни или, пак, само привидни изгледи да ће наћи повољније услове живота.

1. НАСЕЉАВАЊЕ КРАЈЕВА ИЗМЕЂУ КУПЕ И УНЕ

Продирјући силовито и немилосрдно уништавајући све што им се нашло на путу, турски акини су у другој половини XVI века сломили поунски одбрамбени систем и потпуно опустошили област између Уне и Купе. Стариначко хрватско становништво, ако је имало среће да избегне смрт или одвођење у сужањство, повукло се дубље у унутрашњост земље, делом чак и ван граница „остатка остатака“ краљевина Хрватске и Славоније. У опустошеним крајевима нису могле да се одрже ни бројне тврђавице хрватског племства, па се у једном документу из 1596. године спомиње „седамдесет пустих градов, кои су пусти међу Уну и Купу.“ У тим околностима морало је те-

жити одбране од Турака да буде пренето на Купу, где је образована Покупска крајина.¹

Загосподаривши крајевима између Уне и Купе, Турци су настојали да на опустошеним земљиштима населе ново становништво. Резултати њихових настојања нису довољно познати, али се на основу малобројних података стиче утисак да им је једино пошло за руком да населе Поуње и околину тврђава Зрин и Гвозданско. Како је крајем XVI века пропао покушај турског учвршћивања на Купи, крајеви уз ову реку нису могли да буду коришћени за насељавање, пошто би се становништво у њима стално налазило на удару петрињских и купских крајишника који су током XVII века, отискујући се у потрагу за пленом и сужњима, повремено допирали чак до Уне. Њихове провале, пак, пружале су могућност појединим турским поданицима да под војничком заштитом пребегну у Хабсбуршку монархију. Ту могућност је до бечког рата искористило неколико мањих скупина турских поданика из Поуња.²

Већ у првим годинама бечког рата, док је тежиште ратних операција било још у угарским равницама, узнемирило се хришћанско становништво у Поуњу и Босанској крајини. Да би се обезбедили од наступајуће војске, босански „Rasciani“ и други хришћани затражили су и добили заштитно писмо из Беча. Али кићене фразе и уопште-на обећања, каквима су цар Леополд I и заповедници његове војске током рата радо обасипали хришћанско становништво под турском влашћу, нису обезбедиле богзнакакву заштиту житељима Поуња и њиховој имовини приликом доласка царске војске 1688. године. У пљачкању поунског становништва, судећи на основу расположивих извора, најдаље су отишли војници бана Николе Ердедија. Због тога их је Лудвиг Баденски, као главнокомандујући на том сектору фронта, отпустио из војске и, не бирајући речи, обавестио владара о њиховом држању. На захтев из Беча, хрватски сталежи су у јесен 1688. године расправљали о поступцима својих војника и решили да казне оне који су отимали стоку од хришћана насељених са једне и друге стране Уне („... tam Christianis, quam etiam Ulachis, ultra, uel ad hanc partem fluuij Unnae commorantibus...“). У недостатку других података, наведени саборски закључак представља пажње вредно сведочанство о стању насељености Поуња у време изгона Турака из области између Купе и Уне. На својим старим стаништима дочекало је ослобођење и српско и хрватско становништво у области Зрина и Новог. На такав закључак упућује чињеница што су хрватски стале-

¹ J. Adamček, нав. дело, 249—259; A. Ivić, *Neue cyrillische Urkunden aus den Wiener Archiven*, Archiv für slavische Philologie 30, 1909, 201—202.

² R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* II, 368; III, 58—96; AX3, *Acta Capituli antiqua*, фасц, 51, док. 23; M. Vasić, *Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u XVI vijeku*, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 13, 1963, 236—242; A. Handžić, *Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavanskoj krajini pred kraj XVI vijeka*, *Godišnjak Društva istoričara BiH* 13, 1963, 323, 329.

жи у једној својој представи о проблему јурисдикције у новоослобођеним крајевима изричито тврдили да „Zrinianus iam ab antiquo et memorabili tempore circa praesidia Novi et Zrin residebat, fortalitijs illis semper subiectus”.³

Затечено становништво у области између Купе и Уне, као што је већ речено, није било довољно бројно да би само могло носити терет одбране нове границе на Уни и сувомеђи од Уне до Петрове горе, па су војне власти биле принуђене да посвећују велику пажњу насељавању ослобођених крајева. Како се за то није могло наћи довољно становништва у старим крајинама и на поседима хрватске властеле, поготово што је исељавање зависних сељака са властелинстава било отежано низом препрека, крајишким заповедницима није остало ништа друго него да подстакну усељавање турских поданика, првенствено оних настањених у непосредној близини границе. Захваљујући томе добили су пребези из Босне, а у мањој мери и Херцеговине, прворазредан значај за развој становништва Банске крајине од краја XVII до половине XVIII века. Форме у којима се остваривало њихово усељавање у област између Купе и Уне варирале су од организованог или, пак, стихичног померања већих популационих мноштва до пресељења неколико породица или појединаца. Сеобе већих скупина становништва дешавале су се, по правилу, у време ратова или непосредно по њиховом окончању, док су сеобе мањег обима биле учесталије и мање зависне од стања аустро-турских односа.

Сеобе турских поданика за време бечког рата, како су у спору око јурисдикције у области између Купе и Уне тврдили представници Вараждинског генералата, биле су добровољне и подстакнуте обећањем повластица свима који пређу на хришћанску страну. Из њихових извештаја вишим властима сазнаје се да су крајишници добили заштитно писмо и од Лудвига Баденског 1688. године. Нажалост, овај документ, на који се крајишко становништво често позивало у одбрани својих права, није пронађен, већ се о његовом садржају може стећи само груба представа на основу навода у једном извештају Ханса Галера Ратном већу 1695. године, што није довољно за доношење поузданог суда о улози аустријске пропаганде у подстицању сеоба у Банију.⁴

Хрватски сталежи, који су представљали другу страну у спору око јурисдикције, заступали су становиште да би између Купе и Уне требало разликовати две групе становништва: Зринјане и Костајничане. Први су, како је речено у једној саборској представи из 1696. године, живели од давнина у зринској области, док су други до бечког рата насељавали крајеве између Костајнице и Бањалуке. Зри-

³ А. Ивић, *Миграције Срба у Славонију током 16, 17 и 18 столећа*, Суботица 1926, 124—125; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 18—23, 52—55, 58—96, 445; *Zaključci Hrvatskog sabora I*, 507.

⁴ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 18—23, 58—96.

њани су дочекали ослобођење на својим старим стаништима, помажући хришћанској војсци да ослободи њихова насеља. Костајничани су се, пак, доселили у коштајничку област после ослобођења поунских тврђава, када им је опстанак на њиховим старим стаништима отежавала банска војска, пљачкајући и уништавајући њихова насеља. Због тога, по схватању хрватских сталежа, становништво у коштајничкој области не може се рачунати у добровољне пресељенике. Провером сведочења хрватских сталежа, утврђено је да су бански официри стварно организовали повремене упаде на турску територију, али је тешко рећи да ли су насиља над тамошњим становништвом подстицала његово пресељавање на хришћанску страну. Сигурно се зна само да су поједина босанска села, у жељи да се заштите од насиља и пљачке, пристајала да плаћају „харач” хрватском бану.⁵

Сећање на сеобу за време бечког рата, због драматичности трепутка у коме је изведена и тешких услова у којима су годинама живели пребези, дуго је било живо међу крајишницима у Банији. Тако су се, на пример, још половином XVIII века сећали да њихови „praroditelji, dedi y otczy, ovu zemlyu y teskom sztrahu turszkom naszelili ieszu u veliku y gusztu sumu, da po nekoliko lett pod lubom sztati morali szu u szamoi sumi, y od onud goleme sztrahe y velike nevolye od nepriatelya Turchina podnassati y terpeti morali, vnoги mentuiuchi sze otcza y matere, vnoги brata y szesztre, a nekoи sene y decze, vnoги razgaseni kopitami turszkeh kony, vnoги pomorienі puskami y szablyami, a nekoи ognem poseseni, a nekoи na viechna szusanyszta i zakona promienyenie i izgublyenie razvedeni i raznesseni, a nekoи na velikoi czeni van pustati ieszu, a vnoги krat posesene nasse czirkve, kuche, marha odegnata i imetek odnessen”. Костајнички крајишници, за које су хрватски сталежи тврдили да су се доселили под принудом, писали су крајем треће деценије XVIII века у једној представи Хрватском сабору да „još za negdašnjega gospodina Erdedi Miklovuša na Krajinu Kostajničku na parolu i obećanje pravic vnoги i pisma vnoга došli su bili i nastanili se”.⁶

⁵ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 11—12, 52—55. Архив ЈАЗУ у Загребу, DC XXII, док. 87, 122; В. Дабић, *Прилог проучавању ратне привреде у Хрватској, Славонској и Банској крајини*, 100—101. Један од већих пљачкашких похода у Босну, у коме су учествовали коштајнички, зрински и дубички крајишници, извршен је 1691. године и донео је учесницима богат плен. Само дубичком капетану, канонику Николи Шкрљцу, припало је, на пример, око сто грла рогате стоке и дванаест турских поданика. На његов део плена, посебно на сужње, појамнили су се и остали загребачки каноници, па су, на крају, принудили Шкрљца да им уступи откупнину примљену за ослобођење пет сужања. Једног сужња морао је да да сисачком управнику каптолских посуда, пошто је он заробљенике хранио у Сиску. Преосталих шест сужања дато је сисачким бумлијама, да откупнину за њих поделе између себе и „тима се осоколе”. Види: Lj. Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima II*, 661 (рукопис у АХЗ).

⁶ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 32, док. 177; S. Gavrilović, *Grada vojvođanskih arhiva o Banskој kraјini prve polovine XVIII stoleća*, Starine JAZU 54, 1969, 143—144.

Досељеницима у области између Купе и Уне, независно од тога шта их је покренуло на сеобу, крајишки заповедници су, „hotejuchi z junaki krajinu puniti i jachati”, одређивали место за насељавање и додељивали земљу. Том приликом издаван им је лични или, пак, заједнички „котарски лист”, који им је служио као доказ њиховог права на додељени посед. У „котарским листовима” била су у основним цртама уређена и права и обавезе досељеника, посебно обавеза војничке службе, којом је било и условљено право коришћења додељене им земље.⁷

Сигурно је да се у првим годинама по ослобођењу слила у област између Купе и Уне веома снажна миграциона струја, али се њен обим не може поуздано утврдити, јер у расположивим изворима налази се неколико различитих процена броја досељених крајишких породица. Према тврђењу хрватских сталежа, садржаном у једној представи владару, преселило се из Босне у Поунску крајину до 1696. године око шест хиљада породица са око двадесетпет хиљада душа. К. М. Турн и Ј. Зинцендорф, који су по налогу из Беча истраживали прилике у Банији 1697. године, обавестили су владара да у овој области има око две хиљаде и шест стотина кућа, територијално организованих у двадесетак кнежија. Како су и каснијих година пристизали нови досељеници, јагма за земљом била је велика, што је доводило до многих сукоба, како међу самим крајишницима, тако и између крајишника и војних заповедника. Почетком XVIII века осећала се већ оскудица незаузете земље и када су становници Зринског поља морали 1703. године напустити своја станишта, јер је њихов крај требало вратити Турцима, помишљале су војне власти на могућност да их населе у глињској области, на земљиштима која би се ослободила расељавањем неспособних и без дозволе насељених крајишника. Слободне земље било је доста само још на црквеним и световним властелинствима у Банији, пошто су њихови господари насељавали само оне досељенике који су пристајали на положај зависних сељака.⁸

До нових масовних сеоба становништва са турске територије у Банију дошло је при крају аустро-турског рата 1716—1718. године и непосредно по потписивању мира у Пожаревцу. Банској крајини враћено је тада Зринско поље, а, поред тога, припао јој је и простран појас земљишта са босанске стране Уне. Како су ови новоприпојени крајеви тешко опустошени ратом, било је у њима доста пустоселина погодних за насељавање новог становништва. Та пушта земљишта почели су још током рата запоседати становници са хрватске стране

⁷ Неки примери: АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12; кут. 3, фасц. 7, док. 6, и 7; *Acta banalia*, фасц. 11, док. 111; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 8, 102, 122—123, 128, 239—240. „Котарски лист” за свој посед добио је и православни манастир Комоговина (Архив САНУ у Сремским Карловцима, ПМ „А” 335/1772).

⁸ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 11—12, 58—96, 231—232; НАЗ, *Epistolae*, том 27, док. 97—98; том 32, док. 41.

Уне, иако је подбан Иван Драшковић забранио да се то чини пре коначне одлуке виших власти. После аустро-турског разграничења крајем 1718. године, насељавање крајева са босанске стране Уне вршено је претежно становништвом придошлим из унутрашњости Босне и Херцеговине. Нажалост, читав ток ових сеоба није познат, јер их бански официри нису пратили онако пажљиво како је то, на пример, чињено у Посавској крајини, где се после Пожаревачког мира такође доселило мноштво турских поданика. Колико-толико података сачувано је само о насељавању босанског дела Дубичке капетаније, где се о томе старала посебна комисија сачињена од стране представника загребачког каптола.⁹

Прву већу скупину досељеника довео је у новоприпојени део Дубичке капетаније кнез Цвијо Котур, који је почетком 1719. године затражио од каптола сагласност да насели педесет српских породица у „puszteh szelah Jelovczu, Gornoszelczy u Pobergianu”. У својој молби, коју је највероватније написао неко од представника каптола у име молиоца, обећао је да ће и он и његови „Котурани”, дотадашњи турски поданици, „pokorni plachniki biti” и верно „kraine u kotara Dubichkoga braniti u nasse g/oszpo/de vszakum szlusbum szkoiu zapovedali budi verno u possteno szlusiti”. Њихову молбу подржао је дубички капетан, па није било разлога да она не буде прихваћена и од стране каптола. Ипак, сви Котурани нису насељени баш у оним селима у којима су желели да се населе. Сам кнез Цвијо Котур, на пример, насељен је у селу Јаковљевићу, где је прво био десетник, а касније војвода. Звање кнеза није му признато највероватније због тога што је читав босански део Дубичке капетаније чинио једну кнежију, којом је годинама управљао кнез Видак Вулећић из села Клековца.¹⁰

Другу велику скупину досељеника, коју је чинило око шездесет породица „katolikov Horvatov”, довео је у дубичку област Марко Биондић, вероватно босански фрањевац. Већина досељеника из ове групе насељена је у Босанску Дубицу, око чије тврђаве је тада образовано пространо подграђе, док је само неколико породица смештено у околна села. Према обећању добијеном пре сеобе требало је да ови досељеници чине посебну жупу, али се томе супротстављао жупник из „старе вароши”. После низа представки, које је Марко Биондић писао у своје име и у име досељеника, црквене власти у Загребу пристале су да испуне раније дато обећање, па је образована посебна жупа у Босанској Дубици. Интересантно је да је приликом канонске визитације ове жупе 1736. године записано да њен жупник Марко

⁹ С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, Зборник за историју Матице српске 14, 1976, 22—23; G. Bodenstein, нав. дело, 156—190, 359—389. Обимна грађа каптолске комисије у: АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65.

¹⁰ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 4, док. 268; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 62, 65; фасц. 8, док. 2.

Биондић уопште не зна латински и да црквену службу држи на народном језику („lingua illuŕica”).¹¹

Споменуте две скупине досељеника чиниле су само једну четвртину од укупно 408 крајишких кућа пописаних у босанском делу Дубичке капетаније 1726. године. Није познато одакле су се доселили други крајишници и како је текло њихово насељавање. Уколико није реч о затеченом становништву, неке претпоставке о њиховом територијалном пореклу могу да се граде на основу чињенице што се у споменутом попису срећу и крајишници са надимком или презименом Словинац (9), Личанин (5), Бишћанин (4), Лупчанин (3), Бошњак (2), Змијанац (2), Плашчанин (2), Брложанин (2), Дубичанац (2), Петропољац (1), Кнежопољац (1), Бачинац (1) и Полимац (1). Може се такође претпоставити да је извесну улогу у организовању њиховог насељавања имао клековачки кнез, који је, полагајући заклетву предвиђену за кнезове, преузео и обавезу да се стара о насељавању своје кнежије и да спречава исељавање становништва. Сигурно је, пак, да је већина досељеника насељена под истим или приближно истим условима као и становници Босанске Дубице, који су приликом насељавања морали да плате десет форинти „госпоцког регала” и да се обавежу да ће сваке године, поред војничке службе, давати по један талир од куће.¹²

Аустријска војска, у којој су у великом броју учествовали и крајишници, претрпела је већ на самом почетку рата 1737—1739. године озбиљне неуспехе у Босни — тежак пораз код Бањалуке и крах опсаде Бужима, што, свакако, није могло да буде подстицај за обимније сеобе турских поданика у Банију. Али, ови порази, као и турска протуофанзива у јесен 1737. и у лето 1738. године, подстакли су масовно прелажење становништва из босанског дела Банске крајине у крајеве са хрватске стране Уне. Прве вести о узнемирености тамошњег становништва потичу још из марта 1737. године, када је костајнички вицекомандант упозорен да становници насеља са босанске стране Уне не би требало да напуштају своја станишта пре него што стварно почну непријатељства са Турском. Међутим, током лета постала је ситуација неупоредиво тежа, па су већ и војне власти увиђале потребу да се са босанске на хрватску страну Уне повуку жене и деца и пребаце ствари од вредности. Али, тада је стихија већ узела маха и више се није могло спречити становништво из прекоунских крајева да неорганизовано и у паничном страху од Турака напушта своја станишта и склања се у безбедније крајеве — Банију и Славонију. Они који су остали у својим селима, или су се у њих вратили када су непријатељства престала, морали су после склапања мира у

¹¹ АХЗ, *Acta Capituli antiqua*, фасц. 72, док. 4; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2; НАЗ, *Капoнске визитације*. Протокол 112/1, ф. 17; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 25—28. План тврђаве: *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 77.

¹² АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65; фасц. 8, док. 2; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 25—28.

Београду 1739. године да се одреде за сеобу у друге крајеве Хабсбуршке монархије или да се помире са чињеницом да ће поново дослети под турску власт. Нема поузданих вести о томе колико их се одредило за прву могућност. Зна се само да је део хрватског живља из Босанске Дубице и суседних села пресељен 1742. године у Сремску Митровицу. Међу пресељеницима, судећи на основу пописа становништва Сремске Митровице из 1749. године, налазио се и Марко Биондић, који је, као што је већ речено, организовао сеобу католичког живља у Дубичку капетанију крајем друге деценије XVIII века.¹³

После Београдског мира била је пажња аустријске спољне политике управљена на Средњу и Западну Европу, док се у политици према Турској инсистирало на очувању мирних односа. Како су због тога изостали и ратови на Балкану, већих сеоба турских поданика у Банску крајину није било све до пред крај XVIII века. Сеобе мањих скупова турских поданика, као и сеобе појединаца, нису у већој мери зависиле од стања аустро-турских односа и због тога нису престајале чак ни за време мира. Међутим, одвијале су се углавном неприметно и ретко су остављале траг у изворима. Ако су га, понекад, и оставиле, било је то сасвим случајно. Због тога је скоро немогуће проценити њихов допринос повећању становништва у Банској крајини, али се претпоставља да он није био мали.

За прву половину XVIII века сачувани су подаци само о неколико таквих сеоба, али је већ и то довољно да се уочи нека врста обраца по коме су се обично одвијале. Наиме, за првим досељеницима, који су долазили као нека врста претходнице, касније су се досељавали њихови сродници и суседи са старих станишта. У том погледу, чини се, карактеристична је сеоба пет српских породица, које је из Босне у Банију преселио костајнички каплар Благоје Велисављевић. Према записнику са његовог саслушања у тамници, где је затворен због кршења санитарних прописа, сазнаје се да је Благоје Велисављевић, посредством варошког кнеза, затражио почетком фебруара 1743. године од свог команданта дозволу да из Турске изведе свог брата и још неколико других турских поданика. Када је командант одбио његову молбу, он је дошао у везу са управником костајничког контумаца и, уз помоћ мита, добио пропусницу за прелазак преко границе. Користећи се овим документом, без кога се није могло прећи поред стража на Уни, Благоје Велисављевић је у друштву са још једним крајишником превезао једне ноћи са босанске на банијску страну реке пет породица, њихову стоку, жито, покућство и одећу. Понекад је коначном насељавању појединих турских поданика могао да претходи и њихов привремени боравак у Банији ради обављања одређених послова или испитивања могућности за насељавање. Један такав случај десио се, на пример, 1750. године, када је у околину Костајнице дошла једна скупина „турских Влаха” и од војних власти,

¹³ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 8, док. 64, 178; фасц. 9, док. 413; фасц. 14, док. 177; фасц. 15, док. 547, 581, 646; фасц. 18, док. 146; фасц. 24, док. 271; *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, фасц. 73, док. 11.

којима је сваки нови досељеник био добродошао, добила земљиште „za naszeliti sze ali drugach prikrepiti sze”.¹⁴

Сеобе турских поданика, без обзира на форме у којима су се остваривале, одиграле су прворазредну улогу у насељавању Банске крајине. Далеко мањи значај за насељавање крајишке територије, али пресудан за насељавање властелинстава у Банији, имале су миграционе струје из хрватских провинцијалних крајева, посебно из Покупља и Посавине.

Пуста земљишта између Купе и Уне представљала су велики изазов за сиромашније сељаке у покупским селима, па су неки међу њима већ у другој половини XVII века прелазили на другу страну Купе и тамо, што су касније посебно истицали, „jos za turszkoga sztraha zemliu zauzeli, odkerchili y odorali”. Најчешће су запоседали земљишта некадашњег бискуповог топуског и хростовичког властелинства, али се, због „турског страха”, нису на њима трајно насељавали, већ су их само повремено обрађивали. Када се за време бечког рата, како је у својој молби за доделу земље писао хростовички војвода Филип Бунчић бискупу Александру Микулићу 1689. године, „po bosie milosche kraina raszprosztranila”, многи Покупци, већином бискупови поданици, затражили су од бискупа сагласност да трајно задрже запоседнута земљишта на његовим прекокупским поседима. Њихове молбе су углавном усвајане, поготово када је била реч о молиоцима, који су, како се једном приликом изразио управник покупских поседа загребачке бискупије Амброз Кузмић, „zadrusi doma”, па су могли, „doma ostavivssi pol drusine”, другу половину чељади из задруге преселити на нова станишта. Упркос доброј вољи свих заинтересованих страна, пресељавање покупских сељака и образовање нових насеља у прекокупским крајевима одвијали су се успореним ритмом, јер пресељеници, због несређених прилика у области између Купе и Уне на прелазу из XVII у XVIII век, нису желели да нагло кидају везе са матичним породицама. До мира у Сремским Карловцима 1699. године постојао је и страх од обнове турске власти у крајевима са хрватске стране Уне, па су неки колонисти, руководећи се традиционалним сељачким опрезом, тражили чак и писмену гаранцију да ће се моћи у том случају „nazopet na sztarinu rovernuti”. Почетком XVIII века, када су се прилике у Банији колико-толико нормализовале и када више није било основа за страховање од обнове турске власти, добила су дотад мање или више привремена станишта покупских сељака у прекокупским крајевима трајни карактер, образујући двадесетак компактних хрватских насеља уз Купу. У ова насеља временом су пристизали нови досељеници, како из Покупља, тако и са других страна, привлачени повољним условима за насељавање и обиљем обрадиве земље.¹⁵

¹⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 30; *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138.

¹⁵ НАЗ, *Libelli supplices*, том 4, док. 94, 167; том 6, док. 4, 7, 34, 42, 69, 71, 103, 162, 167, 171; том 7, док. 25; том 8, док. 13, 20, 21, 34, 69, 70; том 10, док. 61, 87; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 152—154; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 21—24, 27—28.

Док су досељеници из Покупља насељавали углавном бискупове поседе, миграционе струје из других хрватских крајева, посебно из Посавине, одиграле су кључну улогу у образовању хрватских насеља на пространим поседима загребачког каптола (Горе) и породице Кеглевић (Тополовац) у Банији. На горско властелинство већином су се досељавали сељаци с других каптолских властелинстава у унутрашњости земље. Досељеници на банијском делу тополовачког властелинства потицали су, што је изричито наглашено у записнику сачињеном приликом канонске визитације новостворене сунске жупе 1727. године, „ex varys partibus et regionibus”. Због свог различитог територијалног порекла, по мишљењу састављача споменутог записника, били су међусобно несложни. Ипак, чини се да су већину међу њима чинили досељеници из Посавине. Прва скупина посавских сељака дошла је из Лекенека и Пешченице 1697. године и населила се код „Сунских разлева”. О територијалном пореклу осталих досељеника на сунском делу тополовачког властелинства могу се правити само претпоставке на основу чињенице што некадашње међе овог властелинства, баш као и међе бискупових и каптолских поседа, представљају и данас грубу границу између кајкавског и штокавског говорног подручја у Банији.¹⁶

Премда су се досељеници из хрватских провинцијалних крајева првенствено насељавали на банијским властелинствима, неки међу њима сместили су се и у селима на крајишком земљишту, обично оним уз међе властелинстава. Према истраживању С. Павичића, Хрвати из сисачке Посавине, Полоња, Иванића и Дубраве, као и досељеници из „горанске струје”, битно су допринели насељавању Јасеновачке капетаније. Посебно велики допринос дали су насељавању Дреновог Бока, Крапца и Пуске.¹⁷

На крајишка земљишта и на властелинства у Банији сливале су се од краја XVII века такође и миграционе струје из других крајишких области и Приморја.

„Od Sumberka, y od Gomirya y osztalih vlaskih szell”, како су становници Средичког обавестили загребачког бискупа Александра Микулића, доселила се пре 1695. године једна овећа скупина српских крајишника и настанила се у околини Кирина. Тачан број досељеника није познат. Према једном познатом извору о овој сеоби, њих је могло да буде „nekoliko szto glav, more biti i jezero.” Неколико, пак, година касније Јаћим и Мануел Михчевић су, како су 1703. године писали, „peszdeszet his vlaskeh szinov iz gorne Karlovachke kraine vu Thoruszku sztat dopeliali”. Организовањем ове сеобе задужили су војне власти, па им је тадашњи петрињски капетан за награду доделио

¹⁶ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 4, док. 11; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine*, 102, 105; Д. Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Загреб 1978, 16—17, 201. НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 12/III, f. 116—117.

¹⁷ НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokoli 11/II, 12/III, 13/IV i 112/I; S. Pavličić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb 1953, 227.

старешинство над досељеницима: Јаћим је постављен за кнеза, а Мањуел за војводу. На тој дужности налазили су се до јесени 1703. године, када их је, због тога што су признали загребачког бискупа за свог земљишног господара, под притиском народа сменио глиински велики капетан Фрањо Делишимуновић. По њиховом смењивању, за новог кнеза постављен је неки Косановић за кога се тврдило да такође потиче од „sztarih uszkokov” из Карловачке крајине. После доста масовних сеоба крајем XVII века, миграциона струја из Карловачког генералата и Лике у Банију постепено је, чини се, изгубила своју некадашњу снагу и важност, али до половине XVIII века није потпуно усахла.¹⁸

Нема много сведочанстава о сеобама из приморских крајева у Банију, што не значи да ни сеоба није било. У изворима су пронађени подаци само о две сеобе, али, сигурно, оне нису биле једине. Прва скупина досељеника „od morszkoga brega”, неких стотинак породица, населила се на прелазу из XVII у XVIII век у глиинској области, између Топуског и Перне. Друга скупина, пак, населила се такође у глиинској области крајем друге деценије XVIII века. Ови досељеници „ex partibus maritimis”, којима је глиински велики капетан Павао Патачић доделио место за насељавање у глиинском подграђу, били су католичке вере. Њихов тачан број у време насељавања није познат, али зна се да су осамнаест година касније имали тринаест кућа са деведесетак душа и да су, како су писали бану Јосипу Естерхазију, били веома сиромашни.¹⁹

2. ИСЕЉАВАЊЕ КРАЈИШНИКА У СРЕМ, СЛАВОНИЈУ И БОСНУ

Колико се могло сазнати, први покушај исељавања крајишника из Банске крајине десио се већ на прелому XVII и XVIII века, када је један поближе непознат број Срба из костајничке области намерио да се пресели у „Доње крајеве” — Славонију и Срем. Обавештен о томе, бан Адам Баћањи наредио је 14. августа 1700. године Петру Кеглевићу, команданту Костајнице, да дозволи сеобу само онима који нису способни за војну службу, али и то под условом да се не врате на турску страну. У погледу способних крајишника наређено му је да чека одлуку коју је бан требало да донесе у договору с Ратним већем у Бечу. Није познато шта је, на крају, одлучено, али сама чињеница да је за доношење такве одлуке бану било потребно и мишље-

¹⁸ НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. 69; *Epistolae*, том 32, док. 22; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 26; S. Pavičić, *Seobe i naseља u Lici*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena 41, 1962, 268. О узроцима исељавања становништва из Хрватске крајине на прелазу из XVII у XVIII век види: R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Kraјine III*, 175—176.

¹⁹ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 228, док. 221; НАЗ, *Libelli supplices*, том 7, док. 99.

ње надлежних чинилаца у Бечу јасно указује какав су значај војне власти придавале проблему исељавања становништва.²⁰

О исељавању становника Банске крајине говоре и неке вести с почетка XVIII века, а најмасовнија сеоба десила се 1715. године, када је око хиљаду становника напустило своја станишта и преселило се у Срем. И каснијих година напуштали су Крајину многи крајишници, једни само привремено, а други, пак, за стално. Међутим, на основу података којима се располаже немогуће је поуздано утврдити обим исељавања и његове последице по стање насељености Банске крајине.²¹

Војне власти, сасвим разумљиво, нису гледале благонаклоно на исељавање становништва, али нису имале могућности да га потпуно спрече. У настојању да га што више отежају, забрањивано је онима који су се исељавали да продају своја земљишта и куће, мада у другим приликама располагање непокретном имовином није било тако доследно ограничено. Ова мера погађала је крајишнике, па су они, имајући у виду чињеницу да су до својих земљишних поседа дошли плаћањем великих регалија заповедницима капетанија, тражили крајем треће деценије XVIII века да им се дозволи продаја непокретне имовине и сеоба у друге крајеве Хабсбуршке монархије. Али, тај њихов захтев, као и многи други, није испуњен. У случају сеобе крајишници су и даље губили сву своју непокретну имовину, што је посебно тешко погађало оне који су само привремено напустили своја станишта. Како су по њиховом повратку настајали мучни и дуготрајни спорови око питања коришћења земље, бан Карло Баћањи наредио је 1746. године крајишким заповедницима да буду обазриви у располагању привремено напуштеним поседима.²²

У покушају да се спречи исељавање становништва најдаље се отишло у Дубичкој капетанији, где су кнезови морали да се обавезу да ће пријављивати свом капетану сваког крајишника који покуша да напусти њихову кнежију без сагласности војних власти. Уколико би, пак, неки крајишник успео да побегне неопажено, кнез је био дужан да га пронађе, ухвати и доведе натраг. Ако му то не би пошло за руком, морао је да заплени сву бегунчеву имовину у корист војних власти. Није познато да ли су и кнезови у другим областима Банске крајине морали да спречавају исељавање становништва. Колико се могло сазнати, такву обавезу имали су само још кнезови и примићури у неким нашим крајевима под турском влашћу, где је,

²⁰ Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 1, док. 34.

²¹ С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, 19, 38. Уп. и нпм. 22—26.

²² АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 27, док. 107; *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 7, 10—11; S. Gavrilović, *Грађа војвођанских архива о Банској крајини*, 143; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 37, 39, 41—43, 49. Због забране продаје непокретне имовине приликом исељавања жалили су се крајишници први пут 1712. године (F. Rački, *Dopisi između kraјiških, turskih i hrvatskih častnika*, *Starine JAZU* 12, 1880, 35—37).

из финансијских разлога, везивање становништва за земљу било уобичајена појава.²³

Тражећи да се омогући несметано исељавање становништва, коштајнички крајишници су крајем треће деценије XVIII века уверавали војне власти да је њихова област пренасељена („mit vielen Volk überhäufet“). Мада у овој тврдњи, чини се, има доста свесног претеривања, многе чињенице указују да се у крајишком делу Баније у првој половини XVIII века осећала оскудица обрадиве земље, како због природних услова, тако и због забране крчења шума. Осим тога, војни заповедници су додељивање земљишног поседа условљавали плаћањем поприличних сума новца на име „регала“, што је сиромашније крајишнике онемогућавало да добу до задовољавајућих количина земље. Због тога је за њих сеоба у друге крајеве, где се могло лакше доћи до земље, представљала једино могуће решење. Чињеница да је оскудица обрадиве земље била један од најважнијих узрока исељавања становништва није промакла војним властима. На то је, наводно, указано и бану Јосипу Естерхазију када је, за време рата 1737—1739. године, тражио од Николе Петковића, заповедника Глинске крајине, да објасни због чега нема под својом командом више војника. Никола Петковић му је тада одговорио, како се касније присећао и забележио, „da nekoj, pri malo zemlje buduchi i hraniti sje ne moguchi, grunte osztavili szu“. Ови напуштени поседи, са којих су се крајишници иселили, били су потом пописани и подељени онима који су остали. И творци регуламента за Банску крајину из 1750. године били су свесни чињенице да многи крајишници „na maloj zemlji stati nemogući, vremenom odsele ali tak siromašni postanu da niti dužne činiti službe niti ostale krajinske obnašati mogu terhe“. Али, по њима, уситњени поседи били су првенствено последица деобе кућних задруга.²⁴

Крајишници који су се исељавали из Баније ради оскудице земље одлазили су обично у Срем, а нешто ређе у Славонију. У „Доње крајеве“, како је најчешће називан Срем, одлазили су и они које су неродне године и велике глади принудиле да привремено, „doklam bog bolsa letta da“, напусте своја станишта. Овакви случајеви били

²³ АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65; Д. Бојанић, *Турски закони и законски прописи из XV и XVI века за смедеревску, крушевачку и видинску област*, Београд 1974, 45—46, 57, 80. Ни овако строги прописи нису успели да спрече исељавање становништва из дубичке области. Такав закључак намеће се на основу чињенице што је дубички заповедник остваривао почетком четврте деценије XVIII века знатне приходе продајом земљишта, напуштених пресељавањем крајишника у друге области (АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 71).

²⁴ S. Gavrilović, *Građa vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 148, 159, 181; АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 10. Према забелешкама П. Р. Витезовића, који је краће време пратио ток аустро-турског разграничења после мира у Сремским Карловцима, „Власи“ између Купе и Уне су већ на прелазу из XVII у XVIII век говорили „da neimaju dosta zemlje, pa im se valja drugamo seliti“ (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 149).

су прилично бројни, јер је и глад у Банији у првој половини XVIII века била честа појава. Међутим, није искључено да су поједини банијски крајишници привремено напуштали своје домове и одлазили у Срем и ради истраживања могућности да се тамо за стално населе.²⁵

Осим у Срем и Славонију, становници Банске крајине исељавали су се и у „Турску“. Међутим, за разлику од Личана, који су се, према истраживањима С. Павичића, враћали у наше крајеве под турском влашћу из економских разлога, Банијци су, колико се могло сазнати, бежали на турску страну само када су се склањали од притисака војних заповедника или, пак, у жељи да избегну одговорност због почињених кривичних дела. Бежање на турску територију посебно је узело маха приликом регулације Банске крајине половином XVIII века. Тада је, на пример, само из компаније капетана Петковића, како су се за време буне 1751. године жалили крајишници, „pred velikem nyegovem sztrahom i teskem boiem 6 kuch zevszem u Turke uszkochiti moralo“. Пошто им ни на турској територији нису баш цветале руже, неки бегунци враћали су се поново на своја ранија станишта у Банији.²⁶

3. УТВРЂИВАЊЕ БРОЈА СТАНОВНИКА БАНСКЕ КРАЈИНЕ ОКО ПОЛОВИНЕ XVII ВЕКА С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ПИТАЊЕ СТАРОСНЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА

Од краја XVII до половине XVIII века није сачињен ни један попис у коме би били обухваћени сви становници Банске крајине, без обзира на њихов пол, узраст и верску припадност. Такви пописи нису вршени највише због тога што војне власти, обзиром да су биле заинтересоване само за број крајишника способних за војну службу, нису до пред крај XVIII века осећале потребу за подацима о целокупном становништву. Како се без ових података не може стећи потпунија представа о развоју становништва и о стању насељености Банске крајине, неопходно је да се до њих дође посредним путем.

Као полазна тачка за израчунавање броја становника може да послужи попис Банске крајине који је 1744. године сачинио краљевински комесар Јосип Сермаж. Будући да су у овом попису, поред

²⁵ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 6, 11; *Acta urbarialia et conscriptiones bonorum*, фасц. 73, док. 11; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 1, док. 34; С. Гавриловић, *Срби у Хрватској у XVIII веку*, 19, 38; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 39, 41—43. Исељавање због „гладног времена“ настављено је и у другој половини XVIII века (АХЗ, *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 30. јуна 1764).

²⁶ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 6, док. 400; фасц. 32, док. 177; *Acta Confinii croatici*, фасц. 6, док. б.б.; НАЗ, *Epistolae*, том 34, док. 64; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 31, 38; S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, 264.

осталог, садржани и подаци о броју крајишких домаћинстава, приближан број становника може се израчунати множењем броја домаћинстава са одговарајућим коефицијентом — са претпостављеном или утврђеном величином просечног крајишког домаћинства. Овако добијени резултат није потпуно поуздан, већ има само оријентациону вредност. Ради његове веће поузданости, посебна пажња мора се посветити утврђивању величине просечног крајишког домаћинства половином XVIII века.

Број чланова у просечном крајишком домаћинству зависио је од тога да ли су у Банској крајини биле распрострањеније инокосне породице или, пак, проширене породице и кућне задруге. Уколико су проширена породица и кућна задруга биле присутније, просечно домаћинство морало је имати већи број чланова него у случају да је преовладала инокосна породица. Да одређивање за једну од наведених могућности не би било случајно, пошто од тога зависи и избор траженог множиоца, у трагању за поузданијим одговором о величини просечне крајишке породице мора се поћи од сачуваних пописа Банске крајине. Тако се, на пример, у попису из 1744. године уочава да је на 6554 крајишке куће, колико их је укупно било у Банској крајини, долазио у просеку 2,21 мушкарац способан за војну службу и 1,98 дечака и младића испод 18 година живота. Ако се претпостави да је на тај број дечака, младића и за војну службу способних мушкараца долазило исто толико (4,19) девојчица, девојака и жена, а битно другачији однос не може се ни замислити, може се са великом сигурношћу рачунати да је просечно домаћинство у Банској крајини 1744. године имало најмање 8,78 чланова. Како пописом нису били обухваћени мушкарци неспособни за војну службу (инвалиди и старци), основано се претпоставља да је број чланова просечног домаћинства био још и већи. Овако висок просек могао би се схватити као последица поприличне распрострањености кућне задруге у Банској крајини, посебно у зринској области, где је у свакој кући било у просеку 2,70 за оружје способних мушкараца и 2,33 дечака и младића испод 18 година живота.²⁷

Утврђена приближна величина просечног домаћинства у Банској крајини 1744. године тешко се може употребити као полазна тачка за израчунавање укупног броја становника, јер не постоји могућност да се утврди колико је мушкараца изостављено у попису због инвалидности и старости. У Карловачком генералату, у коме је 1744. године извршен попис целокупног становништва, неспособни за службу чинили су 6,57% свих мушкараца. Међутим, због неуједначене методологије пописивача, што представља једну од највећих тешкоћа код упоређивања пописа сачињених у XVIII веку, овај податак може се користити тек као далека индиција о броју одраслих мушкараца који су били неспособни за војску.²⁸

²⁷ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271.

²⁸ М. Грбић, *Карловачко владичанство II*, Карловац 1891, 7.

Како расположиви фрагментарни пописи становника у појединим насељима не представљају довољно велик узорак за поузданије одређивање просечне величине крајишких домаћинстава, могу се у ту сврху искористити само још подаци из пописа православног становништва из 1768. године. Према овом попису било је у Банској крајини 5436 православних кућа са 47142 становника. Према томе, просечно домаћинство имало је тада 8,67 чланова, односно 0,29 чланова више него што је израчунато на основу пописа из 1744. године. Када се то има у виду, чини се врло вероватним да је и просечно крајишко домаћинство 1744. године имало око 8,67 чланова.²⁹

Горња претпоставка заснива се, између осталог, и на чињеници да се величина крајишких домаћинстава у Банији споро мењала све до друге половине XIX века, када је дошло до масовнијег распадања кућних задруга. У време Сермажовог пописа ритам распадања задруга и дељења проширених породица био је доста спор. Судићи на основу података о приходима војних заповедника на име учешћа у деоби појединих задруга, а реч је о дажбини која је убирана и у оним случајевима када је деоба остварена и без командантовог присуства, делило се сваке године у костајничкој области око 0,79%, у глињској 0,88%, у зринској 1,23% и јасеновачкој 2,18% укупног броја домаћинстава. Истовремено су, захваљујући природном прираштају, образоване нове проширене породице и кућне задруге. Уколико је у раздобљу од 1744. до 1768. године ритам деоба и настајања нових задруга осетније успорен или убрзан, ова промена могла је у извесној мери да утиче на повећање или смањење величине просечног крајишког домаћинства. Сва је прилика да до тога ипак није дошло, јер се од доношења регуламента за Банску крајину 1730. године нису битније мењали услови под којима су војне власти дозвољавале деобу кућних задруга. И обавезе оних који су се делили нису се током XVIII века мењале — морали су да предају војним властима једног вола.³⁰

Уколико је 1744. године свако од 6554 крајишка домаћинства стварно имало у просеку 8,67 чланова, као што се то претпоставља, онда је у Банској крајини било укупно 56823 становника. Мада добијени резултат има само оријентациону вредност, може се са великом сигурношћу сматрати да број становника стварно није био знатно мањи. Наиме, множењем познатог броја кућа (6554) са коефицијентом 8,38, који је утврђен на основу података из Сермажовог пописа као доња граница величине просечног банијског домаћинства, долази се до податка да су у Банској крајини у време пописа 1744. године била најмање 54922 становника, односно само 3,35% мање него по првом прорачуну. Ова разлика није велика, а вероватно би била још и ма-

²⁹ М. Грбић, нав. дело, 102—104.

³⁰ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 77; фасц. 24, док. 271; *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskој kraјini*, 181—182.

ња да су Сермажевим пописом били обухваћени и одрасли мушкарци који нису били способни за војну службу. Ако би се правила аналогична с Карловачким генералатом, где је 1744. године за војну службу било неспособно 6,57% одраслих мушкараца, могло би се чак помишљати и на могућност да је број становника у Банској крајини био и нешто већи од 56823.³¹

Од укупног броја становника Банске крајине, како је приликом пописа 1744. године утврдио Јосип Сермаж, за војну службу било је способно 14506 крајишника. О броју за рад способног становништва, без кога се не може стећи ни најгрубља представа о производним могућностима крајишког становништва, у попису нема података. Међутим, постоји могућност да се до њих дође посредним путем.³²

Број за рад способних становника зависио је, пре свега, од старосне структуре становништва. Према сазнању Јосипа Сермажа, у Банској крајини било је 1744. године 13013 дечака и младића младићих од 18 година. О броју девојчица и девојака ове старосне групе у попису нема података, али се претпоставља да је и њих био приближно исти број. Провером ове претпоставке само на једном сегменту Банске крајине — у костајничкој жупи — утврђено је да се није рађало подједнако мушке и женске деце, што је, у крајњем случају, могло да доведе до несразмере између броја дечака и младића, с једне, и броја девојчица и девојака, с друге стране. Тако су, на пример, у времену од почетка 1741. до краја 1743. године, односно непосредно пред Сермажев попис, у неколико стотина католичких кућа у Костајници и њеној околини рођена укупно 544 детета — 289 (53,12%) дечака и 255 (46,88%) девојчица. Овај однос, утврђен посматрањем малог статистичког узорка и то у кратком временском периоду, не може се уопштавати и прихватити као важећи за целу Банску крајину, мада је несразмера у пољној структури новорођенчади у крајини дечака осведочена као појава и у савременој демографској статистици. Ако је, ипак, у питању закономерност, утврђена разлика између броја новорођене мушке и женске деце у костајничкој жупи може да представља једну од индиција о вредности грешке у даљем прорачуну, који за полазну тачку има претпоставку о равномерној заступљености мушког и женског подмлатка. Полазећи од претпоставке да је на 13013 дечака и младића у доби испод 18 година долазило исто толико девојчица и девојака може се израчунати да је укупан број становника ове старосне групе износио у Банији око 26026.

Од целокупног подмлатка, према схватањима која су важила на властелинствима у Хрватској у XVIII веку, за рад су, поред одраслих људи, били способни и младићи и девојке у доби између 15—16, 16—17 и 17—18 година. Овим групама могле су да припадају највише 3/18 становништва млађег од 18 година, односно 4337 младића и девојака. Међутим, због велике смртности деце у раним годинама живота,

³¹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; М. Грбић, нав. дело, II, 7.

³² АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271.

може се рачунати с великом сигурношћу да су ове групе биле најмалобројније и да је број за рад способних младића и девојака био нешто мањи од броја утврђеног горњим прорачуном. Преостали део подмлатка (15/18) није био способан за рад, јер су га чинили дечаци и девојчице до 15 година старости. Њих је било око 21689, а у укупном становништву Банске крајине (56823) учествовали су са 38,16%. Овај обим њиховог учешћа приближно одговара пропорцијама које су важиле у Хабсбуршкој монархији у XVIII веку, а утврђене су на основу пописа становништва у време Јосипа II. Према подацима из ових пописа, становништво испод 15 година старости учествовало је у укупном становништву са 37,5%. Ова чињеница посредно потврђује приближну тачност горњег прорачуна, поготово ако се узме у обзир да је између пописа Банске крајине из 1744. и јозефинског пописа прошло четрдесетак година и да је учешће подмлатка у структури становништва стално имало тенденцију опадања.³³

Уколико је тачна процена да је Банска крајина 1744. године имала 56823 житеља, од којих 21689 у узрасту од 0—15 година и 4337 од 15—18 година, може се рачунати да је преосталих 30797 становника било старије од 18 година. Како се сви они не могу убрајати међу радно способне, обзиром да су се међу њима налазили и инвалиди, старице и старци, неопходно је да се приближно одреди колико је одраслих становника могло да учествује у привређивању. Полазну тачку за то представљају подаци о броју за војну службу способних крајишника, којих је, као што је већ речено, било тачно 14506. Пошто међу њих нису били убројени старци и инвалиди, може се с великом сигурношћу рачунати да број за војну службу способних крајишника одговара броју радно способних одраслих мушкараца. Број жена које су по својим физичким способностима и годинама живота припадале овој групи није познат, али се не може ни замислити да их је било знатно мање или више. Истина, у неким демографским студијама прихваћено је становиште да је у Хабсбуршкој монархији током XVIII века на 1000 мушкараца долазило у просеку 927 жена. Ипак, мало је вероватно да је такав однос, који је утврђен на основу јозефинског пописа становништва, важио и у Војној крајини, где су одрасли мушкарци били изложени већим погубљивањима него мушко становништво у цивилним крајевима. Ако се то има у виду, много вероватнијим се чини да је на 14506 радно способних мушкараца долазило исто толико жена и да је, према томе, у Банској крајини било 29012 становника изнад 18 година који су били способни за рад. Преосталих 1785 припадника ове старосне групе било је радно неспособно.³⁴

³³ АХЗ, *Збирка магичних књига рођених, венчаних и умрлих*, књига 496, ф. 8—26; *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; Д. Брезник и др., *Фертилитет становништва у Југославији*, Београд 1972, 18, 38. Подаци о структури становништва Хабсбуршке монархије крајем XVIII века према: А. Корокнај, *Problem zadruge u Podunavskoj i Potiskoj granici (1686—1723)*, *Istraživanja* 3, 1974, 62.

³⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; А., *Koroknai*, нав. дело, 63.

Судећи на основу горњих прорачуна, који — нека то буде још једном наглашено — имају само оријентациону вредност, у Банској крајини 1744. године од приближно 56823 житеља за рад није било способно око 21689 девојчица и дечака у доби испод 15 година и 1785 инвалида, старица и стараца или око 41,31% свих становника. Радно способно, пак, било је 33349 становника (4337 девојака и младића у узрасту од 15—18 година и 29012 одраслих жена и мушкараца) или 58,69% целокупног становништва. Међутим, у привређивању је стварно могао да учествује нешто мањи број људи, јер је вршење војничке службе одвајало један број крајишника од свакодневних послова. Тако је, на пример, 1744. године, према подацима Јосипа Сермажа, за стражу на граници и ратовање на европским ратиштима било ангажовано 1847 крајишника или 5,53% радно способног становништва.³⁵

4. ЕТНИЧКА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА

Затечени и досељени Срби у Банији спомињу се у историјским изворима најчешће под називом „Власи“. Употреба овог назива само за православне крајишнике била је потпуно доследна, па је стога и придев „влашки“ веома често коришћен у значењу „православни“. У изворима срећу се бројни случајеви у којима се спомиње „влашки поп“, „влашки игуман“, „влашка црква“ и „влашка парохија“ и то у контексту који не оставља простор за недоумице о значењу појма „влашки“. У извесном броју случајева, посебно када је реч о тексту писаном од стране неког ученијег човека, назив „Влах“ је поближе одређен појмом „Рашанин“, односно „Рашани“. За српско становништво Баније, због његове припадности православној цркви, употребљаван је и погрдан назив „шизматници“ (расколници, одметници), који је, са порастом верске нетрпељивости у Хрватској у XVIII веку, ушао и у свакодневну употребу. Коришћен је чак и у службеним записницима Хрватског сабора, који је своју прокатоличку политику и верску искључивост проглашавао за врлину и бригу о интересима краљевине.³⁶

³⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271.

³⁶ Неки примери: *влашки поп* или *духовник* (АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2; НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 13/IV, f. 41; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 60; V. Klaić, *Nepoznata dosad buna krajiških i kmetskih seljaka u Banovini 1730—1731*, Crtice iz hrvatske prošlosti, Zagreb 1928, 17); *влашки игуман* (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 60); *влашка црква* (НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 13/IV, f. 46; АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 7); *влашка парохија* (НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 13/IV, f. 41); *влашки или грчки обред* (НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol, 11/II, f. 203); *Власи или Рашани* (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine II*, 388; III, 40); *Власи или Шизматници* (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 234). Упореди и: *Zaključci Hrvatskog sabora III*, 234—235, 395.

За затечено хрватско становништво у Банији (у области Зрина и Ново) коришћен је у изворима најчешће назив „Мађари“. Тако су католичко становништво у Поуњу називали и Турци, упркос чињеници што су новљански католици приликом свог насељавања у околини Новог у другој половини XVI века били уписани међу влахе, уживали влашка права и касније имали карактеристичну влашку организацију с кнезовима на челу. Хрвати који су се уселјавали у Банију после њеног ослобођења од Турака крајем XVII века називани су у изворима обично својим народним именом, затим по верској припадности и, на крају, по територијалном пореклу. Није забележен ни један случај да су хрватски досељеници називани „Власи“. То се и није могло десити, пошто се већ крајем XVII века правила разлика између „Хорвагов“ и „Влахов“.³⁷

Размештај српских и хрватских досељеника на крајишким земљиштима текао је у првим годинама насељавања Баније претежно спонтано и без значајнијих интервенција од стране крајишких заповедника. Међутим, већ на прелазу из XVII у XVIII век јављају се идеје о „потреби“ свесног обликовања етничке карте ослобођених крајева. Та идеја среће се најпре у извештају К. М. Турна и Л. Зинцендорфа о приликама између Купе и Уне, затим у пројекту подбана Стјепана Јелачића о уређењу поунског крајишта, извештајима и предлозима Амброза Кузмића упућеним загребачком бискупу Стјепану Селишчевићу итд. Заједнички именоватељ у извештају К. М. Турна и Л. Зинцендорфа и пројекту С. Јелачића представљало је схватање да се Србима, доскорашњим турским поданицима, не може поклонити пуно поверење и да због тога кључну улогу у одбрани нове границе мора имати хрватски живаљ. Стога се предлагало да се у Банију пресели изван број Туропољаца и да се Срби удаље од границе. Управник бискупових покупских посета Амброз Кузмић, пак, био је мишљења да српско становништво не би уопште требало насељавати у ослобођеним крајевима, јер, како је писао загребачком бискупу у извештају о збивањима и приликама у области између Купе и Уне 13.

³⁷ M. Vasić, нав. дело, 240—242; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 58—96, 194—195. Неки примери прављења разлике између појма *Влах* и *Хрват*: „... Vlahi hote poiti za Bovich tam Chemernicae, a Horvati sze derse na nyhovo meszto...“ (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 153); „kadi Vlahov imal szam doszta, ali da szam imal nesto Horvatov nassih ovdesnih...“ (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 153); „...jeszu oni prekoglinzski Vlahi, koym drugach uzroka dali niszmo, okolu Szrachicz sztoyeche Horvate porobili...“ (НАЗ, *Epistolae*, том 29, док. 71); „...od Kraine lyudi, y Horvatov y Vlahov...“ (Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 2, док. 39); „...tamen Croaticam et non Valachicam...“ (E. Laszowski, *Prilozi za povjest hrvatske Krajine*, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 7, 1905, 114).

новембра 1700. године, „niti ceszarova szvetloszt, niti plemeniti orszag sz nimi nigdar ne bude ztalan niti miran”.³⁸

Непосредна последица наведених схватања, а посебно неповерења према српским досељеницима, била је и одлука представника политичке и војне власти у Хрватској да се приликом предаје Новог Новог и Зринског поља Турцима 1703. године спроведе селективно расељавање тамошњег становништва. За новљанске Хрвате, у чију се лојалност више веровало, обезбеђена су земљишта за насељавање уз саму границу на Уни, док су Срби удаљени од границе и насељени у глињској области. На тај су начин војне власти утицале на јачање већ постојећих и стварање нових хрватских насеља у Поуњу од Дивуше до Дубице, па је тада, између осталог, и створено насење Новљани у костајничком подграђу. Пресељењем Срба из Зринског поља у глињску област ојачана су, пак, тамошња српска насеља и створена нова на земљишту подбана Стјепана Јелачића. Касније су ова села прикључена Банској крајини.³⁹

Расељавањем Новог Новог и Зринског поља била је у најгрубљим цртама довршена етничка слика Банске крајине. Судећи на основу расположивих црквених пописа, у којима су крајишници пописивани по верској припадности, усељавање новог становништва током XVIII века утицало је само на мењање односа између броја Срба и Хрвата, али није доводило до битнијих промена у њиховом територијалном размештају, јер су се српски досељеници, по правилу, усељавали само у српска или мешовита насеља, а хрватски, исто тако, само у хрватска или мешовита. Ову појаву уочио је С. Павичић на примеру усељавања личких миграната у Банију, али је она била карактеристична и за досељенике из других крајева. То потврђује и пример дубичке области (упореди табелу I) у коју се током XVIII века усељавало становништво са разних страна, али се у основи одржала етничка структура насеља с почетка XVIII века.⁴⁰ То је, чини се, у највећој мери било условљено организацијом верског живота крајишког становништва и политиком доделе земљишта за насељавање.

³⁸ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 58—96, 155—157; НАЗ, *Epistolae*, том 29, док. 44.

³⁹ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 231—232, 234; НАЗ, *Epistolae*, том 32, док. бр. 41; том 34, док. од 23. августа 1703.

⁴⁰ S. Ravičić, *Seobe i naselja u Lici*, 268. Подаци о броју кућа у Дубичкој капетанији унети су у приложеној табели према попису крајишника 1726. године (АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2), попису католичког становништва у дубичкој жупи 1759. године (НАЗ, *Kanonske vizitacije. Protokol 112/I*, f. 77—82) и попису православног становништва у Банској крајини 1769. године (М. Грбић, нав. дело I, 102—104).

Табела I

Верска структура дубичких крајишника у XVIII веку

Година	1726		1759		1769	
	број катол. кућа	број правосл. кућа	број катол. кућа	број правосл. кућа	број катол. кућа	број правосл. кућа
Дубица ⁴¹	—	—	156	100	—	—
Бачин	43	—	39	—	—	—
Церовљани	5	12	12	12	—	—
Плетеница	4	9	—	—	—	21
Шаш	—	2	—	—	—	17
Живаја ^{41а}	—	23	—	—	—	58

У Банској крајини, пре прикључења неких црквених и световних властелинстава у другој половини XVIII века, чинили су Срби око четири петине укупног становништва и, судећи на основу најпотпунијег познатог пописа православног крајишника из тог доба, живели су у следећим насељима: Бабина Ријека, Балиновац, Батинова Коса, Бачуга, Беговићи, Бедник, Бестрма, Бјеле Воде, Бјеловац, Блатуша, Блиња, Блињски Кут, Бовићко Поље, Брезово Поље, Брестик, Боројевићи, Брњевац, Брњеушка, Брувно, Боровита, Брушани, Бузета, Бујиња, Бујинци, Буковица, Велешња, Велики Градац, Влаховић, Волиња, Воркашић, Врановина, Врпоље, Вртлине, Вукошевац, Гаге, Гвозданско, Главчани, Глина, Голиња, Голубовац, Горичка, Горњи Бјеловац, Грабовац, Грабовица, Градуша Велика, Градуша Мала, Грмушани, Дејановац, Дивуша, Добрегин, Добрена, Дољани, Драга, Драготина, Драготинци, Драшковац, Дреновац, Дрљача, Дубица, Болук, Живаја Горња, Живаја Доња, Жировац, Закопа, Замлача, Зрниште, Зут, Јабучевац, Јаворањ, Јаворик, Јамница, Јасеновац, Јасеновчани, Јошавица, Каврга, Казаперовица, Капелиште, Кињача, Кирин, Кладалук, Класнић, Клинац, Козарац, Комоговина, Коморани, Косна, Костајница, Костреша, Крчево, Кукурузари, Ловча, Лушчани, Љсковац, Љубина, Мафари, Мајданци, Мајске Пољане, Мали Градац, Ма-

⁴¹ У Дубичкој капетанији била је 1726. године насељена само Босанска Дубица, која је тада имала 43 католичке и 29 православног кућа. Није познато да ли је део овог живља после предаје Босанске Дубице Турцима 1742. године прешао у Хрватску Дубицу (АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2).

^{41а} Живаја се у време прописа 1726. године састојала из три засеока: Дебело Брдо (Живајско Брдо), Живаја и Криваја (налазила се између Церовљана и Живаје и није била у никаквој вези са Кривајем на тополовачком властелинству. Приликом пописа у другој половини XVIII века образовали су ови засеоци само два насеља — Доњу и Горњу Живају (АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2; *Збирка карата*, карта А I 23; М. Грбић, нав. дело, 102—104).

личка, Мартиновићи, Мачково Село, Меминска, Меченчани, Млинога, Моштаница, Мрачај, Новоселци, Обљај, Острожин, Ораховица, Пањани, Папићи, Пастуша, Пауковац, Педаљ, Перна, Петковац, Петриња, Петрињци, Пецка Велика, Пецка Мала, Пијешченица, Плетеница, Побрђани, Подгорје, Подове (сада Двор), Превршац, Радоња Лука, Рауковац, Рјечица, Ровишка, Рогоље, Рујевац, Свиница, Свракарица, Селиште, Сјеверовац, Слабиња, Сликовац, Слујинци, Соколовац, Србљани, Срњак, Старо Село (глинско), Старо Село (костајничко), Стипан, Стражбеница, Ступинци, Тимарци, Тремушњак, Трепча, Трстеница Горња (крајишка), Тртник, Удетин, Уметић, Унчани, Утолица, Уштица, Халагића Кула, Храстовац, Хртић, Церовљани, Чавловица, Чапљани, Чемерница, Чремушњак, Чукур, Чунтић, Боре, Шаканлије, Шац, Шашева, Шегестин, Шибине, Шљивовац и Шупшњар. Постоје индиције да је српско становништво живело и у Бојни, Вргинмосту, Црном Потоку, Сочаници и још неким другим насељима, али она нису била обухваћена расположивим пописима.⁴²

Хрватско становништво на крајишком земљишту у Банији, судећи на основу података у записницима канонских визитација банијских жупа, живело је у 22 хрватска и 29 мешовитих насеља у Поуњу (Бабина Ријека, Бачин, Бјеловац, Велешња, Гвозданско, Голубовац, Грабовчани, Дивуша, Дубица, Замлача, Зрин, Коси Брод, Костајница, Костајничко Селиште, Куљани, Мајур, Мрачај, Нови, Плетеница, Свиница, Стаза, Струга, Стубаљ, Унчани, Церовљани), Посавини (Дренов Бок, Јасеновац, Крапје, Пуска, Уштица, Утолица) и уз границе банијских власлетинстава (Блиња, Батинова Коса, Врановина, Глина, Голиња, Драготинци, Јошавица, Јукинац-Црнолуцац, Кихалци, Краљевчани, Маја, Млинога, Петриња, Прекопа, Пријека, Прњавор, Селиште, Скела, Срачице и Чунтић).⁴³

На банијским властелинствима, пак, апсолутну већину чинио је хрватски живаљ, па су њихове некадашње међе, као што је већ речено, постале својеврсна граница компактних хрватских насеља у Банији и, уједно, граница између штокавског и кајкавског говорног подручја. Од краја XVII до почетка четврте деценије XVIII века постојало је на топуском, горском и храстовичком властелинству и неколико српских села, али су она, како је с неприкривеним задовољством забележено у књизи канонских визитација архиђаконата горског почетком 1736. године, после гушења буне 1730—1731 попаљена, а њихово становништво прогнано са својих дотадашњих станишта. Ову судбину, али само привремено, избегло је српско насеље у Топуском. Неколико српских породица населило се после буне на једном предију у Солини, али је против њиховог насељавања енергично протествовао видушевачки жупник, не кријући да му они сметају само због

⁴² М. Грбић, нав. дело, 102—104.

⁴³ НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 12/III, f. 6—7, 28, 34, 90—93, 150, 310; 112/I, 77—82, 92—100.

тога што од њих није могао да убере оне дажбине које су му припадале од католичког становништва.⁴⁴

У Банији, осим Срба и Хрвата, населио се изванредно број Цигана (Рома) које је бан Јосип Естерхази, обзиром на нетрпељивост крајишника према њима, узео у заштиту 1736. године. Колико се могло утврдити, први Циганин, неки Мале Ралетић, населио се у атару села Маје почетком четврте деценије XVIII века. Дозволу за насељавање обезбедио му је кнез Јозеф Радовановић, који је, по тврђењу сељака из Маја, примио за ту услугу шест цекина. Насељавање Мале Ралетића изазвало је незадовољство његових сусељана који су одлучили да се пожале загребачком бискупу. У својој представи писали су, између осталог, да „bojati sze jako moramo da ov krivovernik, kakti med nasz naszelen, tek na telu, kakoti y na dusse, nam, ali nassemu odvetku, naszkodil nebi”. Није познато да ли их је на обраћање загребачком бискупу стварно подстакао празноверни страх или, пак, жеља да, уз бискупуву помоћ, постигну смењивање свог кнеза, коме су, осим насељавања Мале Ралетића, стављали на душу читав низ других злоупотреба.⁴⁵

⁴⁴ НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 12/III, f. 184, 230. В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 14—16, 31—34; Р. Грујић, *Насељавање Срба из Топуског*, Летопис Матице српске 12, 1910, 1—8.

⁴⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 6, док. 461; НАЗ, *Libelli supplices*, том 13, док. 6.

IV ПРИВРЕДА

За време „турског страха“ замро је привредни живот у области између Купе и Уне. Изузетак у том погледу представљало је само добро утврђено и донекле насељено Поуње, са турске стране границе, и уски појас земљишта у банијском Покупљу, са хрватске стране. После изгона Турака крајем XVII века дошло је до привредног оживљавања ове области. Како је развој земљорадње био скопчан са муко-трпним култивисањем земљишта, сточарство је у прво време било основни вид привређивања крајишког становништва. Међутим, у плоднијим крајевима, посебно на алувијалним земљиштима око речних токова, убрзо је успостављена равнотежа између сточарске и ратарске производње. Други видови привређивања били су, пак, и даље скромни и по обиму и по значају.

1. ЗЕМЉОРАДЊА

Највећи део земљишта између Купе и Уне није био коришћен од расапа стариначког хрватског становништва у другој половини XVI века и лежао је потпуно запарложен. Населивши се „*vu črne luge*“, како су сами више пута истицали у својим представкама, крајишници су морали да стварају обрадиве површине крчењем шума и парлога. О томе сведочи велик број докумената о крајишком земљишном поседу. У неким се крчевине само спомињу, док је у другим било наглашено да су одређена земљишта створена крчењем шума у време насељавања. Међу потоње спада и земљишни лист Радише и Драгише Коподолина, који су у време насељавања Бовића крајем XVII века, како је пред глинским командантом посведочила неколицина крајишника, „*vu ovu Krajinu dosšli i naszelili sze i vu ovoj Kraini szebi odkerchili zemlyu*“.¹

¹ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 25—26, 122—123, 128; S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 155, 191—192; AX3, *Acta banalia*, фасц. 32, док. 177; *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12; кут. 3, фасц. 7, док. 6. Своје крчевине имао је и православни манастир Комоговина (Архив САНУ у Сремским Карловцима, ПМ „А“, 335/1772).

Стварање крчевина у области између Купе и Уне крајем XVII и почетком XVIII века било је слободно, мада је у Војној крајини постојало у то време и схватање, које је заговарао карловачки генерал Ф. К. Ауершперг, да ће сеча и крчење шума у пограничним областима олакшати турске провале преко границе.² Право банијских крајишника на крчење било је унето у неколико „котарских листова“,³ али се обично само по себи подразумевало, јер је, како је то речено у једној представци, „*po vsze Kraine bilo izrecheno da koye sto okerchil negovo bude*“.⁴ Међутим, када је Банска крајина била већ колико-голико насељена, почеле су војне власти да ограничавају крчење. Ова промена погодила је многе крајишнике који су оскудевали у земљи. Становници јасеновачке области, судећи по њиховим жалбама из 1743. године, схватили су је као још једну од бројних злоупотреба свог команданта. Али, нису били у праву, јер је забрана крчења потекла од виших власти и, како је бан писао глинском вицекоманданту 1740. године, за њено кршење биле су предвиђене строге казне. Овом мером окончано је ширење обрадивих површина на рачун шума.⁵ Каснијих година, посебно у другој половини XVIII века, крајишницима је чак забрањивано да без посебног одобрења секу дрва за свакодневне потребе. Контролу поштовања забране вршили су официри, кнезови и лугари.⁶

Поред сопствених ораница и ливада, створених крчењем шума и парлога, крајишници су имали право да користе, како је то речено у „котарском листу“ села Слабиње, „*i vas kotar i vse držanje*“, односно утрине, пашњаке и шума у границама сеоског атара.⁷ Ова заједничка

² Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 172—175.

³ Тако је, на пример, коштајнички заповедник Петар Келлевић допустио 1698. године „*Vukanu i Stanivuku i komšijam njihovom*“ да се населе у Јаребини, недалеко Утолице, и „*da slobodno krče, delaju i drže zemlju kod Kovačevića staze*“ (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 122—123). Исти заповедник је право на крчење изричито нагласио и у „котарском листу“ једног свог харамije (AX3, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12).

⁴ В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 24—25. Због тога су становници села Слабиње, на пример, прво окрчили „велике луге“ у којима су се населили, а тек онда тражили и добили „котарски лист“ на окрену земљу (R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 128). Слично је било и са глинским крајишником Тодором Лончаревићем, коме су његове старешине накнадно потврдиле право на све оно што је већ „*zakotaril u odkerčil u zakoszil*“ (AX3, *Acta banalia*, фасц. 11, док. 111).

⁵ В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 31; AX3, *Acta banalia*, фасц. 17, док. 44.

⁶ Регуламентом за Банску крајину из 1750. године остављено је крајишницима право да под одређеним условима користе заједничке шума за обезбеђивање огрева и грабе (S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 177—184), али су каснијим наредбама војне власти осетно ограничиле ово право и увеле сталну лугарску службу. Постепено су поштровани и услови под којима се могла сећи граба за градњу официрских квартира (AX3, *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; AX3, *Banska generalakomanda*. Протокол заповеди. Заповеди од 9. маја и 13. августа 1764).

⁷ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 128.

земљишта имала су важну улогу у привредном животу крајишких села, јер су коришћена за испашу стоке, жирење свиња и задовољавање потреба у дрвету за огрев и грађу. Она су представљала и резерву обрадиве земље, уколико су по својим својствима била погодна за обраду. Због своје огромне важности, питање коришћења заједничких земљишта било је и средишња тачка многих неспоразума и сукоба између крајишника и њихових заповедника. Први су бранили своје право на слободно коришћење заједничке земље, док су други већ од почетка XVIII века настојали да то право ограние и услове га плаћањем одређених дажбина. Крајишки заповедници су били посебно неумерени код парцелисања и расподеле земљишта за обраду, јер су тражили од крајишника да им и за сасвим мале парцеле плаћају поприличне суме новца на име „регала”. Костајнички крајишници, судећи на основу једне њихове жалбе са краја треће деценије XVIII века, морали су да плаћају за једно јутро земље од педесет до сто дуката. Регулацијом за Банску крајину од 15. априла 1730. године, висина таксе за доделу земљишта и издавање земљишног листа била је ограничена на два златника, али ова одредба, слично као и друге које су ишле у прилог крајишког становништва, није била увек поштована од крајишких команданата.⁸

Стални пораст становништва, са једне, и развој земљорадње, са друге стране, нужно су морали да доведу до повећања површина и броја парцела у државини крајишника на уштрб заједничких земљишта. На жалост, ове промене у структури сеоских атара, које су биле и израз постепених промена односа између сточарства и земљорадње, не могу се на основу расположивих извора скицирати ни у најгрубљим потезима, јер из прве половине XVIII века располажемо са само неколико фрагментарних пописа крајишких поседа. Потпунији и подацима богатији пописи вршени су тек после регулације Банске крајине 1750. године, када је величина земљишног поседа постала основица за одређивање броја војника који ће се узимати у службу из појединих кућа.⁹

Недостатак података о величини и структури земљишних поседа онемогућава да се поузданије одреди значај земљорадње и њено место у привреди Банске крајине. Сачувани фрагментарни пописи пружају могућност да се стекне само груба представа о стању на мањим сегментима крајишке територије. Међу њима највише података

⁸ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; F. Rački, нав. дело, 35—37; S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 142—144, 146—162; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 28—31, 35—37, 39.

⁹ Услови за пописивање крајишких земљишних поседа створени су почетком 1751. године, када су у Банској крајини коначно напуштене дотадашње економске мере (рало, коса) и уведена обавеза да се површина земљишта изражава у јутрима, чија је величина износила 2400 четворних хвати (АХЗ, *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 7. јуна 1751). Израда катастарских карата сеоских атара започета је крајем XVIII века. Овај замашан посао обављали су војни картографи, који су, поред мерења земље, истраживали и могућности за ушоравање насеља (уп. нпр.: АХЗ, *Збирка карата*, карта В V 161).

садржи попис крајишких поседа у Дубици и њеној околини. Овај попис сачињен је 1748. године и обухватио је 196 домаћинстава која су поседовала 233 косе ливаде и 1220 јутара ораница. Међу пописаним крајишницима (види табелу) 51,02% поседовало је 1—5 јутара, 33,67% 6—10 јутара, а 13,26% преко 10 јутара. Без земље је било 2,04% домаћинстава, међу којима и једно удовичко. На основу ових података види се да је највећи део дубичких крајишника располагао са мало ораница и да је са свог поседа тешко могао обезбедити довољно жита за исхрану.¹⁰ Претпоставља се да стање у другим областима Банске крајине није било битно другачије од стања у Дубици и њеној околини. За јасеновачку област то је скоро сигурно, пошто су тамошњи крајишници 1743. године изјавили представницима Хрватског сабора да „zemlje kak je obchinszki znano chiszto malo imaju”.¹¹

Табела II

Површина ораница у поседу крајишника у дубичкој области 1748. године

А	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	16	17	19	23	35
Б	4	8	24	24	21	23	17	16	16	7	10	4	11	1	2	1	1	3	2	1

А = површина оранице у поседу појединог домаћинства у јутрима

Б = број крајишких домаћинстава која су имала посед одређене величине

На својим пољима гајили су бански крајишници углавном житарице. О висини приноса које су добијали по засејаном јутру оранице, као и о односу између количине потребног семена и просечног уroda, не може се судити на основу расположивих извора. Верује се само да приноси нису били велики, јер су на територији Банске крајине, посебно око Вргинмоста и Чемернице, превладавала подзолна земљишта (пепељуша, белица) мале економске вредности. Већу плодност имала су само алувијална тла у речним долинама, али су ту поља често страдавала од поплава. О томе говоре бројни извори из прве половине XVIII века. Тако су, на пример, велике поплаве 1737. године оставиле један део крајишника без усева, па је Јосип Естерхази, тадашњи хрватски бан, наредио да им се пружи помоћ у житу. Како је ова помоћ била недовољна, а следећа година поново неродна, глад је погодила многе становнике Банске крајине. Најизложенија поплавама била је Јасеновачка капетанија, где су воде, судећи према казивању тамошњих крајишника, стално угрожавале њиве и пашњаке. Слична невоља мучила је и њихове непосредне суседе, поданике породице Кеглевић на тополовачком властелинству, па су они једном

¹⁰ АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 23, док. 45.

¹¹ В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 31.

приликом изјавили да „psenicze ... radi velikih vod nikai ali kruto malo szejū”.¹²

Највећи део жита са својих поља крајишници су користили за сопствену исхрану, док су мањи део, који није представљао тржишни вишак у правом смислу речи, размењивали за со са карловачким крајишницима.¹³ Зоб је коришћена за прехрану коња током зиме. Један део жита одлазио је и за подмиривање обавеза према заповедницима капетанија. Дажбине у житу, од сваке кнежије по четири вагана пшенице и шест вагана зоби, наметнуте су крајишницима десетим чланом Регуламента из 1730. године, али има основа за претпоставку да је овим прописом само нормирана ранија пракса. За целу Банску крајину, у којој је по попису из 1744. године било 26 кнежија, ова дажба износила је 260 вагана или око 12000 килограма жита.¹⁴ Дажбине у житу тражили су од крајишника и заменици заповедника капетанија. Према подацима из 1743. године, вицекапетани у Зрину и Глини добијали су од крајишника 70,5 мера жита за прехрану коња. Уместо дажба у житу, коштајнички вицекапетан уживао је приход од једне воденице.¹⁵

Део свог земљишта крајишници су држали под воћем, најчешће шљивама. Свој шљивик и виноград имао је и манастир Комоговина. Од шљива се обично пекла ракија за сопствене потребе и продају. Тек у другој половини XVIII века, када је уплитање војних власти у свакодневни живот крајишника узело маха, крајишки официри били су задужени да подстичу становништво на сушење шљива ради побољшања исхране. У Банији, судећи по расположивим изворима, виногради су били доста распрострањени, због чега је крајишницима тешко падао монопол заповедника капетанија и њихових заменика на точење вина у летњим месецима. Поред воћњака и винограда, поједини крајишници имали су у својим шумама и доста самониклог кестена.¹⁶

¹² АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 10, док. 631; фасц. 13, док. 1199; НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 12/III, f. 171—172; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30, 39; *Enciklopedija Jugoslavije* 1, Zagreb 1955, 337. Као далека индиција о висини приноса може послужити следећи пример: коштајничка капела Св. Кате остваривала је у првој половини XVIII века са два јутра оранице, засејане каквим житом, десетину у вредности 1 Rh 5 gr. Уколико је десетина била тачно одмерена, годишња вредност производње по јутру износила је 6 Rh и 5 гроша. Види: НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokol 13/IV, f. 43.

¹³ Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*, Rijeka 1971, 122—125.

¹⁴ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271.

¹⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 77.

¹⁶ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; АХЗ, *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 13. августа 1764; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 143; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 32—33.

2. СТОЧАРСТВО

Док се за земљорадњу користило само земљиште у поседима крајишника, за сточарство, а посебно за гајење свиња, од пресудног значаја била су заједничка земљишта (шуме, утрине и пашњаци). Напасање стоке и жирење свиња у границама сеоских атара било је на прелазу из XVII у XVIII век сасвим слободно, па је у неким „котарским листовима” из тог доба било и изричито наглашавано право крајишника „da po lugeh po vszud szlobodno vszakojacsku marhu paszu”.¹⁷ Али, да су и хтели, крајишки заповедници нису у то време имали никаквих могућности да спречавају крајишнике у томе, јер је читава област између Купе и Уне била у бунтовничком врењу. Међутим, када су се после 1703. године немири утишали, а банска власт пустила корене, почели су поједини крајишки заповедници да траже од крајишника жировину и траварину. У коштајничкој области, судећи према једној представи тамошњих крајишника, дажбине за „летњу и зимску пашу” увео је велики капетан Фрањо Делишимуновић између 1706. и 1712. године. Убирање овог намета није било поверено крајишким кнезовима, већ неком Ловри, командантовом поверљивом човеку. Јасеновачки крајишници су, према сопственом казивању, плаћали „od szvincheta gross” и „od marcheta deveticzu” само када су чували свиње и стоку на територији Посавске крајине, док за жирење и испашу у свом атару нису плаћали ништа све до доласка Георгија Погледића на место јасеновачког вицекапетана у четвртој деценији XVIII века. О стању у другим областима Банске крајине до доношења Регуламента 1730. године нема скоро никаквих података.¹⁸

Свиње су чуване на пашњацима и шумама током читаве године, али је њихов тов, као и прехрана преко зиме, највише зависио од жирења жиром и буквицом. Због тога су многи крајишници, уколико су били у могућности, настојали да узурпирају што више заједничких шума и резервишу их за чување сопствених свиња. Најдаље је у томе отишла породица Ишек у глињској области — за своје потребе узурпирала је, како је половином XVIII века утврдила једна краљевинска комисија, око педесет јутара заједничке храстове шуме, зване Голиња. Неке друге породице задовољиле су се мањим комплексима шума, обично у близини сопствене куће. Неколицини крајишника успело је чак да узурпирану шуму претворе у приватну и да своје поседовно право на њу обезбеде потврдом од стране заповедника. Ипак, већина заједничких шума остала је неподељена све до развојачења Војне крајине, па су право њиховог коришћења уживали сви крајишници, али уз плаћање одговарајућих дажбина.¹⁹

¹⁷ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 102.

¹⁸ F. Rački, нав. дело, 35—37; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30—31.

¹⁹ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; *Acta banalia*, фасц. 11, док. 111.

Право крајишких заповедника на убирање жировине било је уређено регуламентима из 1730. и 1750. године, упркос томе што су крајишници упорно одбијали да се помире са овим наметом. Како су, по слову оба регуламента, крајишници за свако одрасло свињче морали да плаћају само један грош, поједини крајишки заповедници дозвољавали су и кметовима са покупских и посавских властелинстава да жире свиње у крајишким шумама, јер су од њих, на основу слободне погодбе, могли да наплаћују већу жировину. На тај начин повећавали су они своје приходе, али је то неповољно утицало на развој свињогојства у појединим областима јер се осетно скраћивала сезона жирења. Због тога су поједини крајишници, уз сагласност турских власти, прегонили своје свиње у Босну и тамо их држали током јесења и зиме.²⁰

Крајишници Костајничке, Зринске и Глинске капетаније, према подацима које су заповедници споменутих капетанија предочили бану 1743. године, плаћали су на име жировине у просеку 720 форинти годишње. У недостатку поузданијих показатеља, овај податак омогућава да се стекне груба представа о тадашњем стању крајишког свињогојства јер се, претварањем наведене суме у гроше (1 форинта = 20 гроша), лако може израчунати да она представља жировину за 14400 свиња. Број назимади и прасаца не може се ни приближно израчунати, пошто за њих није плаћана жировина. Десетак, пак, година касније, платило је жировину у коштајничкој, зринској, глињској и јасеновачкој области 2088 крајишника који су, судећи по рачунима краљевинског комесара за Банску крајину, поседовали укупно 33434 свиње (19675 великих и 13759 назимади и прасаца), односно 16 комада у просеку. Међутим, било је великих одступања од просека. Док су поједини крајишници имали само по неколико комада, други су поседовали чопоре од више десетина свиња. Највећи је био чопор Саве Видаковића из Јасеновца, који је имао 60 својих и 78 купљених свиња.²¹

Поред свиња, крајишници су држали доста оваца и коза, јер су оне за пролетњих, летњих и јесењих месеци, а у одређеној мери и током зиме, лако налазиле храну на пашњацима и у шумама. За гајење крупне стоке биле су, пак, потребне и ливаде. Без сена за зимску исхрану било је незамисливо држање крава, волова и коња. Ова чињеница разумљива је сама по себи и не треба је посебно доказивати. Сигурно је да сви крајишници нису имали услове за држање крупне стоке. У дубичкој области, за коју постоје потпунији подаци о величини и структури крајишких поседа, само 76 од укупно 196 попи-

саних домаћинстава располагало је 1748. године са мањим или већим површинама ливада. По правилу, веће сенокосе поседовали су они крајишници који су имали и више ораница. Једино они су и могли да држе довољан број волова за обраду земље и коње за војну службу.²² Само на основу овог примера не могу се доносити закључци опште важности, али он упућује на опрез код процењивања учешћа крупне стоке у сточном фонду Банске крајине у првој половини XVIII века, поготово што многи извори потврђују да оскудица сена није била само особеност дубичке области. Међутим, на основу њих не може се ни приближно наслутити због чега бански крајишници нису располагали већим површинама ливада. Извесну улогу у том погледу вероватно је имао и екстензивни начин сточарења, који није трпео никакве забране на испасиштима. У недостатку сопственог сена, неки крајишници су били принуђени да га купују у Турској (Босни). Са знањем војних власти, ова пракса одржала се и у другој половини XVIII века, мада су јој правили препреку строги санитарни прописи. Поједини јасеновачки крајишници исхрањивали су, пак, своје коње у Славонији, а у Крајину су их доводили само када су ишли у службу. Не треба наглашавати да их је то прилично стајало.²³

Један део банских крајишника служио је у коњици. Како су крајишници сами морали да обезбеђују коње за службу, коњогојство је у Банској крајини, чини се, било развијеније него у хрватским провинцијалним крајевима. Држање коња било је скопчано са великим трошковима, јер је за њихову исхрану, посебно у зимским месецима, требало обезбедити доста сена и зоби. Због тога су у коњици служили само богатији крајишници, који су располагали са већим површинама ораница и ливада. Њих је у коштајничкој, зринској и глињској области 1744. године било 1205. Известан број коњаника (катана) постојао је и у јасеновачкој и дубичкој области, па се на основу тога може закључити да су бански крајишници поседовали тада преко 1200 коња. За прилике у XVIII веку овај број није мали, јер је на свако крајишко домаћинство долазило најмање 0,20 грла. Како су коњи представљали право богатство (у крајишким жалбама из 1743. године забележене су следеће цене по грлу: 20, 24, 30, 40 и 50 Рх. фл.), служили су, по правилу, само за јахање. Сасвим ретко коришћени су за ношење терета и вучу. Коње за подвоз, а исто тако и за јахање, узимали су од крајишника и њихови заповедници. Таква пракса, колико се може знати, први пут је уведена за време боравка Луиђија Марсиљија у области између Купе и Уне на прелому XVII и XVIII века

²⁰ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 142—143, 177—184; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30—31, 40. Упореди и: АХЗ, *Acta commisionalia*, кут. 3, фасц. 8, док. 2.

²¹ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 77; *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138. Курс флорена: Z. Herkov, *Građa za finansijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske I*, 416—422.

²² АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 23, док. 45.

²³ АХЗ, *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 14. септембра 1754; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30—31. Поред осталих разлога, бан Јосип Естерхази одлучио је 1737. године да распусти крајишку војску скупљену у „табор” код Глине и због тога што „za konie u marhu pri koliah buduchu passa i szeno... takie pomainkava” (АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 10, док. 746).

и од тада, упркос бројним крајишким жалбама, није више напуштана. Да би некако сачували своје коње, које су бански официри сатирали јахањем и товарима, костајнички крајишници су покушали почетком XVIII века да се ослободе обавезе подвоза и у то име платили су свом команданту Фрањи Делишимуновићу пет стотина рајнских форинти. Међутим, то им није нимало помогло, јер су њихови коњи и даље товарени и јахани.²⁴

Поред тешкоћа око исхране, на стање сточног фонда у Банској крајини неповољно су утицале и многе болести, посебно сточна куга. Ова болест харала је у Хрватској више пута током XVIII века и изазивала велике поморе стоке, што је имало за последицу пораст цена хране и оскудицу меса. Због тога се 1714. године, на пример, прибегло чак и привременој забрани извоза рогате стоке. Први случај сточне пашасти у Банској крајини забележен је 1706. године, када су, према писању костајничког вицезаповедника Адама Геречија, покрепале све овце у костајничкој области, укључујући и његово стадо. По последицама, чини се, посебно је била страшна пашаст стоке 1738. године, јер је у исто време и урод жита био веома слаб. Чак и у другој половини XVIII века, када се посвећивала већа пажња организованом спречавању ширења сточних болести, дешавало се да повремене епидемије потпуно прореде стоку. Тако је, на пример, 1770. године дошло до великог помора стоке, како у Банској крајини, тако и у хрватским провинцијалним крајевима. Авет глади натерала је тада крајишнике да једу месо угинулих животиња, премда су се у њему, како су војне власти обавестиле санитарску комисију у Вараждину, већ примећивали црви.²⁵

3. РИБОЛОВ

У Банској крајини су постојали доста повољни услови за риболов, обзиром да је њена територија била омеђена са неколико већих река и прошарана мноштвом малих речица и потока. Према К. М. Турну и Л. Зинцендорфу, који су крајем XVII века по налогу бечког двора истраживали прилике у Банији, река Купа је била прилично богата рибом. Воде Уне, како су тврдили у свом извештају, биле су још богатије и обиловале су племенитим врстама риба. Међутим, њихове процене заснивале су се на површним утисцима, па је врло вероватно да нису потпуно поуздане. У погледу саме Уне, пак, сигурно је да су претеране. На то, између осталог, указује и једна представка костајничких крајишника са краја треће деценије XVIII века. Према

²⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 24, док. 271; *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; НАЗ, *Epistolae*, том 28, док. 61; F. Rački, нав. дело, 35—37; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 31—32, 34, 38, 51.

²⁵ НАЗ, *Epistolae*, том 43, док. 34; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 11, док. 92; *Hrvatsko kraljevinsko vijeće*, фасц. 63, док. С-16, С-24, С-72; *Zaključci Hrvatskog sabora* III, 5—6, 14; IV, 123—126.

овој представи, воде Уне су због брзог тока биле сиромашне рибом, па је неколико рибарских породица из Костајнице морало да напусти своја станишта, како због слабог улова, тако и због притиска од стране костајничког заповедника. Риболов на Уни отежавала је и чињеница што је граница са Турском ишла средином реке, а Турци нису дозвољавали рибарима да лове на њиховој страни.²⁶

Посебно велики значај за риболов у костајничкој, дубичкој и јасеновачкој области имала је река Сава, која је стално плавила широки појас приобалног земљишта. После повлачења воде у корито, како су јасеновачки крајишници казивали представницима хрватских staleжа 1743. године, на плавленим теренима „*zna doszta rib osztati*“. Ова риба задржавала се у бројним јаругама, „*koje sze grade kada voda izaide*“. Поред овог сведочанства јасеновачких крајишника, о риболову у разлицима око Саве говоре и бројне сачуване потврде о плаћеној такси за „*ribariu у racz lovlyenyе vu lugu kosztainichkom*“. Рибарење у самој реци, чини се, није било посебно развијено, пошто је било неупоредиво сложеније и теже него ловљење рибе у јаругама.²⁷

Право на слободан риболов, према расположивим изворима, било је код насељавања области између Купе и Уне крајем XVIII века изричито признато само једној скупу досељеника, док су га други уживали прећутно. Међутим, већ при крају прве деценије XVIII века забрањивано је костајничким крајишницима да лове рибу, јер је њихов заповедник Фрањо Делишимуновић, поступајући слично земљишној господи на властелинствима, присвојио право на риболов. У пракси је то значило да крајишници нису могли да лове рибу без плаћања одговарајуће таксе или давања дела улова свом заповеднику. Право да слободно лове рибу остављено је само неколицини католичких свештеника у банијским жупама и калуђерима православног манастира Комоговине. Калуђерима су војне власти, водећи рачуна о специфичностима манастирске исхране, признале чак искључиво право на риболов у Јошавки и једном делу Суње („*od Pasztusse Szunionom vodom do Dabichevoga mlina, od Dabichevoga mlina do Jossavke pervoga vrela*“). Казна за крајишнике, уколико наруше манастирско право на рибарење у споменутим водама, износила је дванаест и по „белих“ дуката.²⁸

Присвајање права на риболов у крајишким рекама од стране заповедника капетанија и њихових заменика није било срачунато на обезбеђивање довољних количина рибе за сопствене потребе, већ првенствено на претварање риболова у уносан извор допунских прихода.

²⁶ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 72; S. Gavrilović, *Građa vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 152—153.

²⁷ В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 35; АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; фасц. 42, док. 117.

²⁸ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 1, фасц. 3, док. 12; НАЗ, *Kanonske vizitacije*, Protokol 12/III, f. 7 и 28; Архив САНУ у Сремским Карловцима, ПМ „А“, 335/1772; F. Rački, нав. дело, 35—37; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 102.

да. За своју потрошњу могли су заповедници да добију довољно рибе из засебних рибњака, које су поседовали на основу чл. 18 Регуламента за Банску крајину из 1730. године. Рибу у рибњацима коштајничког заповедника и његовог заменика ловили су крајишници уз обавезу предаје једне половине улова. Јасеновачки заповедник снабдевао се рибом из Саве, а ловили су му је тамошњи пандури „z tresum”. Један део њиховог улова је сушен и одвожен на заповедничково властелинство. Слично је, вероватно, било и у другим областима Банске крајине.²⁹

Како су могућности улова у крајишким водама далеко превазилазиле њихове потребе, крајишки заповедници су дозвољавали појединим крајишницима да, уз плаћање одређене таксе, лове рибе за сопствену потрошњу или за продају. Захваљујући томе, створени су услови да се поједини крајишници баве риболовом као основним или допунским видом привређивања, па је у Костајници, на пример, живело у трећој деценији XVIII века чак шест рибарских породица. Судаћи по рачунима коштајничког малтара, лабе пуне рибе нису биле никаква реткост на коштајничком тржишту. У Јасеновцу је право на веома уносан риболов у „јаругама” добила само неколицина крајишника, док су остали били упућени да од њих купују рибу. Осећајући то као тешку неправду, јер „szlusiti jednako moraju”, јасеновачки крајишници су тражили 1743. године „da szeljani vszakoga szella vu szvojem kotaru the jaruge na hise u vremena med szobom szlobodno podele, kak komu bude mogla szrecha potechi”. Али, испуњавање њиховог захтева довело би у питање значајну ставку у приходима њиховог заповедника, па је било наивно очекивати да ће он на то пристати и дозволити слободан риболов свим припадницима крајишке заједнице. Наиме, јасеновачки заповедник, исто као и заповедници других капетанија, дозвољавао је риболов у својој области само уз плаћање одговарајуће таксе, премда таква пракса није имала чвршћег основа у прописима који су важили у Банској крајини до половине XVIII века. За појединачну дозволу за рибарење, судаћи према крајишким жалбама упућеним хрватским сталежима 1745. године, плаћао се годишње по један империјал, што је заповедницима капетаније доносило сваке године око сто империјала допунског прихода. После регулације Банске крајине 1750. године, када су сви допунски приходи крајишких заповедника уступљени краљевинској благајни, узимано је „od ribichev koteri vu polju kad sze voda razleva u po zatoneh ribe na pechat love od vszakoga na meszcz po 5 grossa.”³⁰

²⁹ *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 32. Понекад су војни заповедници куповали рибу и од турских поданика (Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 4, док. 74).

³⁰ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 77; *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 8, док. 2; S. Gavrilović, *Građa vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 152—153; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 35.

4. ТРГОВИНА, ЗАНАТИ, НОВЧАРСТВО

У својим жалбама и представкама, упућиваним на све могуће стране, крајишници нису скоро никада пропустили прилику да се, поред осталог, пожале и на препреке које су чињене њиховој трговини. Ова чињеница могла би се схватити двојачко: или је бављење трговином било распрострањена појава међу крајишницима или су, пак, банијски трговци били веома утицајни и због тога успевали да своје интересе прикажу као интересе целе крајишке заједнице. Када је реч о првој половини XVIII века, доступни извори више говоре у прилог прве претпоставке. Богати и утицајни трговачки сталеж у банијским градићима, а посебно у Костајници, образовао се, колико се могло утврдити, тек у другој половини XVIII века. Поред других чинилаца, значајан подстицај његовом образовању дала је и регулација Банске крајине 1750. године, јер су тада утврђене обавезе трговаца у погледу војне службе и створене могућности да поједини крајишници добу до знатнијих сума новца, првенствено закупљивањем крчми, скела и малти.³¹

Банска крајина била је по страни од мреже унутрашњих саобраћајница и трговачких путева у Хабсбуршкој монархији, али, упркос томе, њено место у трговачком промету није било безначајно, понајвише захваљујући чињеници што је преко њене територије могла да иде трговина са Турском. Оживљавање трговине између турских и аустријских поданика, после дугогодишњег застоја изазваног бечким ратом, започело је на прелому XVII и XVIII века. Правни оквир за то створен је уговором о миру у Сремским Карловцима 1699. године, када су се Хабсбуршка монархија и Турска сагласиле око предузимања одређених мера ради заштите међусобне трговине и њених носилаца. Одредбе о трговини ушле су и у касније аустро-турске мировне споразуме, али је на основни правац њеног развоја у XVIII веку, према владајућим схватањима у нашој историографији, највише утицао мир у Пожаревцу 1718. године, јер он је створио простор за снажан продор турских поданика на тржиште Хабсбуршке монархије. Премда је њихово продирање углавном ишло у правцу Угарске, Срема и Славоније, изван број турских трговаца („Грка или калаисара”) трговао је и у Банској крајини. Војне власти нису у првој половини XVIII века ништа предузимале ради ограничавања њихове делатности. Први корак у том погледу учињен је 1761. године, када је изван број „калаисара” био принуђен да прими аустриј-

³¹ Упореди нпр.: АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 8, док. 2; *Acta congregationalia*, фасц. 26, док. 75; фасц. 34, док. 138; фасц. 228, док. 283; F. Rački, нав. дело, 35—37; S. Gavrilović, *Građa vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 148—149, 153—154, 164, 177—184; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 31—33, 35.

ско подаништво и да се интегрише у крајишке општине, док су други протерани са територије Банске крајине.³²

У трговини са Турском посебно место у Банској крајини припало је Костајници, где је образовање трговачке чаршије започело већ почетком XVIII века. На то су у великој мери утицали повољан положај самог насеља и чињеница да су војне власти, ради потпуније санитарне контроле и лакше наплате разних дажбина, усмеравале целокупан промет са Босном на неколико граничних прелаза, међу којима је био и костајнички мост на Уни. Како је највећи део увоза и извоза био постепено усмераван на овај прелаз, Костајница је постала једна од кључних тачака (контумац) у санитарном кордону који је Хабсбуршка монархија успоставила према Турској. Зграда за карантин изграђена је у њој око половине XVIII века, мада се већ раније осећала потреба за њом. Захваљујући карантину, преко Костајнице је одржаван најнужнији промет са Босном, чак и у време епидемије куге. Када у турским крајевима није било куге, војне власти су допуштале трговину са њима и преко неколико других граничних прелаза. Најважнији међу њима били су код Дубице, Новог, Обљаја и Пауновца.³³

На основу расположивих извора тешко се може стећи потпуна представа о обиму и структури трговине банских крајишника са турским поданицима у првој половини XVIII века.³⁴ По обиму, чини се, најважнији је био увоз рогате стоке, коња и свиња, које су у Босни, поред правих сточних трговаца, куповали и обични крајишници. У трговини коњима учествовали су понекад и заповедници капетанија, а неколико „сараценских коња“ купљено је у Бањалуци 1706. године за бана Ивана Палфија. Значајно место у увозној трговини имала је почетком XVIII века камена со, коју су костајнички трговци набављали у Босанској Градишци. Како је босанска камена со била јефтинија од морске, која је у Хабсбуршкој монархији представљала уносан владарски монопол, крајишници су је увозили без обзира на више узастопних забрана од стране Ратног већа. Поред стоке и соли, довожен је са турске стране восак, дуван, коже, шербет, млинско камење и уловљена дивљач. Највећи део крајишника који су учествовали у увозној трговини није располагао неким већим капиталом, већ је, судећи на основу крајишких жалби са краја треће деценије XVIII

³² Е. Ковачевић, нав. дело, 73; С. Гавриловић, *Прилог историји трговине и миграције Балкан—Подунавље XVIII—XIX столећа*, Београд 1969, 5—110; АХЗ, *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 25. јуна 1761.

³³ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 11, док. 35; фасц. 35, док. 16; фасц. 34, док. 138; *Acta commissionaria*, кут. 2, фасц. 4, док. 29; *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 18. октобра 1751. и 25. јуна 1761. године; НАЗ, *Epistolae*, том 43, док. 26; *Zaključci Hrvatskog sabora III*, 434, 453, 455; IV, 327—328, 357.

³⁴ Потпунији подаци постоје тек за другу половину XVIII века, када је управа костајничког контумаца почела водити уредну евиденцију робе која је из Босне довожена у Костајницу (упореди нпр.: АХЗ, *Hrvatsko kraljevinsko vijeće*, фасц. 197/1775).

века, куповао од турских поданика мале количине робе, чијом се препродајом једва зарађивало за одржавање голог живота. Ова роба је већим делом узимана за готов новац или на вересију, јер извоз је, чини се, заостајао по свом обиму за увозом, пошто су се у Банској крајини, па и у провинцијалним деловима Хрватске, тешко налазиле оне врсте робе за којима је постојала већа потражња на турском тржишту. Банијски трговци, а у одређеној мери и трговци из Босне, преносили су са аустријске на турску страну бакар, жељезо, производе од метала, тканине и мед. Забележени су и случајеви шверцовања оружја, премда је таква трговина била најстроже забрањена.³⁵

Укључивши се у трговачки промет унутар граница Хабсбуршке монархије и у извозну трговину са млетачком Далмацијом, банијски трговци, посебно они из Костајнице, Дубице и Јасеновца, трговали су на широком простору од панонских равница до јадранске обале, остављајући за собом бројне трагове свог присуства. Најупечатљивији траг представљају судски спорови и бројне жалбе на малте и различне злоупотребе од стране појединих представника цивилних и војних власти. Најчешће су трговали дуваном, воском, стоком, свињама и сувим месом. Посебно значајно место имали су банијски трговци у трговини дуваном, који су набављали у Славонији и продавали у Банији, Карловачком генералату и Приморју. О обиму ове трговине, а у њу су појединци улагали и по неколико стотина форинти, речито сведочи чињеница да је, на пример, преко малте у Костајници прешло за само годину дана — од 10. маја 1750. до 10. маја 1751. — неколико десетина товарних коња, двадесет лаба и пет кола са укупно 211 товара дувана. Од ове количине 85 товара превезли су Никола и Тодор Дринић, 28 Гајо Попић, 24 Михајло Јуришић, 24 Матија Вакановић, 18 Тодор и Танасије Бурић, 12 Маленица Боберић, 8 Јово Малинковић, 8 неки Трифко и 4 Бурица Иванчевић.³⁶

Поједини крајишници су настојали да се укључе и у трговину вином, које је у Банској крајини, упркос доста развијеној домаћој производњи, трошено у већим количинама него што је произвођено. Али, њихова настојања отежавала је чињеница што су заповедници капетанија и њихови заменици резервисали за себе искључиво право на крчмарење у летњим месецима, када се пиће најбоље и продава-

³⁵ Архив ЈАЗУ у Загребу, *Гур.* X, док. 103; *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 25, 60; АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 4, док. 167; фасц. 7, 167, 604; фасц. 14, док. 149; *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; фасц. 35, док. 16; НАЗ, *Libelli supplices*, том 10, 155; *Zaključci Hrvatskog sabora V*, 47, 118; Ф. Раčki, нав. дело, 10, 29, 32—33; С. Гавриловић, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 153—154; Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja*, 121—122. Преко Босне довожене су у Банију и мање количине каве (АХЗ, *Acta Confinii croatici*, фасц. 4, док. 6. б.).

³⁶ Неки примери: АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 26, док. 75; фасц. 228, док. 238; АХЗ, *Acta conferentiarum*, фасц. 2, док. 258; *Zaključci Hrvatskog sabora III*, 185; I. Mažuranić, *Rješenja zemaljske uprave za Slavoniju 1738—1742*, Осиек 1970, 417, 420, 430. Подаци о промету преко костајничке малте: АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138.

ло. Да би потрошња била што већа, забрањивано је становништву да у јуну, јулу и августу троши сопствено вино. Крајишници се са тим никако нису могли помирити, па су тражили, како је то речено у једној њиховој представи са краја треће деценије XVIII века, да „сирوماхи који имамо свога домаћег да би свога с миром могли пити и ако би домаћег могли што продати да је слободно”. Њиховом захтеву није се изашло у сусрет, већ је Регуламентом за Банску крајину из 1730. године озакоњено искључиво право крајишких заповедника на виноточје у летњим месецима. Шта више, крајишници су били обавезни да им тада дозволе и точе вино у бројним крчмама по селима и уз путеве. Захваљујући томе, обезбеђени су заповедницима капетанија и њиховим заменицима знатни приходи и сигурно тржиште за вино са њихових посела у хрватским провинцијалним крајевима.³⁷

Трговина банијских трговаца била је оптерећена знатним дажбама, како на територији Банске крајине, тако и ван њених граница. Питање дажба на територији Банске крајине формално је уређено тек Регуламентом из 1730. године, али су оне, судећи на основу бројних сведочанстава, уведене далеко раније, можда већ на самом почетку XVIII века. На то, између осталог, упућује и чињеница што је коштајнички вицекапетан Адам Гереци обавестио загребачког бискупа 1706. године да је забранио крајишницима прелажење на турску страну без „пасоша” и малтарског „печата”. Али, коштајнички трговци, како је неки Јанош Антолчић писао банском намеснику Петру Кеглевићу 1708. године, нису пристајали да плаћају малтарске дажбине, већ су, „violenter sze harmiczarom oronuiuch у pomorom grozech”, и даље преносили своју робу „chez Kosztainiczu w turszku zemliu prez vszake plache na harmiczah”. Неколико година касније били су крајишници већ принуђени да плаћају „трговину” на коштајничком мосту преко Уне, али су на основу њихових жалби на овај намет, чије су увођење држали за велику неправду и злоупотребу од стране свог заповедника Фрање Делишимуновића, не може утврдити колико се плаћало по товару поједине робе, ако је уопште и примењивана нека устаљена малтарска тарифа. И каснији заповедници наметали су дажбине на све чиме су крајишници трговали, премда за убирање малти на крајишкој територији није било чвршћег правног основа. Њихова пракса је, на крају, била делимично озакоњена Регуламентом из 1730. године, који је крајишнике обавезао да плаћају на име малте од сваке лабе дувана 34 крајцара, лабе меда 30 крајца-

³⁷ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; S. Gavrilović, *Grada vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 143, 151; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 32. Премда су ретко поседовали винограде, католички свештеници у жупама Банске крајине уживали су право виноточја, али је и њима то право ускраћено после 1730. године (НАЗ, *Kanonske vizitacije*, Protokol 12/III, f. 7, 28; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 43).

ра, лабе вина 15 крајцара и товара воска 17 крајцара. Остала роба, без обзира да ли је увожена или извозена, била је ослобођена малте. Банијски трговци од тога, ипак, нису имали скоро никакве користи, јер су крајишки заповедници, који су уживали приходе од малти и скела у Јасеновцу, Костајници, Глини и на Уни код Новог, постепено подвргли дажбама целокупан трговачки промет у Банској крајини.³⁸

У односу на трговце са стране, домаћи трговци уживали су на територији Банске крајине неке олакшице код плаћања малте и коришћења речних прелаза. У Костајници су, на пример, домаћи трговци сољу давали упола мање дажбине него трговци из Карловца. Ван граница Банске крајине нису имали никаквих повластица, па су се суочавали са бројним „сувим” и „мокрим” малтама. На трговачком путу од Славоније до Приморја наплаћивана је малта на десетак места, а, између осталих, убирали су је чак рибари на Купи и жупник у Петрињи. Банијским трговцима је ипак најтеже падала малта у Карловцу, јер су на њој морали да плаћају и највеће дажбине: за товар воска 2 форинте, товар дувана 21 крајцар и товар сланине 18 крајцара. Због тога су више пута тражили њено укидање, а коштајнички трговац Гајо Попић ишао је са тим циљем 1741. године чак у Беч. Тамо је пред Ратним већем успео да докаже неоснованост тврђњи карловачког генерала да малта у Карловцу представља накнаду за испашу трговачких коња у Шварчи, али, упркос томе, није постигао њено укидање.³⁹

У условима затворене натуралне привреде није се осећала већа потреба за занатским производима, па је занатство у Банској крајини у првој половини XVIII века било у сенци трговине. Његовој неразвијености је, чини се, доприносила и чињеница што постојање већег броја занатлија, који би искључиво живели од своје производње за домаће и страно тржиште, није било спојиво са крајишким војним уређењем, чији су темељи почивали на сељачком земљишном поседу оптерећеном обавезом војничке службе. Ипак, у расположивим изворима спомиње се понеки опанчар, крзнар, дрводеља и млинар, односно оне занатлије чија је делатност била усмерена на задовољавање најосновнијих потреба становништва. Остаје непознато да ли су се они бавили занатом као основним или, пак, допунским видом привређивања. Зна се само да су неки јасеновачки крајишници, вешти у

³⁸ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 20, док. 77; *Acta commissionaria*, кут. 3, фасц. 8, док. 2; *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; фасц. 35, док. 16; фасц. 227, док. 189; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Acta Keglevichiana*, фасц. 3, док. 25; НАЗ, *Epistolae*, том 43, док. 26; F. Rački, нав. дело, 35—37.

³⁹ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; фасц. 35, док. 16; фасц. 209, док. 258; фасц. 228, док. 238; *Zaključci Hrvatskog sabora III*, 185, 243, 248—249, 250—251, 253, 280, 287—288; IV, 268, 275, 384, 411—412; V, 96, 225—237; S. Gavrilović, *Grada vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 153—154; Z. Herkov, *Mjere Hrvatskog primorja*, 129—138; P. Leber, *Povijesne crtice nekijh župa u bivšoj Banskoj krajini*, Zagreb 1912, 23.

обради дрвета, правили и продавали мање лађе и на тај начин повећавали своје скромне приходе од пољопривреде и сточарства.⁴⁰

Поред малобројних домаћих занатлија, који све до последњих деценија XVIII века нису имали цеховску организацију и могућност да се преко ње супротставе нелојалној конкуренцији са стране,⁴¹ делале су у Банској крајини и неке занатлије из Босне, првенствено шербеташи и бојације. Међу овим последњим био је и неки Хаџи Исмаил, који је, заједно са својим братом Ибрахимом, закупио у Костајници 1735. године од тамошњег команданта један дућан за шест цекина годишње и отворио бојацијску радњу. Како се за кратко време њихов посао разграно, отворили су још једну радњу у Иванићу и довели из Босне неке рођаке да им помажу. Међутим, њихово богатство привукло је разбојнике, који су једне ноћи упали у радњу у Костајници, заклали Ибрахима, његовом шегрту одсекли главу и однели сав новац који су наши: 120 цекина, 170 царских шкуда и разног ситног новца у вредности око 200 форинти. Сума опљачканог новца, уколико је и приближно тачна и уколико је зарађена у Костајници, могла би да представља далеку индицију о уносности бављења занатом у Банској крајини.⁴² На могућност да су занатским услугама оствариване пристојне зараде указује и чињеница да је, на пример, један дрводеља у Костајници, 1750. године, за дан рада наплаћивао осам гроша. Уз такву дневницу, под претпоставком да је имао довољно посла, могао је за месец дана да заради око десет форинти, што је, поређења ради, било довољно за куповину доброг вола.⁴³

Премда су већину потребних добара за свакодневни живот обезбеђивали сопственом производњом, крајишницима су повремено биле неопходне мање или веће суме новца за подмиривање неких обавеза према војним заповедницима и за набавку оних производа које нису сами могли да произведу. Како су већином оскудевали у готовом новцу, долазили су до њега најчешће продајом стоке. Уколико је више њих у исто време било принуђено да на тај начин обезбеди потребан новац, као што је то био случај приликом набавки нових униформи половином XVIII века, долазило је до наглог и великог пада цена стоке. У Банској крајини било је, ипак, и појединаца за које се поуздано знало или само веровало да располажу огромним богат-

⁴⁰ Неки помени занатлија: АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; *Zbirka matičnih knjiga rođenih, venčanih i umrlih*, књига 495, ф. 273; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 8, док. 2. Упореди и: В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 30. Поједине банијске занатлије држале су шегрте и помоћнике. На то, између осталог, упућује и изјава Јована Кирете, бискуповог поданика из Аугуштановца, који је, позван да сведочи у једном спору 1747. године, казивао судији „da vu Glini tri letha kovachie vuchilsze ie” (АХЗ, *Istrage sudaca Banskog stola*, фасц. 1, док. бр. 4).

⁴¹ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 46, док. 38; фасц. 220, док. 1062; Упореди и: R. Horvat, *Kratka povijest Petrinje*, *Novosti* br. 161 од 13. 6. 1926.

⁴² АХЗ, *Spisi obitelji Sermage*, фасц. 19, док. 1887.

⁴³ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138.

ством у готовини. Међу њима, на пример, био је и један костајнички крајишник о коме се говорило, како је вицекапетан Костајничке капетаније Адам Гереци писао 23. јула 1708. године капетану Фрањи Делишимуновићу, „da polouniak penez bi mogal naszirati”. Ови богатији крајишници, користећи се туђом невољом, налазили су начина да своје богатство још више увећају, дајући позајмице сиромашнима уз узимање земље у залог. Обзиром на саму природу ствари, међусобно позајмљивање новца не може се пратити у извезима. Међутим, сигурно је да су позајмице, уз залагање покретне или непокретне имовине, биле прилично распрострањена појава, па су војни заповедници већ у првој половини XVIII века настојали да спрече залагање земље. О томе, између осталог, сведочи и чињеница да је глињски заповедник Никола Петковић 24. фебруара 1739. године доделио земљишни посед Драгиши Копачу и његовим наследницима под условом да „oni rako prez znanja u dopuschenia komendanzkoga od rechenoga grunta nikai prodati ali zalositi szmeli nebu”. Намера војних власти да спрече задуживање становништва још више се испољила после регулације Банске крајине 1750. године. Тада донетим Регуламентом забрањено је крајишницима да се задужују без знања својих старешина, јер се, како је забрана образложена, „nad vnogemi tuliki veće puti nahadjaју se dugi da nje izplatiti ves imetek njihov zadovoljen ni”. Ова мера, сасвим очигледно, била је срачуната на то да сачува неокрњену крајишку имовину, посебно земљу, пошто је то било у интересу војне службе. У другој половини XVIII века посебно строго се пазило на задуживање хусара, који су морали да буду богати како би могли да издржавају коње и набављају скупу опрему.⁴⁴

Највећи зајмодајци у Банији биле су католичке жупне цркве и капеле, јер су многе од њих остваривале одређене приходе од милости и земље коју су поседовале. Део тих прихода, уз уобичајену камату од 6%, давале су на зајам крајишницима, како католицима, тако и православнима. У књигама канонских визитација горског и дубичког архијаконата, који су обухватили све католичке жупе на територији Банске крајине, сачувана је богата грађа о финансијском пословању жупних цркви и капела и о њиховим дужницима. На основу површног увида у ове рачуне, јер за њихово детаљније проучавање нису постојале могућности, стечен је утисак да су крајишници око половине XVIII века дуговали цркви доста новца. Како многи међу њима нису враћали своје дугове и по више година, могло би се закључити да се новац споро обртао. Ова чињеница, сама по себи, указује на неразвијеност привреде и робноновчаних односа.⁴⁵

⁴⁴ АХЗ, *Acta commissionaria*, кут. 3, фасц. 7, док. 7; *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповеди хусарског мајора Петра Ботичког од 2. јуна 1764. и из априла 1765. године; E. Laszowski, *Prilozi za povjest hrvatske Kraјine (nastavak)*, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 8, 1906, 35—36; S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskој kraјini*, 177—184.

⁴⁵ НАЗ, *Kanonske vizitacije*. Protokoli 11/II, 12/III, 13/IV и 112/I.

V ДРУШТВО

Крајишници су представљали осебујну друштвену групу у разубеном феудалном друштву Хабсбуршке монархије. Јединствену целину чинили су само у односу на друге друштвене групе, док су се међусобно приметно разликовали по свом имовном стању и друштвеном положају. Најистакнутије место у њиховој слојевитој заједници припадало је кнезовима и народним војничким старешинама, а на дну друштвене лествице налазили су се беземљаци.

1. РАСЛОЈАВАЊЕ КРАЈИШКОГ ДРУШТВА

Као слободни сељаци-војници, потчињени једино владару, крајишници су за своју војничку службу уживали земљишне поседе ослобођене јавних пореза и обавеза какве су имали зависни сељаци на властелинствима. Премда су сви били подједнако оптерећени службом, јер је до половине XVIII века свака кућа давала по једног војника, крајишки земљишни поседи, супротно од оног што би се логично могло очекивати, били су различите величине. Док су једни поседовали неколико десетака, па и више од стотину јутара земље, као што је био случај са неким Николом Берислављевићем из Чремушнице, други су имали само кућиште и понеко јутро оранице. Било је, чак, и таквих који уопште нису имали земље, већ су, као слуге, „уговорници” или „кметови”, обрађивали земљишта имућнијих крајишника.¹

Раслојавање крајишке заједнице, како се стиче утисак на основу оскудних и фрагментарних извора, започело је већ приликом насељавања и стварања крајишта између Купе и Уне на прелазу из XVII у XVIII век. Несређене прилике у новој крајини, у којој су се сукобљавали петрињски и бански официри око права на заповедништво, отежавале су организовано насељавање и расподелу земљишта међу досељеницима. Због тога се често и догађало да се поједине

¹ АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 6; *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Попис хусара и њихових земљишта у компанији Милоша Мравовића из 1752. године; *Acta Capituli saec.* XVIII, фасц. 23, док. 45; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 22, 50—51.

досељеничке скупине почну између себе „за земље larmati”. У таквим околностима лако је полазило за руком „јачим” крајишницима, међу њима и неким народним старешинама, да дођу до више земље од других. Обавештавајући загревачког бискупа о приликама у глињској области, где су сукоби око земље били скоро свакодневна појава, тамошњи заповедник тврдио је у свом писму од 19. јула 1699. године да би и на његовом поседу у околини Класнића, да то није енергично спречавано, „pojaksi vszu zemlyu zavveli, a drugim, sziromahom, ne bi nikay osztalo”.²

Почетком XVIII века, када је област између Купе и Уне потчињена хрватском бану и сталежима, пропуштена је прилика да се одговарајућим прописима уреде поседовни односи или, бар, питање минималне и максималне величине крајишких поседа. Овај пропуст одговарао је појединим крајишким заповедницима, који су, по свом нахођењу, признавали крајишницима право на заузету земљу или вршили њену прерасподелу. Само у једном случају — када је глињски заповедник Фрањо Делишимуновић решио 1703. године да на земље, „kotere planinski Vlahi k turszkoj megy iz visse derse”, пресели неке крајишнике из Зринског поља — могла се прерасподела оправдати неким општим интересима. У другим случајевима, пак, одузимана су земљишта једним и, уз веома високу цену, продавана другим крајишницима. Како крајишки заповедници нису вршили прерасподелу земље да би уједначили величину поседа својих војника, већ да би њеном продајом остварили високе допунске приходе, није била реткост да одузета земљишта, после плаћања одговарајуће цене, буду враћена њиховим ранијим поседницима. Тако је, на пример, костајнички заповедник Фрањо Делишимуновић, судећи на основу једне крајишке жалбе из 1712. године, одузео земљу неким Млиножанима и продао Чунтићанима за педесет цекина, а онда ју је, добивши и од оштећених Млиножана четрдесет цекина, вратио онима „ча е и била”. Крајишко становништво није мирно подносило имовинску несигурност и злоупотребе својих заповедника. Костајнички крајишници су се, чак, побунили 1706. године против свог вицекапетана Адама Геречија, оптуживши га да је заједно са летованићким поркулабом, „vsze zemlie nim rouzel u prodal”. Међутим, ни после буне се стање није битније променило, што потврђују бројне крајишке жалбе, укључујући и већ споменути жалбу костајничких крајишника из 1712. године.³

² В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 21—28; НАЗ, *Epistolae*, том 27, док. 97—98, 100; *Libelli supplices*, том 6, док. 69; том 7, док. 99. Бројни сукоби и спорови око земљишта вођени су и између бискупових децималиста и прецијалаца насељених са банијске стране Купе, премда је њихово насељавање било колико-толико организовано. Види: НАЗ, *Libelli supplices*, том 7, док. 25; том 8, 20, 69, 70.

³ R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine* III, 231—232; F. Rački, нав. дело, 35—37; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 25—26, 36—37, 42, 47, 49; Исти, *Грађа о бунама у Банији*, 14, 29—30.

Земљишна политика крајишких заповедника, а посебно продаја још незаузете и већ напуштене земље за велике суме новца, само је повећала имовинске разлике међу крајишницима. Да прошири свој посед куповином земље, чија се цена крајем треће деценије XVIII века кретала између педесет и сто дуката по јутру, могао је само неки већ добростојећи крајишник. То потврђује и сведочење јасеновачких крајишника, који су 1743. године саопштили представницима хрватских сталеза да „некоу chizto malo zemlicze имају, а други verlo vesh — ki ima zakaу kupiti”. Истина, више војне власти, подстакнуте крајишким жалбама, одредиле су 1730. године висину „регала” који су крајишки заповедници смели да узимају приликом доделе земље својим војницима, али овај пропис није увек поштован. Тек после регулације Банске крајине половином XVIII века, када је број војних обвезника из поједине куће одређиван у зависности од величине њеног земљишног поседа, слободна земљишта нису више продавана онима који су могли за њих више платити, већ су, уз минималну накнаду, уступана безземљашима и сиромашнијим крајишницима. Предност међу њима давана је онима који су имали у кући више мушкараца способних за војну службу.⁴

Поједини крајишници покушавали су, најчешће успешно, да повећају своје поседе узурпацијом заједничких земљишта — „гмајни”. Костајнички десетник Никола Буњевац, на пример, присвојио је и обрађивао крајем треће деценије XVIII века неку општинску земљу коју су његови суграђани намеравали „на izor dati”. И петнаестак јасеновачких крајишника из Крапја, „nemaјусi zbog mochvari ku-di lana szejati”, такође је узурпирало 1742. године земљиште на општинској „гмајни”, због чега их је њихов заповедник казнио глобом од 30 дуката. Кажњавање ових крајишника не представља доказ да су војни заповедници спречавали сваки покушај присвајања заједничких земљишта, јер се зна да су они, добивши од појединаца велике своте новца на име мита, толерисали чак и узурпацију већих комплекса шуме, премда су на тај начин губили део прихода од жировине. Доста узурпираних шума претворено је, уз сагласност војних власти, у „приватне”. Присвајање делова шуме, посебно хрестове и кестенове, представљало је у првој половини XVIII века најраспрострањенији вид узурпирања заједничких земљишта. Присвојивши за себе простране комплексе најбоље шуме, поједини крајишници били су у могућности да гаје више свиња од других и да на тај начин остварују велике приходе. Судаћи на основу записника једне саборске комисије, која је половином XVIII века истраживала прилике у Банској крајини, највише заједничке шуме — око педесет јутара — присвојила је породица Ишек у глињској области. Нешто мање ком-

⁴ S. Gavrilović, *Grada vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 159; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 35, 39; АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед од 27. 8. 1756.

плексе хрестових и кестенових шума држало је још неколико десетака крајишких породица. Најчешће је била реч о породицама кнезова и народних војничких старешина. Међу њима налазили су се и потомци кнеза Остоје Милићевића, који је 1687. године, док још Турци нису били прогнани преко Уне, довео прву већу скупину Срба у глињску област.⁵

Поседујући доста земље, више него што су могли сами да обраде, поједини крајишници насељавали су на својим поседима „уговорнике” и „кметове”. Тако је, на пример, глињски заповедник Петар Парамински, судећи у једном спору око земље, утврдио 1735. године да браћа Милан, Тодор и Радојица Аћимовић из Бовића „tak obilnu zemlyu szvoju . . . имају, kak ni lisztor kaj vugovornika k szebi vuzeli, nego i dva kmeta prieli i naszelili jeszu i vugovorniku del vu zemlyah vugovorili”. Обзиром да се спомињу у малом броју извора, скоро је немогуће утврдити ко су били „уговорници” и под којим су условима насељавани. О „кметовима”, пак, зна се далеко више. Према казивању неких народних војничких старешина, који су такође држали „кметове” на својим поседима, њихови „кметови” били су беземљаци „ki szu sze vu njihovom potrebnom vremenu k nami pritisznuli i pri nasz na nasoj zemlyu sztali”. За разлику од слуга, који су живели у господаревој кући, „кметови” су имали сопствене куће. Од крајишника, на чијој су земљи живели, добијали су и нешто земље да је обрађују за свој рачун. Није поуздано утврђено какве су биле њихове обавезе према онима који су их населили на свом поседу, али има основа за претпоставку да су били дужни помагати им у обради земље, односно давати работаре. Како нису имали сопствене баштине, „кметови” нису подлегали војној обавези. Међутим, војне власти су половином XVIII века, настојећи да војном службом обухвате што већи број крајишника, регрутовале и сврстале у новостворене компаније и већину крајишких „кметова”. Очекујући да се њихови ранији господари неће лако са тим помирити, обзиром да су са „кметовима” губили и она земљишта која су им својевремено дали на коришћење, бански намесник Људевит Ердеди наредио је капетану Мили Мравовићу почетком 1750. године, како је то забележено у протоколу заповеди Глињске регименте, „da ostro kneze y one krainschane koy kmete имају opomene y ostro prepove, da kmete szvoje, koy vu compagny zapiszani jeszu, pod veliku kastigu preganyati nemaју”. Требало је такође да им запрети да ће им бити одузет целокупан посед, уколико покушају тражити од својих дотадашњих кметова неке службе или их буду узнемиравали у коришћењу „zemlyah oneh koje do szada ladali jeszu”.⁶

⁵ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 8, док. 2; НАЗ, *Libelli supplices*, том 13, док. 6; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 28—29, 39; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 382, 388—390.

⁶ В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 50—51; АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 6; *Banska generalkomanda*. Протокол заповеди. Заповед капетану Мили Мравовићу из 1750.

Раслојавањем крајишког друштва постепено је образован у Банској крајини танак слој, за гадашње прилике, богатијих крајишника, већином кнезова и народних војничких старешина. Неки међу њима градили су свој престиж на везама са заповедницима капетанија, који су, чак и у случају крајишких жалби, прећутно прелазили преко њихових злоупотреба и омогућавали им да се богате на рачун крајишника. Крајишки заповедници су им ишли на руку зато што су, према тврђењу Б. А. Крчелића, морали одржавати добре односе са крајишким народним старешинама да би и сами могли несметано да се богате, пљачкајући крајишко становништво. Повезивање интереса крајишких старешина са интересима заповедника капетанија водило је обезглављивању крајишке заједнице, слабило њену отпорност и олакшавало уплитање војних власти у свакодневни живот крајишника.⁷

Богатији крајишници нису сразмерно свом богатству допринесли обезбеђивању средстава за подмирење неких заједничких обавеза, већ су давали у ту сврху једнако као и други житељи Банске крајине. Тако је, на пример, свака крајишка кућа, без обзира на величину земљишног поседа којим је располагала, морала да плати 1742. године исту суму новца за опремање војника за рат у Италији, што је, обзиром да је за сваког војника требало обезбедити око десет форинти, тешко погодило сиротињу. Због тога су сиромашнији становници јасеновачке области затражили следеће године, када је једна саборска комисија дошла у Банску крајину да саслуша крајишке жалбе, „da bi sze poleg zemly porez delal”. Обичне крајишнике погађале су и привилегије њихових народних старешина, који су, по правилу, били ослобођени свих редовних и ванредних крајишких дажбина и обавеза, сем војне службе. Како је број крајишких старешина стално растао, обични крајишници били су све више и више оптерећивани. Због тога су становници срачичке кнежије, жалећи се почетком четврте деценије XVIII века на свог кнеза и лугаре, писали бану да постоји „vnogo lugarov u vszakojakeh oficiorov, a nikakveh podankov ne dadu, nit czeszarszkich nit drugih osztaľih szluzbi ne chinie nit ne dadu”.⁸

2. КНЕЗОВИ

Најистакнутије место у крајишком друштву припадало је кнезовима, који су, као представници кнежијске самоуправе и посред-

⁷ В. А. Крчелић, нав. дело, 51; S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 143—144; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 28—29, 42, 49—50; АХЗ, *Acta commissionalia*, кут. 3, фасц. 7, док. 7; *Acta banalia*, фасц. 7, док. 324; НАЗ, *Libelli supplices*, том 13, док. 6.

⁸ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 7, док. 324; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 33—35, 50.

ници између војних власти и крајишког становништва, уживали изузетан углед у својој средини. По сведочењу Б. А. Крчелића, који је службовао неколико година у близини Банске крајине и добро познавао тамошње прилике, крајишници су своје кнезове „smatrali kao nekim božanstvom i malim kraljem”. Мада у његовом казивању о односу крајишника према својим кнезовима има очигледног претеривања, неоспорна је чињеница да су они били и моћни и угледни. Њихов престиж у крајишкој заједници, како ће се касније видети, темељио се понајвише на њиховим овлашћењима и функцији у управном и одбрамбеном систему Банске крајине.⁹

По обичајном праву, које је временом било уграђено и у писане прописе, кнезови су били изборне старешине кнежија. Чак ни приликом регулације Банске крајине половином XVIII века, када су промене у систему управе и војној организацији задале тежак ударац кнежијској самоуправи, изборност кнезова није доведена у питање, па је у нови регуламент ушла одредба да они „kot i dosad od ruка budu se zebrali”. Војне власти, пак, имале су право да потврде или не потврде изабране кнезове. На тај начин не само што су контролисале легитимност избора, већ су могле и спречити да кнезовско звање добије особа која није уживала њихово пуно поверење. Међутим, обичај да становништво кнежија само бира свог старешину, макар и уз посредну контролу војних власти, није био по вољи појединим заповедницима капетанија. Због тога су га они од краја XVII до половине XVIII века често кршили и, обично у договору са неколицином виђенијих крајишника, сами постављали кнезове, подривајући тако један од основних темеља кнежијске самоуправе.¹⁰

Свеједно да ли су били изабрани од народа или постављени од војних власти, кнезови су пре увођења у дужност морали да добију акт о наименовању. Прибављање овог документа, који су издавали заповедници капетанија, било је скопчано са плаћањем високе таксе — регала. Сматрајући то за неправду, коштајнички крајишници тражили су крајем треће деценије XVIII века да се од кнезова које сами изаберу не траже никакви регали. Али, заповедници капетанија, који су и сами морали приликом постављања на дужност платити бану регал од неколико хиљада форинти, нису хтели да се одрекну овог значајног извора ванредних прихода. На то их није ништа могло принудити све док су поједини крајишници били спремни да за старешиноско звање жртвују поприличне своте новца. Уосталом, то и није била лоша инвестиција. Уложени новац враћао се брзо и у вишеструким износима. Како су таксу за наименовање могли да плате само богатији

⁹ В. А. Крчелић, нав. дело, 51.

¹⁰ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; *Acta banalia*, фасц. 9, док. 463; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 1—2; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 26; S. Gavrilović, *Grada vojvodanskih arhiva o Banskoj krajini*, 183.

крајишници, становништво кнежија, чини се, могло је да бира своје старешине једино међу њима.¹¹

По добијању акта о наименовању, кнезови у дубичкој области, која се налазила под управом загребачког каптола, требало је да положе и прописану заклетву. Према обрасцу ове заклетве, изговоране приликом увођења у дужност, морао се дубички кнез, зависно од тога да ли је био православац или католик, да закуне својом „ришћанском“ или „кршћанском“ вером да ће предано извршавати следеће обавезе: „kada bi sze koy razdelio navadnu pecheniu gozpodczkomu gradu dopeliati; ako bi koi oditi hotel iz kotara hochiu kazati commendantu grada — ako bi odissal kak ia nebi mogal znati, vsza niegova za grad obernuti, y ako bi ga vuffatiti mogal, budem dusan; vu rozdeleniu zemaly alli livad praviczu hochiu vuchiniti; y ako bi sze liudeh veche nasztaniti moglo, hochiu za nye verno szkerb imati y szkerbeti y na znanie gozponu capitanu alli commendantu dati; da sze kvary y krivicze chinile ne budu hochiu szkerb marljivo imati, kakoti y na vman liudi, y ako bi sze chinile, alli vman liudi nahodili, hochiu verno y pravichno gozponu capitanu illi commendantu kazati“. Овај образац заклетве сачинили су представници загребачког каптола око 1720. године. Није познато да ли су сличну заклетву полагали и кнезови у другим деловима Банске крајине.¹²

¹¹ АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 227, док. 189; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoi krajini*, 149—150; В. А. Крчић, нав. дело, 50. Обзиром да је већина аката о наименовању банијских кнезова временом нестала, па се тешко може стећи нека представа о њиховом садржају, овде објављујемо препис једног од два досад пронађена документа: „Ja zdola podpisani czeszareve y kraljeve szvetloszti vu polju obersztlaitimont, gradov na kraini Zrinia, Gvozdanszkoga, krain nyma podlosnih, kakoti i Novszke capitan y commendant, znano chinim kako najmre po szmertu kneza luschanszkoga Vuka Vilusza, praestimavajuchi vnoгих vrednih y viteskih krainszkih moih officzerov, kakoti y drugih krainschanov szromahov junakov praeporuchenia, zatim y szlusbe verne y viteskoga vu vech prilikah dersanja kapitana katanszkoga pervo thoga Petra Kulujevicha, y navlasztito vu vremenu obszade Buşinszke nyegva viteskoga pod gradom Czazinom harcuzvania, kadi y ranjen be, zovih reku y drugih vrednih zrokov — navlasztito da sze y drugi njega po promoty njegovy vupucheni naszledovati tersze y on podpunoma nadalje sztim vernije za szlusbu milosztivnoga poglavnika z vszum vernosztjtum szlusiti szkerbel sze bude — rechenu knesiu Luschanszku illiti ravnaje puka knesie Luschanszke onom praviczum, terhom, dusnosztjtum y dohodki illiti regali, kakoti szu pervi doszad knezi one knesje ladali, ravnali y dersali y knezuvali, po praviczze rechenomu Petru Kulujevichu dajem y conferujem. Odkuda vszim y vszakomu commante moje podlosnim officzerom y osztalim viteskim krainschanom mojim luschanszkim marljivo zapovedam da vu vszih prilikah knezovszkih rechenoga Petra Kulujevicha postuvati, poszlusati y zapovedi njegovoi podlosni biti hote y imaju. Osztali pako goszpoda officzeri krainszki y drugih knesyh krajne moje krainsnczi za takvoga praestimavati takaj y dosztojni respect davati znali budu, doklam godi on verno y podlosno kakotje doszad, tak y odszad vu chasztii szvojoj, milosztivnoga poglavnika, goszpodina bana nih excellentie, plemenitoga orszaga y szvoih krainszkih commendantov szlusbu obversival y doprinasal bude. Datum Zrin, 18. 7bris 1737. Ignatius Antonius Bedekovich de Kümür, manu propria. Locus sigilli“ (АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 9, док. 463).

¹² АХЗ, *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 65.

После увођења у дужност, као што се већ наслућује на основу наведене заклетве, банијски кнезови су вршили за потребе војних власти низ значајних цивилно-управних послова. Без обзира на неке локалне разлике, које су биле условљене посебним околностима, обично су били дужни: да распоређују на крајишка домаћинства оне дажбине које су наметане на кнежије и да се старају о њиховом прикупљању; да организују и контролишу извршавање радних обавеза крајишког становништва према заповедницима капетанија и на крајишким утврђењима и саобраћајницама; да прикупљају пригодне или сталне дажбине које су теретиле појединачна домаћинства; да се заједно са пандурима старају о јавној безбедности у кнежијама — прогоне хајдуке, хватају разноразне преступнике и пријављују војним властима кривична и прекршајна дела почињена од крајишника; да на захтев војних власти извештавају о броју крајишких домаћинстава и броју за службу способних мушкараца у својим кнежијама; да уз сагласност заповедника капетанија насељавају нове крајишнике, уколико је за то постојала могућност; да врше поравнање међу крајишницима у случају мањих спорова и пољских штета и, на крају, да преносе војним властима појединачне и скупне молбе и жалбе становништва. Поред тога, они су, заједно са другим народним старешинама, организовали и стражарску службу на оним местима на којима је њихова кнежија била дужна држати страже. Неки кнезови били су и старешине коњичких или пешадијских чета образованих у њиховим кнежијама, па су, поред кнезовске титуле, имали и чин капетана или војводе. Обједињавање војног и цивилног старешинства сигурно је допринело повећању њиховог угледа и друштвене моћи.¹³

Трајање кнезовске службе није било у Банској крајини временски ограничено, па је сваки кнез практично могао остати на дужности, како је то речено у акту о наименовању лушчанског кнеза Петра Кулујевића, „doklam godi on verno y podlosno ... milosztivnoga poglavnika, goszpodina bana nih excellentie, plemenitoga orszaga y szvoih krainszkih commendantov szlusbu obversival y doprinasal bude.“ Крајишници, чини се, нису могли сами да смеђују своје кнезове, чак ни у случају када су они злоупотребљавали свој положај и овлашћења. На такву претпоставку упућује неколико сачуваних крајишких жалби у којима се узалудно тражило од војних власти да смене неподобне старешине кнежија. Међу онима чије је смењивање тражено налазило се и срачички кнез Јосип Давидовић, који је, уживајући

¹³ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 55, 73; фасц. 4, док. 227, 228; фасц. 7, док. 571; фасц. 11, док. 111; фасц. 16, док. 857; фасц. 20, док. 30; фасц. 32, док. 177; *Acta Capituli saec. XVIII*, фасц. 7, док. 62, 65; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Фур.* IV 3; НАЗ, *Libelli supplices*, том 7, док. 22; фасц. 13, док. 6; том 39, док. 94; *Epistolae*, том 28, док. 61; том 39, док. 94; R. Lopašić, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 1—2, 25—27; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoi krajini*, 143—144, 150—151, 177—184; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 20; *Zaključci Hrvatskog sabora V*, 36.

подршку заповедника Глинске капетаније, наносио разноразне неправде потчињеним му крајишницима. Премда су они затражили заштиту од бана, Јосип Давидовић остао је на свом положају све до регулације Банске крајине 1750. године. Тада је смењен заједно са већином других народних старешина и, како се жалио следеће године у Комоговини, „за proztoга presz vszake falinge uchinyen”. Будући да је био богат, том приликом му је одузето више од половине земљишта и раздвојено другим.¹⁴

Кнезови нису примали плату за своју службу, али су, по обичајном праву, имали до половине XVIII века знатне повластице. Пре свега, били су ослобођени већине крајишких обавеза и дажбина. Припадала им је и десетина жита и новца који су сакупљали у својим кнежијама за заједничке потребе, подмирење обавеза према заповедницима капетанија и путне трошкове бана и разноразних комисија током њиховог боравка у Банској крајини. Поред тога, крајишници су им често давали дарове и мито, а били су дужни и да работају на њиховим поседима. Све то омогућавало је кнезовима да за време трајања службе знатно увећају своју имовину, па не изненађује чињеница што су неки од њих располагали са довољно новца да се упусте у трговину и прилажу богате дарове цркви, што су себи могли да приуште само богатији становници Банске крајине. Тако је, на пример, неки кнез Георгије Поповић, заједно са Радивојем Поповићем, даровао православној цркви у Кукурузарима икону Светог Димитрија, израђену у Костајници половином пете деценије XVIII века.¹⁵

Приликом регулације Банске крајине 1750. године, када је спроведена и реорганизација кнежија, смањен је број крајишких кнезова и сужена њихова овлашћења. У њиховој надлежности остављено је, по слову новог регуламента, да се старају о томе „da komore, suprege i ostale občinske krajinske terhe krajinsćani redom i vsi jednako rodnašali budu”. Поред тога, била им је још дужност да заједно са заповедницима компанија суде у случају ситнијих краба и мањих земљишних спорова међу крајишницима и утврђују основаност крајишких молби за доделу грађе за градњу кућа. Сужавање овлашћења било је попраћено и укидањем ранијих повластица које су имали кнезови. Једино су они лично и њихове куће били ослобођени војничке обавезе и намета за набавку нових униформи. Наведеним променама озбиљно је угрожен друштвени положај кнезова. Међутим, у крајини је увек постојао приличан раскорак између нормираног и

стварног стања, па су тако и кнезови успели да временом добију неке од својих ранијих повластица. Судаћи на основу рачуна краљевинског комесара за Банску крајину, прво им је пошло за руком да добију поново право на десетину новца убраног у корист краљевинске благајне. Ипак, свој ранији утицај у крајишком друштву више нису могли да достигну.¹⁶ Дубоко укорењени у народу, кнезови су преживели и неке касније војне и управне реформе, премда оне формално нису остављале простор за њихов опстанак.¹⁷

3. НАРОДНЕ ВОЈНИЧКЕ СТАРЕШИНЕ

Основну формацију крајишке милиције у Банској крајини до половине XVIII века представљала је чета — компанија. Заповедници чета били су постављани из редова крајишника и носили су чин војводе или капетана. Војводски или капетански чин био је највиша част коју је до војне реформе 1750. године могао да досегне неки народни војнички старешина у Банској крајини. Изузетак у том погледу, судаћи на основу пописа војника из 1735. године, била је Дубичка капетанија. У њој се, поред шест четних војвода, спомињу и „majores vajvodaе”. Ове звучне титуле, неуобичајене у Војној крајини, носили су клековачки кнез Видак Вулетић и стародубички кнез Марко Микић.¹⁸

Свака крајишка чета, према организационој шеми коју је увео бан Јосип Естерхази 1735. године, имала је девет официра и подофицира: капетана или војводу, поручника, заставника, стражмештра, водника и четири каплара. У око четрдесет чета, колико их је обично било у Банској крајини у четвртој и петој деценији XVIII века, старешинску дужност вршило је око 360 крајишника. У време аустро-турског рата 1737—1739. године, када је у службу узето више крајишника него обично, и број крајишких народних војничких старешина био је већи. Захваљујући својој бројности, као и овлашћењима која су имали, народни официри представљали су изузетно утицајну друштвену групу у крајишком патријархалном друштву. То се понајвише осетило у време регулације Банске крајине половином XVIII века, када су смењене народне старешине, међу којима се посебно ис-

¹⁴ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 7, док. 324; фасц. 9, док. 463; фасц. 32, док. 177; НАЗ, *Libelli supplices*, том 13, док. 6; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskjoj krajini*, 143—144.

¹⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 4, док. 167; фасц. 7, док. 604; НАЗ, *Libelli supplices*, том 10, док. 155; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskjoj krajini*, 177—184; I. Bach, *Prilozi za povijest srpskog slikarstva u Hrvatskoj od kraja XVII do kraja XVIII st.*, *Historijski zbornik* 2, 1949, 195. Кнезовима под турском влашћу, судаћи на основу сачуваних законских прописа, припадала је десетина од прикупљених глоба (Д. Бојанић, нав. дело, 15, 16, 30 etc.).

¹⁶ S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskjoj krajini*, 177—184; АХЗ, *Acta congregationalia*, фасц. 34, док. 138; фасц. 35, док. 16, фасц. 42, док. 117.

¹⁷ О њиховој укорењености у народу речито сведочи и податак да су нека села у Банији и Кордуну бирала своје кнезове све до другог светског рата. У њихову надлежност спадало је, пре свега, старање о путевима (V. Čulinović-Konstantinović, *Etnosociološke karakteristike narodnog života na Petrovoj gori i oko nje*. Simpozij o Petrovoj gori u povodu 25-godišnjice III zasedanja ZAVNOH-a. Topusko, 10—13 studenog 1969. Zagreb 1972, 213—234).

¹⁸ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73; фасц. 4, док. 268.

тицао лушчански кнез и капетан Петар Кулојевић, подстакле отпор крајишког становништва новом уређењу.¹⁹

Народне војничке старешине постављане су на ту дужност од стране војних власти, обично заповедника капетанија. Крајишници у Банској крајини, за разлику од крајишника у Вараждинском генералату, нису могли да имају никакав утицај на њихов избор, чак ни право да предлажу најподобније личности за старешинску службу.²⁰ Али, заповедници капетанија нису били приликом постављања нових официра сасвим слободни у избору, већ су, чини се, морали да воде и рачуна о интересима појединих угледнијих банијских породица, као што су били, на пример, Боројевићи²¹ у костајничкој, Бунчићи²² у зринској

¹⁹ Исто, фасц. 3, док. 73; фасц. 16, док. 844, 848; фасц. 24, док. 271; фасц. 31, док. 136; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 35—36.

²⁰ В. Р. Сућевић, нав. дело, 46.

²¹ Најпознатији члан ове старешинске породице, која се доселила у Банију крајем XVII века и недалеко од Комоговине основала засеок Боројевићи, био је комоговински кнез Јанко Боројевић, пређутно прихваћени вођа банијских крајишника у отпору притисцима од стране банских официра и загребачког бискупа за време сукоба око јурисдикције у области између Купе и Уне. Обзиром да нису били удаљени од Петриње, у Боројевићима су на прелазу из XVII у XVIII век одржавани састанци крајишника и петрињских официра. Са ових састанака повремено су упућивани посланици владару у Беч с молбама да се област између Купе и Уне укључи у Вараждински генералат. Колико се могло утврдити, Јанко Боројевић учествовао је у два таква посланства. Због своје делатности, о којој су бански официри били добро обавештени, био је, после потчињавања области између Купе и Уне хрватском бану и сталежима, бачен у тамницу у Загребу. Ту му се крајем 1703. године губи сваки траг. Међутим, Боројевићи су и после заточења кнеза Јанка задржали старешинство над комоговинском кнежијом, па се она често спомиње у изворима и као „kneziatus Borojevich”. Када је 1750. године она укинута, а остарели комоговински кнез и капетан Мијат Боројевић смењен, за старешину једне новостворене костајничке кнежије постављен је његов син Пантелија. Поред кнезова и капетана, спомиње се у изворима током XVIII века и више других војничких старешина из ове породице. Један од њих, потпоручник Маленица Боројевић, био је и представник банијских Срба на народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1769. године (АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73; фасц. 16, док. 846, 848; фасц. 17, док. 151; фасц. 24, док. 65; фасц. 32, док. 10; *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; *Acta commissionaria*, кут. 2, фасц. 4, док. 47; Архив ЈАЗУ у Загребу, *Фир. IV 3*; НАЗ, *Epistolae*, том 28, док. 9; *Libelli supplices*, том 7, док. 27; Р. Лорацић, *Spomenici hrvatske Krajine III*, 27, 41—42, 58—96, 189, 220—223; 232—233; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 23, 25, 35—36; Б. Рајковић, *Српски народни сабор 1769. у Карловцима*, Летопис Матице српске 114, 1872, 154—155).

²² Филип Бунчић, пребег из Турске, дошао је у Банију већ 1683. године и служио као војвода у Храстовици. „Pokehdob... sze ie po bosie milosche krajina gaszprosztranila”, затражио је од загребачког бискупа 1689. године сагласност да се насели „vu Susnaru nise Rakitova potoka”. Пошто је признао бискупа за земљишног господара, Стјепан Селишчевић издао му је 7. септембра 1694. године донацију на добијену земљу и обавезао га на уобичајене службе и плаћање једног талера годишње. За војводом Филипом Бунчићем дошли су из Буне Давид и Мирко Бунчић. Позивајући се на своје заслуге које је „vuchinil kerschansztvu szuprot Turchinu voiuich”, Давид Бунчић је затражио од бискупа Александра Микულიћа да му додели као предји „jedno meszto, Leszkovo terszische zvano, med potoke Vlahovechkemi vu krajine ruszto”. Добивши тражена земљишта, која је загребачки бискуп сматрао за саставни део храстовичког земљелиштва, Бунчићи су, исто као и други насељеници на црквеним земљиштима између

или Мравовићи²³ у глињској области. Овакву праксу подржао је и бан Јосип Естерхази, који је, припремајући реорганизацију крајишке војске, наредио 1735. године да се на старешинска места у компанијама поставе кнезови и угледнији и богатији крајишници. На то се одлучио у уверењу да ће они лакше бити у могућности да набаве прописана одела и оружје и да ће „чашћу, оделом и држањем” подстицати остале на залагање у служби. Фаворизовањем имућнијих крајишника, који су једини могли

Храстовице и Драготине, одбили на прелазу из XVII у XVIII век покорност свом земљишном господару. Штавише, војвода Филип Бунчић је, заједно са кнезом Будишом Ивчићем из Бачуге и шушњарским крајишником Симом Ребенчевићем, такође једним од досељеника из Буне, био вођа крајишке буне која је у лето 1699. године захватила „vszu Planinu i Dragotinu”. Одржавао је, према тврђењу срачичког заповедника Фрање Делишимуновића, везе са петрињским официрима и подстицао крајишнике на отпор хрватским сталежима, бану и загребачком бискупу. Али, за разлику од комоговинског кнеза Јанка Боројевића и неких других крајишких старешина, који су у лето 1703. године доспели у тамницу због свог отпора успостављању банске власти у области између Купе и Уне, Филип Бунчић је избегао одмазду банских официра тако што се привремено склонио у Бриње или, по једном другом извору, у Котаре. Његово избеглиштво није дуго трајало — почетком октобра исте године јављено је загребачком бискупу, тадашњем банском намеснику, „da je Philip u z jos jedno dvami vu Petrinyu nesto tolnachit hodil”. Петнаестак дана касније сазнао је крајишки заповедник Фрањо Делишимуновић „da Philip vaivoda z bratom szvoym ne zamudi lyudi puntati, nekoym sze vernim Vlahom z poroblyenyem grozechi”. То је последња вест о његовој делатности против банске власти. Потомци Филипа Бунчића из Шушњара и Давида и Мирка Бунчића из Влаховића спомињу се касније у изворима међу крајишким народним старешинама Зринске капетаније, која је, између осталог, обухватала и територију шушњарске и лушчанске кнежије. Најпознатији међу њима био је кнез и коњички капетан Благоја Бунчић, који је старешинску дужност вршио у четвртој и петој деценији XVIII века, премда је тада био у већ поодмаклим годинама (АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 10, док. 757; фасц. 17, док. 189; фасц. 18, док. 153; фасц. 32, док. 177; *Acta commissionaria*, кут. 2, фасц. 4, док. 50; *Acta Confinitii croatici*, кут. 5, фасц. „А”, док. 532; НАЗ, *Libelli supplices*, том 6, док. 4, 162, 163; том 8, док. 10, 137; *Epistolae*, том 27, док. 97, 98; том 32, док. 41; том 34, док. 64; том 35, док. 6; *Epistolae originales diversorum and diversos*, том 8, док. 113; В. Дабић, *Грађа о бунама у Банији*, 35—36).

²³ Није поуздано утврђено када су се Мравовићи доселили у Банију, али се неке претпоставке о томе могу градити на основу случајно познатог податка да им је глињски капетан Павао Патачић дао у посед почетком XVIII века, између осталог, и петнаестак јутара шуме у Бовићу. Потврду о дедели ове шуме, коју је заједнички уживало неколико кућа Мравовића, чувао је капетан Милош Мравовић и предочио је краљевинској комисији приликом пописа приватних шума у Банији 1754. године. Кнез Радосав Мравовић, учесник буне 1730—1731. године, био је први старешина из ове породице о коме се сачувао траг у изворима. После њега преузео је старешинство над бовићком кнежијом Миљен Мравовић, док је седам других чланова ове породице вршило до регулације Банске крајине половином XVIII века официрску и подофицирску службу. У време увођења новог војног уређења и реорганизације кнежија, када је смењена већина народних старешина, на старешинским положајима остало је неколико Мравовића, међу којима се посебно истицао капетан Милош Мравовић (АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 16, док. 848; фасц. 32, док. 178; *Acta congregationalia*, фасц. 35, док. 16; *Acta commissionaria*, кут. 3, фасц. 7, док. 7; С. Гавриловић, *Грађа војвођанских архива о Банској крајини*, 174; *Banska generalkomanda. Protokol zapovedi*).

да плате високе таксе приликом наименовања, старешински положаји су практично постали наследни. Да је наслеђивање старешинства било могуће, сведочи и акт о наименовању војводе Радоја Медаковића који је постављен на ту дужност 1749. године, непосредно после смрти свог стрица, војводе Мије Медаковића. Осим угледа и богатства, препорука за стицање старешинства могло је да буде и јунаштво, које је у крајишком друштву било на високој цени. Тако је, на пример, Радосав Лончаревић из Драготине, како је казивао на скупштини у Комоговини за време Кијукове буне „lyetta 1717. pod Vranograchem u zaterczy med junaczi viteskoga Turchina bariaktara poszjekal ... u od onoga vrimena szve szlusbe z zasztavom posteno u viteski chinil”.²⁴

За своју старешинску службу народни официри нису били плаћени, јер су у Банској крајини до половине XVIII века примали плату само заповедници капетанија, њихови заменици и харамије. Њима уместо плате није била додељивана ни одређена количина земље — тзв. „почасбина”, што је представљало уобичајени начин награђивања народних војничких старешина у другим деловима Војне крајине. Истина, бан Јосип Естерхази намеравао је да сличну праксу уведе и у Банској крајини. По његовом плану, чије је спровођење осујећено избијањем аустро-турског рата 1737—1739. године, требало је да официри и подофицири крајишке милиције, поред својих наследних поседа, добију на коришћење за време трајања службе и нешто ненаследне земље као „почасбину”. Међутим, чињеница што народне војничке старешине нису добијале плату из краљевинске благајне, и што је остао неостварен план да се за њих уведу „почасбине”, не значи да је старешинство у Банској крајини представљало само част. Да је то био случај, а чини се да није, тешко би се могло схватити због чега су поједине народне старешине пристајале да плаћају заповедницима капетанија приликом свог увођења у дужност изузетно високе таксе, које су, судећи према једној представи коштајничких крајишника с краја треће деценије XVIII века, достигале и суму од сто форинти, колико је у то време вредело око пет волова. Овако велики издаци морали су бити бар приближно сразмерни предностима што их је доносио старешински чин. Сачувани извори, премда фрагментарни и оскудни подацима, донекле потврђују ову претпоставку. Народне војничке старешине, баш као и кнезови, биле су ослобођене већине крајишких обавеза и дажбина. Поред тога, лакше им је него обичним крајишницима полазило за руком да увећају своје наследне баштине, па не изненађује чињеница што је, чак, и неколицина каплара располагала са толико земље да су на њој могли да населе „кметове”. Ширење официрских и подофицирских поседа често је вршено на штету крајишке заједнице. Тако је, на пример, крајишки официр Митар Дракуловић, један од ретких народних старешина који је ос-

²⁴ АНЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73; фасц. 32, док. 177; *Acta Confinii croatici*, кут. 5, док. 6. Б. Наслеђивање старешинског звања осведочено је и у Вараждинском генералату (В. Р. Сућевић, нав. дело, 46).

тављен на положају и после регулације Банске крајине половином XVIII века, добио од бана Јосипа Естерхазија, како су у једној жалби казивали његови суселани, „sztanovito gmanye Sanszki lugh koye od negda mi i pregy nassi mirno u blagoszloveno usivali szmo”. Премда су се оштећени крајишници почетком пете деценије XVIII века пожалили банском намеснику, по чијем је налогу решење насталог спора препуштено крајишком аудитору, Митар Дракуловић је наставио да „sz decretom nyh excellentiae jachi sze, govorechi da mu je szloboda usivati szamomu ovu gmanyu”.²⁵

У време регулације Банске крајине половином XVIII века, када је уведена плата за официрску и подофицирску службу, већина народних војничких старешина изгубила је своја места и чинове. Обзиром да су у цивилној Хрватској имали мале могућности да дођу до државне службе, јер административни апарат још увек није био разубен, официрска служба у банским региментама постала је привлачна за многе хрватске ситне племиће и досељенике из Немачке. Рачунајући на ове службе, ситно и средње племство је на Хрватском сабору 1749. године и подржало идеју о регулацији Банске крајине. Њихово постављање на старешинска места у компанијама, као и смењивање народних старешина, изазвало је огорченост крајишког становништва. Незадовољни крајишници затражили су за време буне 1751. године да страни официри буду повучени, јер, како је речено у једној крајишкој представи, „nikad kraina s nума szlositi sze peche mochi”. Не увиђајући да је постављање ових нових официра представљало политички уступак хрватским сталежима, као и корак даље у милитаризацији Банске крајине и сужавању ранијих „влашких права”, узалудно су истом приликом покушали да увере војне власти да „ima i nassie domachie krainszkie szinova oficzera, postenie i zaszlusenie, sz koim mi contenti biti bi mogli”.²⁶

Потискивањем кнезова и народних војничких старешина, који су, са ретким изузецима, колико-толико заступали интересе крајишког становништва, обезглављена је крајишка заједница. Њихову улогу у одбрани крајишких права, обичаја и патријархалних уставова није могла да преузме ниједна друга друштвена група. Свештеници и трговци, који су једини могли да претендују на идејно вођство, сагледавали су народне интересе кроз призму својих интереса, често задржавајући пажњу на маргиналним проблемима крајишког становништва. Због тога у Банској крајини после гушења Кијукове буне, последњег покушаја да се одбране стара права и дотадашње војно уређење, и није било већих друштвених потреса, премда притисак на крајишнике није ослабио.

²⁵ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 3, док. 73; фасц. 7, док. 324; НАЗ, *Libelli suppli-ces*, том 11, док. 112; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 149—150; В. Дабић, *Представке, жалбе и тужбе крајишника Банске крајине*, 50—51; В. Р. Сућевић, нав. дело, 53.

²⁶ АХЗ, *Acta banalia*, фасц. 31, док. 136; фасц. 32, док. 177; В. Дабић, *Gрађа о бунама у Банији*, 35—36; S. Gavrilović, *Građa vojvođanskih arhiva o Banskoj krajini*, 191—193; *Zaključci Hrvatskog sabora VI*, 2—11, 56—59.